

AZ ÁRVÍZ TÖRTÉNETE

ÍRTA:

ASZTALOS MIKLÓS

»... említettük a gyászos veszélyt, mely Pestet és Budának nagy részét majdnem végpusztulással fenyegeté és amelynél borzasztóbbra nem emlékeznek a két város évkönyvei. Részletesen leírni ezt szerencsétlen esetet egy toll sem képes és amit közölhetünk róla, az csak gyöngye vázlata az egésznek...«

Hazai és Külföldi Tudósítások,
1838. március 21.

1838

március 13-áról 14-ére virradó éjjel a Duna jeges hullámai elöntötték Pestet. Az árvíz a vakvéletlen okozta, az időjárás különös szeszélye, az elemek játéka, függetlenül minden emberi akarattól. Az elemek pusztító erejének dühöngése szokatlan tárgy lenne a történetírás számára, ha a víz és a jég pusztítása nem acélozta volna cselekvőkké, alkotókká az embereket. A történetírásnak a tárgya nem az elemek viharának kitétetetlen ember szokott lenni, hanem az elemekkel is szembeszálló, akaró, cselekvő ember. Az árt a vakvéletlen zúdította Pestre és Budára, de a romokból új, szebb és magyarabb várost nem a vakvéletlen, nem az elemek játéka csinált, hanem az elemek erejének viharában megacélozódott erejű ember magabizó, céltudatos akarása. Amikor megírjuk az árvíz történetét, nem az elemek harsogó rohamát akarjuk leírni, hanem az árvízbe került emberek sorsát. Nem a mindent elsöprő jeges ár lesz előadásunk hőse, hanem a hatalmas elemi csapás rombolásait is kibíró, majd legyőző ember. Az ember, akiben a vész óráiban felébredt a bibliai mélységű íelebaráti érzés. Az ember, aki pillanatok alatt új életet szervezett a roilok felett. Az ember, aki lehetővé tette az új és szebb Budapest elénítését. Az ember, aki az elöntött német ielleoú városból úi

árvíz évének emberét önmagán keresztül mutatjuk be. Leha

töleg az ő szemén át lássuk az eseményeket s lehetőleg a saját szavaival adjuk elő azokat. Ha szabad ezzel a modern hangzású kifejezéssel élni, igyekezni fogunk a múlt megelevenítésénél arra, hogy előadásunkból a helyszíni közvetítés elevenisége s hűsége csengjen ki. Közvetlen közelbe szeretnők hozni egymással a száz év előtti küzdő, szenvedő, cselekvő embert a száz év utáni olvasóval s a történetíró közvetítő személyét igyekezni fogunk annyira közömbösíteni, mint amennyire közömbös a rádióhallgató számára a messze-messze elhangzott mikrofon előtti szónak ismét hangot adó megafon. Eszköz kívánunk csak lenni: a száz év előtti élet újra megelevenítésének eszköze.

Az árvíznek és közvetlen következményeinek története az események belső természete szerint két, egymástól szervesen elütő részre oszlik. Az első részben a főszerep az elemeké s az ember csak arra tud törekedni, hogy ne váljék teljesen az elemek játékvá. A második részben az elemeknek semmi szerepük nincs már. Az ár elvonult s a romokon új életet kell teremteni. Es ekkor előtérbe lép az ember. Ezer kilométerek messzeségéből jönnek a segítő kis és hatalmas összegek. Fél Európa segítő részvéte lendíti át a letarolt város polgárságát a magabízó alkotó munkába. Hetek alatt újra a régi életét éli a város s minden hónappal szebbé, nagyobbá, magyarabbá lesz. Az árvíz alatt az ember a pillanatnyi, puszta életért küzd. Közvetlen utána azonban már a messze jövő számára épít.

A múltat megelevenítő előadásunkat ennek a belső elkülönülésnek megfelelően két fejezetre osztjuk. Az elsőben magát az árvizet, a másodikban az árvíz utáni felocsúdást és talpraállást mondjuk el: a részvétet a könnyben és annak letörlésében.

A kortárs is csak gyöngé vázlatot tudott nyújtani a vész napjairól. Ennél többet mi sem adhatunk. Annál kevésbé, mert hisz nagyon is megszabott terjedelmű az a tér, amelyet előadásunk e könyvből a maga részére lefoglalhat . . .

Az árvíz

Az 1838. esztendő szokatlanul magas Duna-vízállással köszöntött Buda és Pest lakóira. Mint a *Regelő* január 4-iki száma írja:

»A Duna vize rendkívül hamarsággal áradott még Karácsony előtt. Különös, hogy a jégzaj 27. s 28-án mindinkább fogyott s már 29-én, 30-án semmi jég nem úszott a Duna hátán.«¹⁾

A hírecske megjelenésének napján a Kolozsvárott megjelenő *Vasárnapi Újság* egyik pesti levelezője olyannak látta a Dunát, hogy érdemesnek tartotta élményét megörökíteni. »*Közlekedés Buda-Pest között*« címmel írt cikket az említett erdélyi újságba. Előadta, hogy télen a 240 öltre összeszorult Duna Pestet Budától 100 mérföldre veti el. Télen az átkeléshez nemcsak bátorság kell, hanem pénz is. Olykor, amikor még zajlik a Duna, a révészek 4—10 pengőt is elkérnek s az átkelés nem egyszer több órát is igénybevesz.

»Tegnap — írja aztán — azaz január 4-én egy igen festői és valóban sajtáságos látványnak voltam tanúja. A Duna rendkívüli magasságra nőtt, pesti évkönyvek szerint 1775-től fogva ily nagy nem volt és ezen óriási folyam számtalan ágaiból a jég megindulván, mivel annak medre Buda-Pest között igen összekekenyül, a jég itt teljesen elborítja annak felületét.«²⁾

A jég megjelenése után gyorsan emelkedni kezdett a folyam szintje. A hivatalos jellegű *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* január 7-iki száma közli a vízállást a budai mérce szerint az előző napokról. Január 4-én 16 láb és 9 hüvelyk, 5-én 19 láb és 4 hüvelyk, 6-án pedig már 20 láb 2 hüvelyk magas lett a Duna vízállása. (Egy bécsi láb 316 milliméter.) Ugyanekkor közli a lap azt is, hogy Buda külvárosait: Vízivárost és Rácvárost elöntötte a víz. kok lakos elmenekült s a nevezett külvárosok utcáin az emberek csónakokon közlekednek.

A mai riportokat nem ismerő, a szűkszavú s minden színességtől mentes, csak a tárgyilagos hírközlésre törekvő beszámolókhoz szokott közönségnek az egykorú újságok az alábbiakban számoltak be erről az áradásról:

»A víz nagyon felduzzadt s mivel a várost tisztító csatornák torkolatai annak idejében nem tömtek be, nem is álmodhatván vízárról ily évszakban, azonkívül, hogy rohanó sebességgel ragadott magával minden ladikot, Budán a Víziváros és Tabán egy részét víz alá helyezé s mindkét városban valamennyi kissé alacsonyabb pincét s földalatti magtárt vízzel lepett s töltött meg s eddig is iszonyú kárt okozott, minek folyvást növekedésétől rettegünk, mert a víz 6-áig folyvást áradt. Ily magas vízállást 1829/30 óta Budapest közt nem láttunk. E gátolt közlekedés oka, hogy Dunántúli tisztelt Pártfogóinkhoz lapjaink első számát mindeddig nem juttathattuk.«³⁾

»Az új óv első napjaiban Dunánk nemcsak annyira tele lőn jéggel, hogy január 3-án s 4-én a budai s pesti posták nem küldethettek által a két városba, hanem a Duna vize is egészen a part felületéig rendkívüli gyorsasággal úgy megáradott, hogy már 4-én reggel több mély fekvésű pincékbe víz szivárga be. 5-én reggel a Duna jege megállott, ámbár egy-kétszer alább is mozdult. Az alacsonyabb pesti partokon itt-ott már a víz is kiönte egypár lépésnyire. A budai víziváros alja víz alatt áll. 7-ikén már a jéghátán járás megnyitott. Január 5—6-ika közt igen mély hó esett. Az idő azóta folyvást lágy. *Varosunk népsége készül a Duna Maradására.* Az utcákon ladikok állanak. A félbeszakadt közlekedés, a posták elmaradása sajnoson éreztetek velünk az állóhíd hiányát, melynek hasznát az egész honra nézve már ez utóbbi körülmény is világosan bizonyíthatja.«⁴⁾

»Dunánk a két főváros közti partokkal egy irányban áll. E hó 5-én virradtára a Duna hátát takaró jég megállott; de rajta itt-ott embert csak életveszély közt, csolnokon húznak keresztül s ez operáció egy személyre közönségesen 50 forintba kerül.«⁵⁾

»A Duna néhány napig remegésben tartá városunkat, mely remegés nem oknélküli vala; mert a Duna oly magasságra nőtt, melyre ily időben az öreg emberek sem emlékeznek: a hídon (hajóhíd) alóli volt sétahelyen és más helyeken is a víz partján kicsapott és csak a valamivel fölemelkedettebb töltött út a házak előtt gátolta a víznek a Kis-híd (most Türr István-utca) és más mélyebben fekvő utcákba

jövetelét; ekkor a jég megállott s még néhányszor ismét megindult, de nem messze haladt, csak jobban összetorlódott . . . Sokan — én is köztök — azt tartják, hogy *ezen, ily magas vízállásnál megállott jég elindulása bajt fog okozni*; adja Isten, hogy ne történjék ez meg. Sok mindenféle híreket hallani a víznek némely helyeken tett káros kicsapongásairól, de bizonyosat nem tudni, még azt sem, mi okozta legyen a Dunának ezen áradását. Miért nem közlik ezt a hírlapok? . . . Végtére megint visszatérek a Duna áradásához: sok utcákba és terekre hajók vitettek azon esetre, ha a Duna bejönne a városba, de azon hajók nem voltak megkötve (!). A város gyalog- és lovas-őröket állított a Duna partjára; még a megállapodott erős jégen sem bocsátották az embereket Budára. Tegnap (jan. 7.) csináltak utat a jégen, eddig némely hajósok az utasokat s némely portékákat iszonyú pénzért ladikokban csúsztatták át a jégen s a publikum szenvedett az átjárás gátlása miatt, néhány hajós pedig nyeresz-kedett.«⁷⁾

A Duna jegének beállása nem csökkentette a budai árvíz-veszélyt, mert bár január 7-ike óta zavartalanul és nyugodtan lehetett átkelni a Duna jegén s az öt napig fennakadt posta- és hírlapszállítás ismét megindult, de 7-étől 9-éig szüntelenül havazott.⁷⁾ *K Jelenkor* 10-iki száma így számol be a budai árvízzől:

»Buda külvárosait ugyanis még folyvást hullámok borítják; a vízi-városi szent egyházban több lábnyi magasságra emelkedék a víz s számos ház lakosi magasb fekvésű épületekben voltak kénytelenek menedéket keresni . . . Nyolcvan éves aggastyánok sem emlékeznek ily iszonyú vízállásra tél közepe felé. *A tavasztól rendkívül retteghetni*, mert a földön heverő s folyvást hullongó hónap olvadása bizonyosan még magasra emelendi folyóinkat, főleg ha az mohón történik.«⁸⁾

Bár a Duna 12-ére 17 lábura apadt⁹⁾, Buda még mindig nem tisztult meg az ártól. A *Jelenkor* 13-án megjelent következő száma írja, hogy:

»a víz már általánosan apad ugyan; de Budán a Víziváros majd minden Dunához közel eső utcáját 2—3 lábnyi magasságra jég fedí, melynek fölvágatása tömérdek költségbe kerül s csak annak meg-

gondolása által lesz tűrhetőbbé e kedvtelen körülmény, hogy szegény kenyér- s pénztelen embertársainknak utat nyitott némi élelem keresésére, mire a szigorú hidegben rendkívül szükségük van, hogy tilalmas utakra ne kényszerüljenek térni.«¹⁰⁾

A vízvárosi árvíz igen kényelmetlen helyzetbe hozta a postát, mert a főpostahivatalnak vízvárosi épülete az ártól annyi kárt szenvedett, hogy nem folytathatta tovább is ott a működését. Hogy a pillanatra sem pihenhető postai ügyekben nagyobb fennakadás ne álljon be, 4-éről 5-ére virradó éjjel átköltözött a posta a Nothász-ház egyik kaszárnya-részébe. Ez a szükségelhelyezés azonban nem bizonyult megfelelőnek, mert a helyiség nagyon szűk volt s ezért 10-én átköltözött a főposta a kapucinus atyák főutcái kolostorának egyik részébe, amelyet erre a célra bérbevettek.¹¹⁾

A január 3-iki vízállás szintjére (14 láb 3 hüvelyk 3 vonás) csak január 19-ére szállt le ismét a Duna, de 13 láb alá még március végefelé sem szállt le, holott 1837 december 22-én — mielőtt a Duna hirtelen áradni kezdett volna — mindössze 4 láb és 8 hüvelyk magasságot ért volt el.¹²⁾ Ez a rendkívüli és télen merőben szokatlan magasságú vízállás gondolkodóba ejtett ugyan néhány aggodalmaskodó embert, viszont akadt olyan magát szakembernek hirdető nyegle is, aki eleve tagadta annak lehetőségét, hogy veszedelmesebb méretű árvíz következhet be.

Január közepére ugyan Budának minden pontja szárazra került, de az állandóan omló hótömegek előrevetették az újabb megpróbáltatások árnyékát. A hónap közepén országos hózivatar akasztotta meg a forgalmat. Mint a *Hazai és Külföldi Tudósítások* január 17-iki száma írja:

»Hétfőn (január 15) délután az idő kiderült, de az utcákra kimenni vágyó városi nép nagyobb része csak akkor vette észre a kimenetelt gátló hóbástyákat, melyeken csak nagy ügyel-bajjal lehetne átalvergődni. Valóban a hótömeg mindenütt volt két-három láb mélységű, ahol pedig összehordá a vihar, egy ölnyi is s a keskenyebb utcák majd járhatatlanok lettek. Kedden reggel kezdék összehányi

a temérdek havat s kihordani, de hogy e súlyos munka több napig eltartand, gondolhatni. A Dunán átaljárás vagyis inkább léptenyomon bukdosás, keserves. Egy szóval, ennyi hóra a két fővárosban az ifjak nem, az idősbek pedig 1812 óta alig emlékeznek.«¹³⁾

A szokatlan mennyiségű hóesés nagy benyomást tett a közvéleményre, mert az újságok közül több megemlékezett róla, főleg annak kapcsán, hogy a hózivatar és hófúvás megakasztotta az országúton a közlekedést s így a postajárást is. A németnyelvű hivatalos lap január 18-iki száma 16-ról keltezve jelenti, hogy a nagy havazás miatt a posta Budán és Pesten is két napra, 15. és 16-ára kimaradt.¹⁴⁾ A *Jelenkor* a külföldi lapok elmaradása felett kesereg:

»Postáinkat az iszonyú hófúvatagok egészen elakaszták. Különösen a január 13. s 14-iki bécsi posta s vele a külföldi lapjaink még ma sem érkeztek meg. Legjárhatatlanabb az út, mint halljuk, Buda és Vörösvár között.«¹⁵⁾

»Múlt hétfőn (15-ikén) — írja a *Rajzolatok* — Pesten oly irtóztató hózivatar volt reggeltől mintegy hatodfél óráig, mely a szűkebb utcákat félőlnyinél magasabb hóval borítva, szánkával vagy kocsikkal járhatatlanná tette. Kisebb udvarokban a hó, hogy a földszinti lakókat el ne borítsa, másfél ölnyire is fölhányatik (mintegy két és háromnegyed méterre). A házak mellől, hogy a gyalogút járható legyen, a havat mindentűt el kell hányni. A postajárás, még Bécsből is, 2—3 nappal is késik.«¹⁶⁾

A nagy havazásnak a híre még Erdélybe is eljutott s az ottani sajtóban is visszhangra talált. A lehullott nagy hőtömeg pár nappal később halálos katasztrófát is okozott. A Gellérthegyről hógörgötteg zuhant alá s tönkrezúzott egy alatt álló házat. A ház udvarán ép dolgozott két ember. Pecsics Mátyásnak sikerült megmenekülnie, de Kiss István tímárlegény a lavina alá került s ott pusztult el. Ez a hír, mint a szigorú tél egyik igen jellemző esete bejárta mind a magyarországi, mind az erdélyi sajtót.¹⁷⁾

A szokatlan időjárás erősen foglalkoztatta a Duna melletti helységek lakosságát. Ez tette időszerűvé, hogy bizonyos *Novák*

Dániel hídmérnök cikket írjon »*Vízáradási jegyzetek*« címmel a *Regélő* január 21-iki számában. Nóvák közismert plagizáló és meglehetősen zavaros fejű ember s amellett valóságos réme volt a szerkesztőknek, akiket minden lehető alkalommal elárasztott cikkeivel. Alapjába véve a Dunához sem értett, amint arról Vásárhelyi Pál alaposan meggyőzött mindenkit utóbb az Athenaeum hasábjain. Nóvák most sem bizonyult szerencsés jósnak.

Nagyképű bevezetés után, melyben sűrűn hivatkozik régebbi Regélő- és Társalkodó béli cikkeire, zavaros fejtegetésekbe bocsátkozik s a következő jóslatra ragadtatja magát:

»Az egészből az látszik következni, hogy *különös vízkiöntési veszélytől nincs mit aggódni*, főleg az érintett folyam-vonal hosszúságon kívül, s hogy váratlan tartós lágyidőt leszámítva, mely a nagy hó-tömeg elolvadását rögtön eszközlené, *félelem nélkül lehetünk az elöntéstől*. A Duna vízének jelen állapotja . . . azt látszik jövendőlni, hogy *a hóval vegyült jégtömegek, melyek nem Ígérnek állandóságot* — a jégborítékkal együtt összetörendenek, s még mielőtt csak körültekintenek magunkat, *búcsút veend tőlünk barátságosan* . . . Nagyobb vízáradás szükséges nem leend annak elhordatására, idő előtt még darabokra hullván azok össze.«¹⁸⁾

Egy ideig kétségkívül úgy látszott, hogy Nóvák jóslata be fog válni. A január végi, február eleji időjárás erre mutatott. Január 26-ától kezdve egyetlen nap kivételével állandóan a nulla fok körül mozgott a hőmérséklet s bár a Duna ezalatt a nyolc nap alatt 1 lábbal és 2 hüvelykkel emelkedett, mégis többé-kevésbé jogos derűlátással írhatta az egykori riporter:

»Pál fordultával kemény téli időnk is tavaszra fordult. Azóta naponként olvad s néha esik. Utcáinkat borító hótömegek lassan apadnak s így *reményünk van*, hogy a hó lassanként olvadván el, a *vízártól*, mely bennünket a hirtelen olvadás esetére fenyegetendő vala, *mentve leszünk*. Dunánk ugyan már nő, de jegén még bátran járhatni át.«¹⁹⁾

Az állandó Dunahíd megvalósulásának gondolata ebben az időben rohamléptekkel haladt előre. Ennek volt látható jele, hogy február 4-én megérkezett Pestre két angol mérnök, akiket William Tierney Clark angol hidépítő mérnök, a vállalkozó br. Sina megbízottja küldött Pestre avégből, hogy a helyszínén tanulmányozzák a Duna jegét, mind álló, mind elinduló állapotában. Az állandó híd mellett síkraszálló lapok örömmel jelentették ezt a hírt olvasóinknak. Legbővebben a *Hazai és Külföldi Tudósítások*:

»Folyó február 4-ike óta William Tierney Clark, mint b. Sina által megbízott hidépítész részéről Angliából érkezett Plevs és Slater urak Budapesten tartózkodnak, a Duna jegének mind álló létét, mind elindulási jelenségeit személyesen vizsgálók és tanúbizonyítandók. Mily örvendetes e két praktikus férfinak, kik számos klasszikái hídnak valának közvetlen eszközlői, éppen ez időszakbani ittléte, mind az méltatni fogja, ki testvérvárosainknak akármilyen módon s akárki által eszközözlendő egybekapcsolatását, a hozott törvény szellemében a nemzeti haszonnak és dísznek megfelelőleg, őszintén kívánja.«²⁰⁾

Február 9. és 13-ika közt igen enyhe volt az időjárás. A *Hírnök* pesti levelezője sietett is február 12-én kifejezni efeletti aggodalmát:

»Oly lágy időnk van, — írja lapjának — hogy alig járhatni a sok víz miatt, hátha még a hegyekben a sok hó hirtelen olvadni talál, *akkor majd a Duna városunknak némely részeit elöntendi*; a jég még áll, de a budai oldalon már a meleg víz annyira kirágtá, hogy egy darabnyira hajón kell menni.«²¹⁾

A hó végére a helyzet változott. 13-ától kilenc napon át fagy volt s mikor 22-én megenyhült, lassú esőzés állt be. Ezért bizakodó a hónap utolsó napján a *Hazai és Külföldi Tudósítások* jelentése:

»A februáriusi zordon s e télen legzordonabb hidegek után végre Mátyás olvasztani kezdé a kemény jég- s hóleplet; ezóta a csendes esőzések jóformán leasztották a hótömegeket, ma pedig, február 27-én, első tavaszfényű derült napunk volt.«²²⁾

Mindezek ellenére valami nyugtalan bizonytalanságnak kellett lennie a levegőben. Erre vall, hogy szárnya kelt és országserte

elterjedt annak a híre, hogy a szokásos József-napi vásár ebben az évben néhány héttel később fog megtartatni. A lapok a kereskedők érdekében hevesen cáfolták a gazdátlanul elindult rémhírt s kértek mindenkit, hogy az ilyen mende-mondákat cáfolják meg.²³⁾

A magy. kir. Helytartótanácsot már január közepén aggasztotta a Duna téli időkben merőben szokatlanul magas vízállása s a magy. kir. építési főigazgatóság által mérnöki vizsgálatot hajtott végre abból a célból, hogy a netán bekövetkező áradások ellen némi előkészület tétessék.²⁴⁾ A február végén beállott olvadás a Duna szintjét néhány napon át csökkentette s az első olvadási napok Duna-állása közel egy lábbal került a január második felének átlagos vízállási szintje alá.

A hőtömegek lassú megrokkánása s a Duna szintjének átmeneti alábbszállása bizonytal sok embert megnyugtatott. Annál is inkább, mert a bekövetkezhető katasztrófa igazi okozóival csak az egy *Vásárhelyi* Pál volt tisztában.

A két angol mérnök — akik utóbb szemtanúi valának az árvíznek is — megbízatásuknak eleget téve, megvizsgálták a Duna Buda és Pest közötti jégviszonyait. Jelentésüket április 14-én juttatták el Clarkhoz s abban beszámoltak arról, hogy ott, ahol a híd lábai remélhetőek voltak, próbafúrást végeztek a Duna jegén. Budán a jég 6, Pesten 10 lábnyi volt, de ebből a vastagságból csak mintegy 1 láb volt igazi jég, a többi félig fagyott hó.²⁵⁾ Bár a földön elterült hótakaró február folyamán jelentékenyen megvékonyodott, a hónap végére a Duna szintje csökkent s a Duna jege $\frac{5}{6}$ -ában, illetve $\frac{9}{10}$ -ében nem volt tömör jég, hanem csak összeállott, fagyott hó; a katasztrófa két hét múlva mégis bekövetkezett.

Az első komoly figyelmeztető szó *Vásárhelyi* Pál tollából jelent meg. Az *Athenaeum* március 4-iki számában kezdte el nagy tanulmánya közlését »*A budapesti állóhid dolgában*«.

Sokan azzal érveltek az állandó híd ellen, hogy a Duna ereje el fogja sodorni a híd pilléreit. *Vásárhelyi* szembeszáll tanulmányá-

ban ezzel a hiedelemmel. »Én tudom« írja, »hogy a Duna zaja a hídban, különösen a hídoszlopokban, kárt keveset tehet.« Viszont nem javallja, hogy a hídnak sok pillérje legyen, mert ezáltal a híd közvetve jégdugulásra és torlásokra szolgáltatna alkalmat s így a két városnak veszedelmhezója lehetne.

Fejtegetései során foglalkozik a közeli kilátásokkal s így ír:

»Világos, hogy nem a jég beállása, hanem a jégnek miképeni s mely egyéb körülmények között történt megakadályozása okozta a folyamnak dagályát, hogy végtére mindezen jégdugulatok sem lehettek volna képesek a folyamat a fent jelzett magasságra emelni, hogyha a múlt évi december 20-dik táján történt esőzések következtében a felső vidékekről omladozott víztömeggel nem növeltetik a folyam. *A folyamnak leírt állapotjára való tekintet valóban alapos aggodalmat gerjeszt, hogy a tavaszi olvadással, ha a jégindulás nem kedvező körülmények között megy végbe, még nagyobb áradások fognak bekövetkezhetni; ha például a felső duna-vidékeken meleg esőzések állnának be, minek előtte az alsóbb részekben a Duna zaja megindulhatna.* Azért valóban javalható, hogy Pest városa a lehető nagyobb árák ellen töltésekkel óvakodik, melyek talán ha a jég zaja baj nélkül távozik, nevetség, éretlen nevetség tárgyai fognak lenni.«²⁶⁾

Március 11-én folytatta *Vásárhelyi* tanulmánya közlését, melyet láthatóan folytatásonként írt s amelybe így mindig tudott időszerűséget vinni. Újabb tanulmányrészében újabb intés szól Budapesthez:

»Ha Budapesten partjain túlcsap a Duna, talán a raktárakba is hat — a közvetlen kárt nem említvén, mely mind a két várost érné — kereskedelmi hírért, nevét, hazánknak büszke reménye Pest elvesztené.«²⁷⁾

Világosabban és szakszerűbben senki nem látta előre a veszélyt és azt a körülményt, amely ezt a vészéit felidézheti. Indokolt tehát az az öntudatosság, amellyel erre a kérdésre *Vásárhelyi* június elején, amikor tanulmányát tovább fűzi, visszatér:

»Felszólalván a budapesti állóhíd dolgában — olvassuk az árvíz után az *Athenaeum* július 14-iki számában — értekezésembe szövéim

a Duna utolsó jégbeállásának történetét; kifejtvén az okokat, melyeknél fogva a jégbeállítás, tetszeleg az eddigi tapasztalásokkal ellenkezésben, magas vízállásnál történt; megmutatám miképen a folyam ágya jéggel bedugódott; figyelmeztetem a tisztelt olvasót azon okokra, melyeknél fogva a bekövetkező olvadások idején *nagyobb áradásoktól félhetni*; általánosan is eléterjesztém a jégdugulások, jéggátak alakulását, különösen megjegyezvén, hogy *a jeges árvizek leginkább akkor kártékonyak, midőn a felsőbb folyam vidékein elébb indul el a jég, mint az alsókon* s végtére különösebben észrevehém, miképen hazánk szívének, büszke reménységünknek, Pestnek kereskedési híre, neve csökkenne, ha partjain túlsapván a folyam, raktárainkba is hatna; szóval a folyam üterének tapintásából annak mintlétét s lehető következményeit magyarázgatám.

Ha ezen, az árvíz bekövetkezte előtt kimondott nézeteimet a valóságos ezidei árvíz alkalmával tapasztalt jelenet- s tüneményekkel egybevetem: *a mondottakat megbánni okom nincs* s kiki kénytelen lesz megvallani, hogy állításom az utolsó vésteljes események által — fájdalom — egész mértékben igazolatott.«²⁸⁾

Amikor Vásárhelyi ilyen világosan és híven látja előre a bekövetkezendő eseményeket, *Novak* Dániel még a katasztrófa reggelén sem mer állást foglalni:

»Szomorúan jósolhatni, hogy a dunamelléki helységek felfelé, t. i. Vác, Visegrád, Nagymaros, Esztergom, Párkány stb. sokat fognak szenvedni a vízáradástól s hogy ezen rendkívüli dagálnál az alsó jég háborítatlan marad még egy ideig Buda és Pest között, a nagy víznek dacára is . . . Mily gyászos következménye leend annak, ha a víz tükre még magasabbra emelkedvén, áthágja a váci töltést, mely Pestnek védbástyája? Erről azonban, valamint a ráckevei sziget siralmas állapotáról még most nem akarok szólni, hanem az időt, mi történend, aggodalmak közt elvárni.«²⁹⁾

A katasztrófát az okozta, amitől Vásárhelyi Pál tartott: míg a Duna felső folyásán a jég mindenütt megindult, Pest és Buda közt tovább is szilárdul tartotta magát. A felülről lefelé úszó jég-tömeg egyre jobban feltorlódott s a torlasz nyomán hatalmasan felduzzadt a víz.

»A *Duna jege* az eső és az enyhe idő ellenére is *tartja magát*. — írja március 4-iki számában az egyik pesti újság. — Azonban a budai oldalon egy helyen elolvadt. Itt egy kis részen csolnak kell. Ugyan a kapucinusok közelében fából szükséghidat szereltek a víz fölött a part és az álló jég közé.«³⁰⁾

Bár a jég nem indult meg, de a Duna szintje egyre emelkedett: február 27-én még csak 13 láb volt nulla felett. Március 2-án már 15 láb fölé emelkedett. Március 4-én 3 vonal híjján elérte a 17 lábat s 6-án már 18 láb 3 hüvelyk 9 vonal magas volt. Mivel Buda partjai alacsonyabban voltak a pestinél, ez a vízállásmagasság elegendő volt ahhoz, hogy a víz kilépjen medréből s elöntse Budának mélyebben fekvő részeit, amelyek — mint láttuk — január elején egy árvizén már átestek. A Duna 6-án elöntötte a Vízivárost, Országutat, Újlakot, Óbudát és Rácvárost. Az utcákon ismét csónakokkal közlekedtek s számos család újra elmenekült a veszélyeztetett és víz alá került területekről. Március 7-én már aggodalmasan ír a *Jelenkor*:

»Budapesten pár nap óta gyönyörű tiszta s meleg idő uralkodik, mely örvendezteti ugyan a két testvérváros lakóit, hogy a szigorú tél már csakugyan elbúcsúzott; de másrésről *minden kebelben nyomasztó aggságot szül*, mert a nap hevétől elolvadt nagy hőtömegek patak gyanánt rohannak Dunánknak a budai részen már jégtől szabad hullámai közé s annyira szaporítják árfját, hogy a *vastag jég már a partokig emelkedik s mind a két várost áradás fenyegeti*. A budai részen több vízivárosi s tabáni (rácvárosi) lakos már elhagyá földszinti lakhelyét s első emeletre vagy padlásra menekedve *a vész elől*, melyet *elkerülni* alantabb helyzetű házakban *bajosan lehet*; mert a *Vízivárosban néhány helyen már ki is öntött a víz*, pedig mennyire kell még növekednie, hogv az iszonyú súlyú vastag s parthoz szorult jeget tovább szállíthassa! A *pesti partokon* homokból s trágyából *mintegy két lábnyi* (63 cm) *vastagságú töltést* rakatott a városi hatóság, mely alkalmasint legalább némileg visszatartandj a a vizet. E hirtelen olvadás annyira megrontá az utakat, hogy a közelgő József-napi pesti sokadalomtól kevés jót várhatni a közlekedés mind szárazon, mind vizen elakadta miatt.«³¹⁾

»*Dunánk folyvásti áradása* — írja ugyanazon nap a *Hazai és Külföldi Tudósítások* — nem kevéssé *agódtatja a két testvérváros lakásait*, annyival is inkább, mivel Budának már némely utcáit előntötte s Pestnek partmelléki részét is fenyegeti, ámbár a nemes városi tanács elővigyázó gondossága a part hosszában védgátat húzatott.«³²⁾

A *Der Spiegel* 9-ikéről kelteve jelenti, hogy Buda alsó részei már víz alatt állnak s Pestet csak a gátak védik. A vízállás már magasabb mint két hónappal előbb volt. A pincék Pesten már telnek meg felszerkenő talajvízzel. Mindennek okául a szokatlan tömegű havat hozza föl.³³⁾ Az aggodalomra most már minden ok megvolt, mert március 10-én délután 3 órakor a Duna szintje felülmúlta az emlékezetes 1775. évi áradás legmagasabb vízállásának szintjét. Ezen nap estéjén a Vízivárosban levő Harmincad-épület tábláján 3 hüvelyk 7 vonallal és a 608. számú rácvárosi ház vörös márványtábláján 2 hüvelyk 6 vonallal volt magasabb a víz szintje az 1775 február 17-iki legmagasabb állapotnál.³⁴⁾ Az újságok híreiben március 10-én nincs már semmi megnyugtató:

»Budapesten minden percben várjuk a Duna jege elindulását. F. hó 7—8. között éjjel az óbudai szigetnél megszakadván a jég, az eddigi átjárás egészen a pesti görög sz. egyházig lecsúszott, hol a jég újdán megállapodta után azonnal ismét jár-kél rajta a merész sokaság. *Dunánk azonban szerfölött árad.* Nálunk Budapesten két nap óta majd szakadatlanul lanyházott a hó, ma csonttá fagyott s így napi-
rendünk: lucsok, sár, göröngy, nátha, hurut, a hajózás és utazás elakadtábul származó meddő vásár s a hosszas tél okozta tavaszi munkakósés.«³⁵⁾

»Dunánk temérdek súlyú jege indulni készül, március 9-ére virradóra lejobb csúszott, de felduzzadt árja már mind a két oldali parton túlcsapván, *ki-ki aggodva néz a bizonyos veszély elibe.* Buda némely-részének lakosai elhagyják földszinti lakjaikat s első emeleten, vagy padláson kerestek menedéket. *Pesten is a Duna melléki utcákon gátak készítették a házak kapui s boltok ajtai előtt;* a két város között a közlekedés veszéllyel jár.«³⁶⁾

A jég megindulásába vetett remény hamar eloszlott. 11-én bizonyos fellélekzés következett ugyan be, mert a Duna szintje

átmenetileg apadt. Kilencedikén 21 láb 2 hüvelyk 6 vonal, tizedikén 21 láb 1 hüvelyk volt a vízállás szintje.³⁷⁾

A víz azonban 12-én rohamosan kezdett emelkedni. A budai mércén 12-én $21^{\circ} 7' 6''$; 13-án $22^{\circ} 3'$; 14-én 26° volt a vízmagasság. A víz gyors emelkedése miatt az elöntött budai külvárosi utcákban a házak emeletén is megszűnt a biztonság és sokan csak az ablakon át tudtak menekülni. Ekkor már a több nap óta vízben álló budai külvárosi házak közül több megroggyant s ettől kezdve sűrű egymásutánban omlottak be a vízben álló budai házak.³⁸⁾ A katasztrófa közvetlenül a küszöbön állt s ekkor, 13-án jelent meg a pozsonyi *Hírnökben* a pár sornyi pesti tudósítás:

»Dunánk folyvásti áradása nem. kevésbé aggodtatja a két testvér-város lakosait, annyival is inkább, mivel Budának már némely utcáit elöntötte s Pestnek partmelléki részét is fenyegeti, ámbár a n. városi tanács elővigyázó gondossága a part hosszában védgátat húzatott.«³⁹⁾

Tizenharmadikán már csak veszéllyel lehet járni Pest és Buda közt a hatalmasan felduzzadt Duna jegén. Végre délután 3 órakor megindult a jég s már mindenki örvendett, hogy a jég végleg eltakarodik s ezzel a fenyegető veszély megszűnik, de néhány perc után a jég annak ellenére is ismét megállott, hogy a Duna folyvást fenyegetően duzzadt tovább. Alig állt meg a jég, az emberek ismét járni kezdtek rajta. A Duna árja ekkor már nemcsak a január 6-iki állásnál, de minden eddig tapasztalt állásnál jelentékenyen magasabb volt. Az áradás elérte már az új töltést s noha száz és száz szorgos kéz foglalatoskodott a váci töltés s a malomgát megerősítésén, már tartani lehetett attól, hogy a fenyegető ár túl fog ezeken is törni. Az árvíz szomorú példáját a pestiek a szemük előtt láthatták, mert Budán a Vízivárosban s a hasonlóan alacsonyan fekvő városrészekben — látni lehetett a pesti partról — az emberek emeletmagasságban ladikon közlekedtek a házak között, az elöntött utcákon. A talajvíz Pesten egyre nagyobb erővel s egyre több helyen tört fel.⁴⁰⁾

Az ép Pesten tartózkodó *Széchenyi* István gróf ezekről a napokról elég szűkszavúan emlékezik meg naplójában.

»Márc. 7—8. Beteg vagyok. 5-ike óta nem voltara künn. Havazás. Víz 20° 2' 9", Nagy árvízről kell tartanunk.

9-én víz 21° 2' 6". Éjjel a jég megmozdult; löttek is, nem ébredtem fel. Ma világítják meg légszessel a magyar színházat.

10-én. Színházban tűz támad; mindjárt eloltják.

11-én Orczy Gyurival.

13-án Csáky Károllyal, Tasnerrel és Bujanovich Edivel a pesti szigetre. A víz igen nagy. — Jég elindul, 2¼ megáll. Megyek a kereskedelmi és a másik kaszinóba. A Kemnitzer háznál tényleg majdnem az első emeletig ér a víz. Este felé a víz folyvást növekszik. A városban nagy zavar.«⁴¹⁾

Wesselényi Miklós báró, a katasztrófa napjainak legendás emlékezetűvé lett hőse, bővebben örökíti meg ezeket a napokat s naplójának idevágó lapjai az árvíz eseményeinek legbővebb forrásául szolgálnak. 13-áról a következőket jegyezte fel:

»Március 13-án délben indult meg a jég; darabig csendes méltósággal, robaj nélkül ment, később megállott s az emberek újra kezdtek rajta járn; öt óraker újra megindult s nemsokára tornyosulni kezdett, valamint törni és forni a jégtömegeket duzzadva emelő s újra szétzúzó hatalma a dühöngeni készülő Dunának. A víz partjain már túllépett, a bősült folyam a váci töltést már átszakította, de a jég folyvást haladván, a nézők csoportja s majd minden azt hitte, hogy mérgét már kiöntötte. Ezen reményben színházba mentem, s még nem vala vége a darabnak, midőn híre futamodott, hogy a víz már a városban van. A Duna felé siettem; a víz még csak szivárgott át a kis gáton. Haza menvén, lovat nyergeltem; mire a város piacára értem, már omlott a hullám a váci utcán lefelé; bajjal tudtam ezzel szembe s csaknem végig, hasig lovagolni. Már a német színház s Dorottya-utca is vízzel borítva valának. Gróf Károlyi Györggyel *Széchenyi* István szállására lovagoltunk, onnan ki az országúton a linea felé, ezen még innen értünk oda, hol a víz a Therezia és Józsefváros felé keresztülszárgaldott. A víz apadására nézve kapott biztósítás folytán visszatértünk s én azon hiedelemben, hogy bős Dunának ezen ijesztéssel és látvány-adással be fogja érni; éjfélt után hazamentem.«⁴²⁾

Elérkezett előadásunk a katasztrófa kezdőpontjához, amikor a ár ismételt megállása és feltorlódása után a haladásában feltartóztatott víz árja továbbduzzadt s kilépve medréből a pesti oldalon is a régebbi és a most húzott gátakat áttörte s elöntötte Pestet. Ennyi az, amit az előzményekről ez egykorú híradások és feljegyzések egybehangzóan megörökítenek. Mielőtt hozzáfognánk az árvíz leírásához, röviden ismertetnünk kell, hogy mi történt a Dunán a pesti árvizet közvetlenül megelőző napokban Budapesttől fennebb. Hisz tudjuk, hogy a katasztrófa oka az volt, hogy a jég fennebb már eltakarodott, illetve felülről már özönlött lefelé s Buda és Pest között még állt.

Pesten alul a tél még márciusban is tartott. Viszont fennebb február második felétől kezdve tartós lágy idő volt. Fennebb tehát az olvadás korábban állott be. Ez ott annál is könnyebben történhetett meg, mert a Duna felsőbb vidékein a Duna jegének beállása sokkal alacsonyabb vízállás alatt történt, mint lennebb s így annak felemelésére, megmozdítására jóval alacsonyabb vízállás elég volt. Láttuk, hogy Buda és Pest közt a jég beállása januárban árvizi magasságnál történt volt. A tapasztalat pedig azt mutatta, hogy a Duna jegének megindulása mindig magasabb víznél történt, mint a beállítás. A felső dunavidéki enyhe idő felduzzasztotta ott a Duna vizét s csakhamar el is indult ott a jég. Bécsnél a jég március 6-án 6 láb 2 hüvelyk vízállásnál ment el. Pozsonynál 7-én 13 láb 5 hüvelyk, Komáromnál 8-án 17 láb vízállásnál. Esztergomnál és Visegrádnál már előbb elment volt. Alább azonban a Duna ekkori vízállása még nem érte volt el a januári, a beállási vízállás szintjét. Buda és Pest közt a január 7-iki vízállást csak a március 8-iki érte el.

Az első katasztrófális vízduzzadást okozó jégtorlódás Kis-oroszinál keletkezett. Itt akadt meg a Komáromtól 8-án elindult meg, amely aztán annyira felduzzasztotta a vizet, hogy az ár, amelyet a lefolyni nem tudó víztömeg okozott, felduzzadt, vissza-

özönlött s elöntötte Esztergom vármegye mindkét oldali Duna-mellékét. Az ár elöntötte Esztergom városát is, ahol több napon keresztül igen jelentékeny kárt okozott.

Március 13-án ment el a Kisoroszinál feltorlódott jég. A megindult jég nyomán az addig feltorlasztott hatalmas víztömeg megindult lefelé. Az elöntött Esztergom és Nógrád megyei partokról visszahúzódott. De mivel Pestnél a jég már erősen állott s csak jelentéktelen mozgást végzett, a víz itt az újabb jégtorlasz következtében újra felduzzadt. A mederben el nem férő víztömeg most Pest megye északi Dunamellékét öntötte el: Vácot, Szentendrét, Tótfalut, Pomázt, Kalászit és Békásmegyert.

Pest és Buda közt a vízállás 13-án délre a Kisoroszitól lefolyt víz révén 22 láb 6 hüvelyk 3 vonal magasságot ért el. Budán a Fő-utcán a földszint ablakain ki s befolyt a víz. A Vízivárosban már némely helyen felülment a kapuk fölé. A csűrök, pincék, boltok megteltek vízzel. S mintha gát szakadt volna át valahol a főváros fölött s annak felgyűlt víztömege zuhant volna a két testvérvárosra. Hogy ez a hasonlat mennyire helytálló, azt számadatokkal szemléltethetjük. Amint a jégtöltésen Kisoroszinál keresztültört a víz, ott azonnal 4 lábnyit esett a folyam szintje. A kisoroszi torlasz a Dunán még Gönyүнél is éreztette hatását, mert még ott is, a torlasz mögött mintegy 100 kilométernyire is 19 lábba duzzadt a feltartóztatott víz. A jég áttörése után felfelé a víz rohamosan csökkent, Esztergomban aznap estig 3 lábbal szállt alá a víz szintje. Viszont Kisoroszi alatt s a Csepel-sziget felett gyorsan emelkedni kezdett a vízmagasság. Vácnál már 13-ról 14-re virradólag 29 láb 10 hüvelyk 6 vonal magasságot ért el. Szentendrénél 14-ről 15-re virradólag érte el a 29 láb 3 hüvelyk 6 vonal magasságot s Buda és Pest között 15-ről 16-ra fordulólág kulminált a vízállás 29 láb 4 hüvelyk 9 vonal magasságszinttel. Az árhullámnak — amelyet a Buda és Pest közt állva maradt jég ismét gátszerűen fenntartott — legmagasabb szintje három nap

alatt ért le Kisoroszitól Buda és Pest közé. Ekkorra a víz Kisoroszi felett viszont már ismét visszahúzódott partjai közé.⁴³⁾

Nem is kell a mait csak némileg is megközelítő méretű hírszolgáltatási szervezetre gondolnunk, de ha csak valamilyes rendszeres hírszolgálat lett volna a folyó mentén, amely annak felső állapotát az alsóbb helyeknek időről-időre közölte volna, a két testvérvárosban nem lettek volna az emberek teljes tájékozatlanságban afelől, hogy mily tömegű víz közeleg a főváros felé. A hírszolgáltatás azonban ebben az időben igen lassú és teljesen szervezetlen volt. Mellék járuléka volt a postajáratoknak, amelyeket pedig az olvadással beállott rossz útviszonyok ép ebben az időben igen késleltettek. Jellemző erre, hogy a pozsonyi Hírnök csak március 20-án ad hírt a pesti árvívről. A kolozsvári *Erdélyi Híradó* március 20-án pedig még csak ezt jelenti:

»Pesten is a Duna melléki utcákon gátak készítették a házak kapui és boltjai előtt, a két város közötti közlekedés veszéllyel jár.«⁴⁴⁾

Végül is csak március 24-én jelenti az Erdélyi Híradó és másnap a szintén kolozsvári *Vasárnapi Újság*, hogy Pestet 11, illetve 12 nappal előbb elöntötte az ár.

A hírszolgálat teljes hiánya miatt hihette mindenki, Wesselényivel együtt, amikor a víz szintje 13-ról 14-re virradólag 2 és 3 óra közt a gátak átlépése s a jég tovább csúszása folytán több mint két lábat esett, hogy a veszély elmúlt s a Duna kidühöngte magát.

Hiába építettett a városi tanács a pesti part hosszában egy ideiglenes védgátat a Wurm-udvartól (Wurm-utca) a Kötő-utcánál valamivel lentebbig (későbbi Piarista-utca) — tehát a mai Duna-korzó hosszúságában, — amely mintegy hat lábnyi széles (közel két méter) és négy láb magas (közel 130 cm) volt. Hiába helyeztetett el a Dunához közel fekvő utcákban és a házak udvarain csolnakokat. Hiába tette előre közhírré, hogy a jég elindultát ágyúlövés, a gátak esetleges átszakadását harangzúgás fogja jelezni. A közelgő ár mennyiségének, terjedési sebességének és

kulminációs pontjának ismerete hiányában, ezek az intézkedések jelentéktelen igyekvésnek s haszontalan munkának bizonyultak. A katasztrófa nagyságát igen nagy mértékben kell a teljes előzetes tájékoztatlanság terhére írunk.

Fentiek előrebocsátott rövid összegezése után hozzáfoghatunk az árvízi események előadásához. Ezen a téren az egykorú ujság-szemel vények, naplórészletek és alkalmi visszaemlékezések anyagára vagyunk szorulva.

13-án délután 3 órakor mozsarak dördülése jelezte, hogy a jég végre megindult. A pesti nép nagy tömeggel lepte el a partot, hogy tanúja legyen a veszedelem elvonulásának. Mivel a jég azonban a Csepel szigetnél még erősen állott, a jég alig fél óra múlva megállott. Egy óra múlva az egyre emelkedő szintű Duna ismét fel-emelte a jeget. Azonban a jég egyre lassabban haladt előre, egymásra tolult s estére ismét megállott. A víz rohamos emelkedése Budának már napok óta előtött mélyebb részein most már a házak emeletét kezdte nyaldosni. Pestet egyelőre még védte a hármás gát: a váci, a Belváros elé most húzott ideiglenes és a soroksári gát. A most húzott gát valamivel volt magasabb, mint az 1775-ben tapasztalt legmagasabb vízállás.

A jég újabb megállásakor harangszó figyelmeztette a lakosságot, hogy a veszély fokozódik. Erre a Dunához közel levő utcák boltjait bezárták s azok ajtait, valamint a kapukat gáttal zárták el. Ekkor a víz már — délután 6 órakor — három hüvelykkel múlta felül az 1775-ös legmagasabb vízállást. Az ár be is törte a gátat a Klopfinger-háznál, de a támadt nyílást sikerült betömni.

A városi tanács kétségbeesett igyekezettel tett meg mindent, hogy a gátak ellenállóképességét a növekvő vész arányában fokozza. Szekerek tömege hordta a homokot és trágyát a gátakra s több százan dolgoztak fáklyák lobogó fénye mellett, a töltések emelésén. De az ár egyre nőtt. 8 órakor már 25 láb 2 hüvelyk 3 vonal. 9 órára még fél lábnyit emelkedett s éjfélre 1 vonal híján

megközelítette a 26 lábat. Éjfél után másfél órával pedig 27 láb fölé emelkedett. Pedig ekkor már átlépte a gátakat. Már este 9 órakor több helyen elérte a víz az ideiglenes gát magasságát s átcsapott rajta. Csakhamar »szélvészes dühösséggel« és »erőszakos sebességgel« behorant a városba s annak legnagyobb és legszebb részét elöntötte.

A városnak mélyebben fekvő részei, mint a Városház-piac, csakhamar egy ölnyire víz alá kerültek. Azok, akik ilyen fekvésű vidéken laktak s nem készültek fel a hirtelen árra, alig tudtak házaikból kimenekedni, mert az ablakokon keresztül tört rájuk a víz. A Váci-és a Kishíd-utcában (Türr István-utca) csak csolnakon lehetett járni. A csolnakokat azonban, nem levének lekötve, a bezúduló ár többnyire magával ragadta. Ki-ki csak a maga mentésével törődött. Jóságok, értékek megmentésére senkinek sem lőn ideje. Az ár zúgva emelkedett mindenfelé s a jeges, szennyes áradat felett szívbemarkolóan zúgott mindenfelől a félrevert vészharang kegyetlen kongása.

A víz legelőbb az alacsonyabban fekvő utcákat lepte el: így került elsőnek víz alá a német Színházról (mai Vigadó) lefelé a Híd- (Deák Ferenc-utca) és Váci-utca, a Városház piaca (a mai kegyesrendi gimnázium helyén), a Molnár- és a Lipót-utca (a Váci-utcának az Eskü-út és a Vámház-körút közé eső része).

Déltől éjfélig 3 és fél lábat emelkedett a víz. Most már elszakított a felduzzadt folyam a váci gátat is, áttörve azt a vámháznál, ^t Lehel-tér és Ferdinánd-híd környékén) s azon átözönölve csakhamar elöntötte a Terézia-város felső részét. Éjjel fél két óra tájban a víz az addig soha nem tapasztalt 27 láb 1 hüvelyk 9 vonal magasságra emelkedett. Ekkor a hatalmas víz a feltorlódott jéggátat elnyomta a tábori kórháztól (a mai Boráros-tér környéke) a soroksári Dunaág kezdeténél egészen Soroksárig. De ott hajnali négy óra tájban ismét megakadt. A közbeeső idő alatt a Duna szintje részben az így létrejött térnyerés folytán, részben a Váci-gát áttörése miatt két lábbal esett. Ez a pillanat volt az, amikor

mindenki megnyugodott, mert a felső vízviszonyokat nem ismerve, azt hihette, hogy az ár csökkenése most már állandó lesz s a veszély véget ér. A Soroksárnál keletkezett újabb jéggát azonban ismét felduzzasztotta a folyamot s az 14-ike reggel 6 órakor ismét 26 láb magasságot ért el.

Az újabb áremelkedés újabb veszélyt hozott a városra. Reggeli öt óra tájban az ismét megtorpant ár áttörte a soroksári gátat, közvetlenül a tábori kórház alatt s a víz közel egyméteres magassággal özönlött fékét veszítve a Ferencváros felé, amelyet percek alatt elöntött s tovább hömpölygött a Józsefváros utcáiba.⁴⁵⁾

Most már három irányból ömlött a víz a város utcáiba, északon a váci-gát átszakadása folytán a Leopold és Terézia külvárosok felé, a Dunasoron emelt ideiglenes gát egész hosszában a Belváros irányában s az átszakadt soroksári-gát felül a két déli külváros felé. *Traitner* János megrázóan írja le ezeket az órákat:

»Most az árvíz oly helyekre is elhatott, melyek ember emlékezetétől fogva s talán mióta Pest áll attól mentiek voltak. A nyomorúság hallatlan s véghetetlen. Irtóztató volt, amit láttam. Sokkal irtóztatóbb amit másoktól, kik az alsó külvárosokból jöttek, hallottam. Ezek egészen víz alatt vannak, úgy, hogy a többnyire alacsony házak tetejéig ér. Lakosai, kik nagyobb részint víz veszélyről nem is álmodtak, minthogy magokat Duna távol léte és Soroksári töltés által elegendet biztosítva lenni gondolták, éjjel egészen váratlanul az árvíztől, mely a Soroksári úton keresztül jött, meglepettek, és oly dühösséggel prédájára rohant, hogy a szegény készületlenek elegendő sietséggel alig futhattak, hogy életüket megmentésék, jószágmentésről szó sem lehetett. Futottak részint közel magasabban lakó ösmerőseikhez, honnan nem sokára utánnuk siető hullámok által tovább üzettek, nagyobb részint pedig padlásaikra, hol szinte nem sokáig bátorságban voltak, mert kevés óra múlva a házak dűledezni kezdettek és alig, hogy halál torkából kiszabadultak, újra legnagyobb veszedelemben forogtak, melytől el nem futhattak, míg csónakok jöttek és szegény búsulókat, kik köteleken, vagy lajtorjákon, házak tetején kiütközött lukakon, vagy felső emeletek ablakairól leereszkedvén, alig tarthatták magukat, biztos helyre vitték.

Rövid idő múlva messzire terjedett a víz Terézia városba felfelé, mely már azelőtt felülről, miután a váci töltés felső részét, mely az úttal összefoglalódik elszakasztá, és felülmulta, elöntve volt, úgy, hogy reggel 8 és 9 óra közt az árvíz mindkétfelül annak közepén összejött és így egészen elöntve volt.

Azon kevesen, kiket még ekkoráig az iszonyú ellenség megkímélt és elébb semmi elintézéseket ellene nem tettek, mert lehetetlennek gondolták, hogy őket elérje, legnagyobb erőltetéssel és szorgalommal, a mennyire lehetett, iparkodtak magukat biztosítani, mert már senki sem tartotta magát biztonságban lenni. Nem is lehetett a veszély végét látni. A víz mindég egyenlő maradt és inkább lehetne mondani, hogy áradt, mint apadt.

Boltok, csűrök, éléskamrák mindenféle mélyen állanak vízben, úgy a pék kemencék és a mészárszékek is, azért alig lehet már szükséges élelmet kapni, amit még kaphatni, azt kettős-hármas áron meg kell fizetni. Lehet ugyan még legszükségesebb életműveket (szereket), mint kenyeret, tejet, sajtot, kolbászokat stb. venni, főképen Barátok Piacán (Ferenciek-tere), hol marha is vágatik, de mi ez oly népmennyiségre, mint Pestnek népsége! s meddig fog tartani, még a kevés életművek is elemésztenek; vízáradás pedig több napokig tarthat, mint több példáink vannak p. o. Pesten 1789. és 1795-dik Esztendőben. Bécsben 1744. 1784. melyek nyolc napig, 1768. kilenc és 1799. több napokig tartott. Honnan veszünk élelmet? minden behozatal víz által el van zárva, épen azon részei a városnak, mely az idevaló népséget életművekkel szokta ellátni, nagyobb részint vízzel vannak elborítva, tehát minden életmű vagy megsemmisítetett, vagy nem lehet hozzáférni, a marha többnyire vízbe fült. Úgy szólván semmi sincs megmentve, mert míg volt idő, igen kevesen szükségesnek tartották, sőt az Elöljáróságok által ajánlott óvakodásokat is feleslegeseknek tartották. Midőn már jelen volt a veszedelem, sietett kiki jószágát biztosítani, de már többnyire későn volt, mert az árvíz oly hamar elterjedt és oly hatalmasan nőtt, hogy többnyire mind, amit sok esztendei iparkodás és sok elvonások által fáradozva szereztünk, könyörtelen elemi prédára hagyni és csak ön személyünk s rokonaink szabadtásáról gondoskodni kellett. Némelyek, kik föltötte földi javaik után esdekletek, azok mentése miatt legnagyobb veszedelemnek kitették magukat és el is vesztek.«⁴⁶⁾

14-ike reggelre már a fél város víz alatt állott. A külvárosok (Leopold-, Terézia-, József- és Ferencváros) majdnem teljesen víz alá kerültek. A Belváros víz alatt volt a Kereszt-utcáig (Veress Pálné-utca), Sebestyáni piacig (dél felől az Irányi- és Curia-utca torkolódott belé, beépült), Párizsi-utcáig (ma a Belvárosi Takarékpénztár átjáró udvara), a Fehérhajóig (Hajó-utca), Színház-piacig (Vörösmarty-tér). Alig fél nappal előbb a lakosság még örvendező szívvel sietett a Duna partjára, amikor az első mozsárlövéseket meghallotta s úgy gyönyörködött a jég megindulásában, mintha népnünpélyt jött volna nézni;⁴⁷ s most már alig volt egy kis víztől még ment terület, ahol meghúzhatta magát.

Trattner idézett naplórésze mellé állítsunk még oda egy-két gyakorú szemtanút, akik az akkori hírlapokban jegyezték fel tapasztalataikat. Az *Erdélyi Híradó* alkalmi magántudósítója így ír erről az éjszakáról:

»13-án, mikor a játékszínben valánk, mintegy fél 9 óra tájban láрма támadt, hogy a víz a városba tódult. Szállásomra a Fehér Hajóhoz haza futván, holott a második emeleten lakom, 11 órakor már oly rémítő lett a víz, hogy a két hídutcában (Deák Ferenc-utca) és váci-utcában, úgy végig minden a Duna melléki utcákban 4 lábnyi magasságra nőtt s így tartott éjfél utáni két óráig. Ekkor visszament ugyan, de három órakor oly hatalmasul tódult vissza, hogy egy öltre emelkedett és működésben volt másnap reggel 9 óráig. Ablakaimból láttam, hogy az utcákon csolnakokon járnak s a víz a váci-utcában mint egy nagy folyam, úgy folyt; mint mondják, a váci utoni gátnak elrontása okozá a víz oly hirteleni megnövését. A külvárosok mind a legrémitőbb állapotban vannak. Budán még iszonyúbb a pusztítás. A parton sok házak egybedőltek s a víz az első emeleteken foly.«⁴⁸)

A Magyar Játékszín 13-iki esti előadásáról, melyen mint láttuk, Wesselényi és az Erdélyi Híradó fenti tudósítója is jelen volt, a *Honművész* kritikusa a következő érdekes beszámolót hagyta ránk:

»13-kán »Beatrice de Tendo vagy az ursinói kastély« nagy daljáték 2 felvonásban (írta Romani. Fordította Jakab István. Muzsikáját

szerzetté Bellini.) bérletszűnéssel először adatott. A színterem, mind amellett is, hogy a rebegő lakosság minden percen várta a Duna kiáradását, tömve volt. (Itt következett a kritika.) Minthogy a darab a víz áradását jelentő lövések s harangok félreveretése végett be nem végezethetett, ítéletünket másodszori adatásakor bővebben közlendjük felőle. Színházunk, mely a víz által tetemesen szenvedett, egy időre zárva lesz.«⁴⁹⁾

A hivatalos *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* azzal kezdte beszámolóját a katasztrófáról, hogy mind a két városon leírhatatlan a nyomorúság s amióta az ország történetét ismerjük, nincs példa ily borzasztó szerencsétlenségre. 13-án délután megindult a jég. A jég és víz Budán rettentő pusztítást vitt véghez. A Buda külvárosiak segély kiáltása felhallott a várba. 13—14-re virradólag törte át a víz a váci gátat, lépte át a belvárosi szükséggátat s nyomta be a soroksári gátat is. A jég a csepeli Duna-ágnál és Soroksárnál megállt, mire a víz a pesti szénaraktár irányából előntötte a Ferenc külvárost. A Dunához közel eső házakat s utcákat már éjjel előtt előntötte volt a víz. Oly gyorsan, hogy a földszinten alig volt idő az emberi élet megmentésére. A víz apadni kezdett, hogy aztán ismét tovább emelkedjék. 14-én reggel, hat óra körül kezdtek összeomlani a házak a József- és Ferencvárosban, valamint az alsó Dunasoron. Csolnakok, mentési jelenetek, amely kép másnap éjjelre sem változik.⁵⁰⁾

A pozsonyi *Hirnök* így számol be egy pesti tudósító tollából a 13—14. közötti éjszakáról:

»Budapest tegnap estétől fogva a legszomorúbb tekinteteket mutatja. A Duna nagyon kiöntött. A vízi városban nagy dereglyékkel járnak a Fő utcán. A víz némely helyen az első emeletig felhat. Tegnap a Német Színházban Semiramide daljáték adatott s a szép összeesküvés quartettnél a lármaharangot kezdek húzni s minden rettegve futott szét: a Duna a váci gátat bontá szét és elborítá a várost és külvárosokat. A váci utcán minden bolt tele vízzel és a zölds piacon — a városház előtt — már ölnyi magasságra lépett. Irtóztató pusztulás van itt. Ó-Budán már 30 házat ronta le a víz. Hasonló vész járta be Pest

külvárosait is. Budán a hídfőnél álló szép új ház közel az összedüléshez, minthogy a pinceboltozat már be is szakadt. A Német Színházban 4—6 hét előtt nem is játszhatnak, annyira vízborított minden. Az Országútról (Károly- és Múzeum-körút) egész a Sz. Ferencrendi szerzetesekig hatott a Duna s mint hallom, Esztergomban is minden külváros el van pusztulva.«⁵¹⁾

»Folyó hó 12-én oly iszonyú gyorsan kezdte növekedni a víz, hogy kevés óra múlva a budai Vízi városban, Tabánban, Országúton, Újvárosban, O-Budán még a felső emeletekből is csak életveszély közt menekedhetének a folyvást dagadó hullámtengerből meg az elrémült lakosok. — írja beszámolójában a *Jelenkor*. — A budai alatt fekvő bel- és külvárosokból tömérdek házat rontott el a jég, sokat megsemmisített az árvíz s még többet megkárosított. Ó-Budán kivált több száz ház juta tönkre. A lakosok jajveszékélése egész Pestre; s a budai várba hangzott által, úgy, hogy összeborzadt a szív némely szörnyű látványokra. Mindezt azonban nem is hasonlíthatni a Pesten történt rémítő pusztításokhoz. F. hó 13-án ugyanis, miután esti 10 óra tájban harmadszor s e napon utolszor megkondult sz. egyházainkban a vészharang, mindenki tudta, hogy az árvíz keresztülrontott a fékező gáton. A dúló özön oly irtóztatós gyorsasággal emelkedék, hogy éjjel után 1 óra 20 perckor már 27 lábnyi 1 hüvelyknyi s 9 vonalnyi magasságra jutott. A víz először is a váci gátat szakasztá meg felső részén s kérésziül rohanván az egész városon a soroksári gátat is átszegé. (A feljegyzések eltéréseiből jól látható, hogy maguk a szemtanúk sem látták tisztán az események okait és egymásutánját!) A jég a Csepel-szigeti jobb és bal, vagy soroksári ágon megakadván, az ezáltal visszatolt víz a szénaraktártól a Ferencvárosba özönlött s még éjjel előtt a Duna melléki utcákba tolult oly sebességgel, hogy a földszinti lakosoknak alig vala idejük saját személyük megmentésére. Éjjel után ugyan apadni kezdte a víz, de néhány óra múlva újólag duzzadt s 14-én majd egész nap egyenlő állásban maradt.«⁵²⁾

»A rettegett idő, melynek elébe Budapest lakosai aggódva néztek — írja a *Regélő* — csakugyan bekövetkezett. Miután a parttal egyirányos magasságú Duna jege 7—8-ka között kevéssé alább mozdult, folytonos áradásnál e hó 13-án délutáni ötödfél órakor nagy erővel megindult. A hídfőnél azonban a magas víz hamar kicsapott s veszéllyel látszott fenyegetni a part hosszában levő házakhoz mintegy 3 ölnyi

távolságra Pest városa által készítettett s fél ölnyi magasságú töltést. Ez okból előleges hirdetmény szerint a városházi tűzharang meghúzatván, hasonló jel adatott minden toronyban. Mindenki már a nagy áradást vélvén közeledni, szokott munkájától elfutott s a boltok mindenütt bezárattak. A töltésnek alacsonyabb hézagai eközben nagy hamarsággal kijavítottak. A csatornák betömettek. 6 óraker a jég ismét megállapodott s már némelyek minden veszélyt mellőzötnék gondolván *az aggdókat kikacagták*. Esti 8 1/2 óraker azonban a víznek gyors növekedését s a jég indulását tarackdurrogások s késöbb a harangok zúgása jelentvén, ismét mindenki rettegni kezdett. Rettegésük nem is volt alaptalan, mert a, városi (német) színházon felül a víz beszakasztván a homok s trágyából vont gátat, iszonyú zuhoggással ömlött szét az alantabb fekvő helyeken. Tizenegyedfél óraker már más alacsonyabb részeken is betödülvén a pusztító elem, rövid idő alatt az egész városnak laposabb részei vízben állottak. Ezután folytonosan nőtt s éjjel utáni fél egyre a pincék, szobák iszonyú zúgással telvén meg, szinte egész várost víz borítá el s a külső városi alacsonyabb házak lakói lerogyó házaiknak csak fedelén át menekedhettek a halál elől. 14-én már mindenütt hajók jártak a víz alatt álló utcákban és szabadították a veszélyben levöket.«⁵³⁾

Elképzelhetjük a rémületnek és a fejesztettségnek szörnyü éjszakáját, amidön a víz úgyszólván a város egész lakosságát kiöntötte lakásából. Az ijedtséget még növelte, hogy a víz nemcsak a Duna felöl fenyegette a várost. Nem használt a csatornák lezárása. Azok megteltek vízzel s a nagy víznyomás hatására itt-ott szökökútként törték fel. A Duna medrére nehezödő hatalmas nyomás következtében a talajvíz is mindenhol hirtelen felnövekedett s nemcsak a pincékben emelkedett vészes gyorsasággal. hanem itt-ott az utcákon is feltört s az ártól különben még érintetlen helyeken is vésztjósloán folydogált.

Ez a 13-áról 14-ére virradó éjszaka közelebbi részleteiben már nem rekonstruálható. Rendszeres mentésről akkor még szó sem volt. Mindenhol az egyéni kezdeményezés uralkodott, amelyet nem irányított más, mint az önmagán és hozzátartozóin segíteni igyekvés, esetleg a vagyontárgyak némelyikének megmentésére való

törekvés. A különböző időben történt gátszakadások a város különböző részeit más és más időben árasztották el s a város egyik része a város másik részének katasztrófájáról csak későbbben értesült. A víznek hajnalban történt átmeneti csökkenése is megzavart egyeseket. Ez az oka annak, hogy ezen az éjjelen mindenki csak önmagával volt elfoglalva s hogy semminemű hatósági intézkedés ekkor még nem történt. Úgy látszott, hogy az elégtelen és célszerűtlen védőintézkedésekkel együtt a kiáradt folyamnak a városházát is előntő dühös árja a városi hatóságot is elsodorta. A későbbi napokban is csak kormányhatósági felsőbb intézkedések vették kézbe az irányítás munkáját.

14-ének és a 15-ére virradó éjszakának történetét legalkalmasabb *Wesselényi* naplójának idevágó részével bevezetni:

»Martins 14-én szerdán, reggel öt óra tájban a belvárosba beindultam, hallván, hogy a városházánál csolnakok vannak. A Kígyó-utcát már csaknem egészen víz alatt találtam, előbb térdig, majd övig gázolva haladtam s visszatérni már nem akarván, nyakig érő vízben értem a várospiacra, hol egy ladikot sem találtam. A siker nélküli feredésből alig léptem szárazra, midőn minden ruhám testemre kezdett fagyni s míg Helmecczihez értem a Trattner-Károlyi házban, — alig pár száz lépésnyi távolság — már jégkéreg borított. Itt kénytelen voltam levetkezni, s hazaküldtem köntös után; azzal János későn érkezett, mert egy darabig ladikkal kellett jönnie. Mihelyt felöltöztem, csolnakot keresni indultam. A sebestyén-piacon ott jövő, menő hajókat s temérdek népet találtam.

E szomorú reggelen hét óra után egy ladikra ültem, mellyel épen Havas J. senator jött. Vele a belváros utcáin eveztünk, s a váci-, kishíd-, aranykéz- s más utcákból hordtuk a menekvőket a sebestyén-piacra. Én evezni s kormányozni kezdtem s a nevezett és leopold-, kalap- (Írányi-utca) s apácza-utcákból többször rakodtunk meg. Havasnak minduntalan mondtam, hogy e tájból ki, s a Ferencváros apró s alacsonyabb utcáiba menjünk, de hiába; senátorról senátorra jártunk, kérdve: akarnak-e menni, vagy kell-e valami? boszúság emésztett a drága, a pótolhatatlan időt így vesztegetve látni. Képzelttem, hogy a külvárosok szegény lakosai, kis házacskáikban minő

rémülésben lehetnek; de hogy annyi ezer lélek forog veszélyben, azt nem gondoltam; ha a házak összeomlását — mi néhány óra múlva kezdődött — tudtam volna, erővel is rákényszeríteni Havast a veszély helyeire sietni. Szinte délig eveztünk benn a városban; ezen munka sem volt egészen hiábán való; mert ha nem épen jelen, de sietve közelgő veszélytől sokakat megmentettünk. E tájon számos hajók jártak le s fel, s talán több, mint amennyire szükség volt. A segíteni sietők közt kevés ismerőst, mágnásaink és ifjú uraink közül egyet sem láttam; végre Csekonics jelent meg egy hajóban Dessewffy Auréllal, örültem látásukon. Kérdésemre, merre veszik útjukat s hol fognak dolgozni? Csekonics azt felelé: »ich suche einen Stall für meine Pferde« (Istállót keresek a lovaim számára.) Botránkozás borzalma fogott el ennek hallására. A sóház- s molnár-utca felé, a lövőhely háta megett értünk ki a szénapiacra (a mai Kálvin-térre); a református templom előtt sebesen rohant a víz keresztül, de még oly kicsiny volt, hogy a hajóból kiszállva, azt egy darabig húzni kellett. Innen az Üllői-útra mentünk s több apró házak fedeleiről az embereket leszedtük. — Néhány teher embert vittünk az Ország-út (Múzeum-körút) még szárazban lévő részére — a nemzeti múzeum előtt — s ezeknek jó szolgálatot tettünk, mert ahonnan kihaztuk, a ház nem sokára vízbe dült. A József- és Stáció-utcából (Baross-utca) harsogott a segédért kiáltók lármája; ide siettünk és szerencsések voltunk sokakat megmenteni.

Már ekkor kezdték a házak omlani s düledezni. Ezeknek ropogása, rohanása, a víz közt emelkedő porfellegek, a rémítő sikoltás, sírás, ordítás borzasztó kópét mutatta a dúló enyészetnek. A múzeum-, Ötpacsirta- (Eszterházy-utca), s még sok más, úgymint a tavasz- (Szerdahelyi-utca), városmajor- (Sándor-utca), ősz- (Szentkirályi-utca), vadkecske- (Horánszky-utca), gyöngytyúk-utcából (Gyulai Pál-utca) még igen sok ember életét megmentettük. Kieveztünk a Kerepesi-útra (Rákóczi-út) s azon keresztül a Fűzfa- (a Dohány-utca egy része) és sip-utcából rakódtunk meg egy párszor emberekkel, kiket báró Prónay Albert lakásával szemben, a Huszár ház mellett tettünk a száraz; a. Reggel óta kétszer is változtak evezőink. Ketten voltak, én eveztem s kormányoztam. Havas délután 5 óra tájban szárazra szállott; én vissza a romok és düledező házak közé. Midőn egyszer megint jól megterhelt hajómmal a szárazhoz értem, Prónay Albertet láttam áltánján (erkélyén) másokkal együtt pipázni; fel-

kiálték hozzá: »És te itt pipázol?« Ennek volt sikere, mert visszatértemkor már sem az áltánon, sem otthon nem volt, hanem ajtókból összeszegzett talpon elevezett s munkához látott. Azalatt alkonyodni kezdett, s a borult égből köd és hózivatar szállott le, az estét siettetni s az éj jet feketébbé tenni. Ennél borzasztóbb estvét és éjjelt sohasem értem. Leírni azt tollam, s tán senkinek is tolla nem képes. Az egésznek minden egyes vonása olyan, mely magában egy-egy rémitő képet alakítana; s százanként oly jelenetek és együtt s egymással vetélkedve, melyek közül csak egynek is látása életfogytaig megmaradó, borzasztó emlék. A düledékek, házromok, jégtömegek, bútorok, gerendák s minden más akadályok közt csak alig s a legfeszültebb munkával lehetett a szűk utcában haladni; bár honnan jött, hol volt s hová igyekezett az ember, mindenütt a roskadozó épületek s fedelek lezuhanása szétzúzással fenyegette. Hol előtt, hol hát-megett, hol oldal-félt omlott egy-egy épület össze. Csak ezeknek dörgő, ropogó, csörgő lármája nyomta el időről időre, a kétségbe esők sikoltásait és segítségért már rekedt bogoséit. Tízféle is akarván s kelletvén menni s csak egyfelé mehetni, százat is látni egyszerre veszélyben s annak egyszerre csak harmadán segíthetni s a többit a halál torkában hagyni; visszautasítani a már merülésig teli hajótól az atyát, a férjet, kinek gyermekei s felesége már benn vannak és ezeknek jajjait, zokogásait hallani; mindez oly valami, mit képzelné is borzasztó, de tapasztalni s százszorosan tapasztalni, szívet repesztő.

Már csaknem 12 óráig folyvást és szakadatlanul evezvén s dolgozván, átázva s átfázva s elkényszeredve kifogytam erőmből; hajósaim is újra enni s nyugodni akartak s a munka továbbfolytatására rá nem vehettem s így kénytelen voltam Prónay szállásánál, hol alól fogadó van kiszállni. Ezen kénytelenség gyötrelmét valamennyire az enyhítette, hogy az enyimen kívül még dolgozott vagy két hajó ugyan e tájon. Mégis bajosan tudtam volna ezen kénytelen nyugvást eltűrni, ha a fogadóban egy pár új evezőt s munkám folytatására a Prónay titoknokát, Füredit s fia nevelőjét a derék Teichengrābert nem kapom; ezeket hajómmal elküldöttem azon megnyugtató gondolattal, hogy ők nyugodtak lévén, többet fognak tehetni, mint nekem s evezőimnek lankadt karjaink. Ettem és ittam, mi jól esett, a temérdek fáradtság után s annak érzetében, hogy falatomat megérdemlem.

Azalatt Prónay Albert is előkerült kapitány Behrenddel s tovább

evezett. Én tíz órakor szálltam megint vízre s a réműletek jelenetei közé. Jól fogott, hogy ez este s ez éjjel hajósaim mind gajdúltak voltak; józanon bajosan mertek volna oly helyekre menni, honnan gyakran kellett a szerencsétleneket kihozni. Ez éjjel a szűk fűzfá-, kis- és nagydiófa-, kis- és nagykereszt- (Kazinczy-utca), nyári- (Nyár-utca), kis mező- (Csányi- és Klauzál-utca) s ákác-utcákon (Ákácfa-utca) bolyongtam. A haladást gátló akadályok mind inkább szaporodtak s ezért nehogy a távolabb levő nyomorultakról elzárassak előbb a legtávolabbi jajjok felé törtünk s így a közelebb esdeklők mellett irgalom nélkül el kellett mennünk, de ama, távollevőknek többnyire csak egy részét lehetett elhozni; a végveszély félelmei közt hátramaradóknak gyakran, becsületszavamat adtam, hogy semmi el nem tartóztat hozzájuk visszatérésemtől; s ez adott szó lehetetlenné tette visszatérő utamban másokra s a leginkább megszorultakra hallgatni. Oly szerencsés voltam — hála érte az egek Urának! — hogy sem akiknek ily ígéretet tettem, sem másoknál, kiket a romok tetején vagy düledező fedeleken voltam kénytelen hagyni, egyszer is későn nem jöttem s rendre mind kimentettem; többször megtörtént ellenben, hogy házak s fedelek, honnan öregeket, asszonyokat, gyermekeket, csecsemőket szedtünk le, alig távoztunk velük egy, kétszáz lépés vagy ölnyire, rémítő robajjal zuhantak az egy, sőt helyenként két ölesnél is mélyebb hullámba.

Éjfél után a hold — habár sűrű fellegeken keresztül is — derítette az ég sötéttségét, mégis mennyit adtam volna egy fáklyáért, csakugyan szerencsémre volt egy lámpásom s egy templomi nagy viaszgyertyám. Öt óra tájban megint Tetehengrabernek adtam át hajómat, hogy azzal visszajő vételemig dolgozzon. A Kolbacher-utca (Reáltanoda-utca) szögletén már sok vizet s egy ladikot találtam, épen birtokába akartam magamat tenni, midőn tulajdonosai, vagy akik magukat ezúttal azzá tették, oda jöttek, ezek a kalap- (Irányi-utca) és Leopold-utca felé kerülvén, a gróf Károlyi György házához vittek. Boszusággal kellett néhány üres hajót heverni látnom, míg a külvárosokban azokkal annyi ember életét megmenteni lehetett volna; de még nagyobb boszuságom volt, midőn a Károlyi György háza előtt egy veszteglő hajót találtam, melyet ő egész este s éjjel ott tartott. Nyíltan megmondtam neki, hogy ezt tenni most nem szabad s hogy minden perc ily önség-szülte tettét egy-egy elveszett emberérettel bélyegez. Hajósait elküldöttem a jöttömben talált valamelyik hajónak elhoza-

tálára. Szóltam neki, hogy az övét emberei közül evezősökkel lássa el s menjünk dologra. Feleségét majd reggel vigye Budára, mert a víz untalan nőtt s már a belvárosi házak is ropogni s hasadozni kezdettek. »Embereim« úgy mond, »alusznak«. E hideg vér, vagy inkább tehetetlen lágyság meglepett, végre mégis a fennirt munkára két kocsisa s a kertésze találkozott.

Megjövén a hajósok, két hajóval útnak indultunk. Megint a magam helyén s teljes erőben éreztem magamat. Mindezen rémitő jelenetek közt, — melyeknek eddig közepette voltam a hullámok tetején, — számtalan keservet s gyötrelmet, de sok édest s mennyeit is éreztem; át aljában, pedig meg kell vallanom: így veszélytől s borzalomtól körülvéve éreztem, hogy ily helyzet és munkásság az én elemem. Fejemet tisztábban fontolónak, véretem nyugodtabban folyónak s inaimat erősebbeknek talán sohasem éreztem. Gróf Károlyival a Státió-utcán (Baross-utca) mentünk le, néhány utcát feljártunk; itt már kevés embert találtunk, mégis meglehetősen teher menekvőkkel értünk az öt pacsirta- (Eszterházy-utca) és Sándor-utcán keresztül az országútnak (Károly-körút) még víztől ment részére. Itt — a mrúzeumon jóval felül — gróf Károlyi is, feleségéhez sietvén, kiszállott.

Azalatt megvirradt se szomorú reggelén, március 15-ön csütörtökön, a felkelő nap halvány sugarait egy tengerre s ezreknek abba temetett vagyonukra és rom-tömegekre terjesztette. Hol még 24 óra előtt munkás polgárok, boldog családok köszöntötték életadó feltűnését, ott most szélesen terjedt hullámsír felett mély csend függött, mit olykor csak a még gyéren álló házak zuhanása s imitt-amott hangzó segítségkiáltás szakított meg. Bútorok úsztak a romok közt és mindenemű portékák, sok véres verejtéknek gyümölcsei s azok közt vízbe fúlt lovak és marhák. Tükrök, családi képek, zongorák, ágyak, ágyneműk, bölcsök, gerendák, ládák, kapuk, cifra ruhák, kalapok, fegyverek borzasztó vegyületben lebegtek a vízen, vagy függtek a dűledékeken, mint a bősziült elem kegyetlen szeszélyének játécai; s mindezeknek tulajdonosaik vagy a romok közé temetve, vagy inségük s vesztességük marcangoló érzésére megmentve. Számtalan kutyák ordítottak a tóduló árból még kinyúló fedél-töredéken, vagy deszkákon keresve menedéket. Láttam egy szép, nagy ebet egy összeroskadt fedél tetejére hordott házi bútorok s portékák mellett, már csak ő s a holmik egy része víztől ment; közel evezvén el, hívtuk hajónkra, de ura vagonát védve s morogva helyén maradt.«⁵⁴⁾

14-én reggel 6 órakor ismét 26 láb volt a vízállás. Most már lassan emelkedett s délután 6 órára 28 láb 7 hüvelyk és 9 vonalt ért el. Változatlanul ezen a magasságon maradt aztán egészen 15-iki délig, mert a víz a két elöntött parton annyira elterült, hogy egyelőre nem kellett tovább emelkednie. De akkor újabb ár érkezett s az a víz magasságát még két és fél lábbal emelte. 14-én délelőtt víz fedte már a belső várost a Fehérhajóig, a Kígyó-utcát a br. Brudern-házig, a Párizsi-utcáig, a Sebestyén piacot, a Zöldfa-utcát (Veres Pálné-utca) és a Kereszt-utcát (a Zöldfa-utcát, a mai Veres Pálné-utca felső részét). Víz alatt volt a Lipót-városnak a Duna felé fekvő alacsonyabb része a játszínpiaccal, a Terézia-külváros nagyobbik része. Mikor a víz a soroksári gát felől is felért a Terézvárosba, akkor a víz ott oly magasra emelkedett, hogy azoknak, akik a valamivel magasabban fekvő terézvárosi plébániatemplomba menekültek, új menedékhely után kellett nézniök. A Ferencváros teljesen víz alatt volt már ekkor s a Józsefvárosnak csak a Belváros felőli nyugati s a vámvonaltól felé eső keleti széle maradt ki a vízből.

Mivel a víz lassan ugyan, de — mint említettük — estig állandóan emelkedett, estig az elöntött terület nagyobb lett. 14-én estére a Belváros déli része a Szemináriumig került víz alá, a Józsefvárosban a Városmajor-utcáig (Sándor-utca), a Kerepesi úton egészen a Magyar Színházig, vagyis a mai Rákóczi-út és Múzeum-körút sarkáig hatolt el a víz. Elöntötte a víz a Háromdob- (Dob-utca) és a Király-utcát is. Innen a Váci-útig egyetlen tenger volt minden s így az egész Terézváros víz alatt volt már. A Lipótvárosban a víz a templomig (a mai Bazilika teréig) nyomult előre. Másnap a víz még közel két és fél lábbal emelkedett s ekkor az elöntött terület még növekedett, amint azt a maga helyén részletezni fogjuk.⁵⁵⁾

Említettük hogy az ár már a kezdetben elöntötte a Városháza, előtti teret. A mélyen fekvő Városháza csakhamar 9 lábnyi vízben állott s így a városi élet természetes központjában négy napon

keresztül szünetelt mindennemű hivataloskodás.⁵⁶⁾ Nagyrészt ez az oka annak, hogy az árvíz napjai alatt a város tisztviselői és a tanács tagjai csak egyéni munkálkodásukkal tűntek ki, de mint hatóság nem vétették észre magukat.

A terv- és észszerűség ezúttal inkább Buda város elöljáróinál mutatkozott, *Keller* Ferenc budai városkapitány már március 5-én hirdetményben szólította fel a veszélyeztetett budai részek lakóit, hogy a mélyebben fekvő házakból költözzenek ki s jószágait vigyék magasabban fekvő helyekre. Ugyanakkor felszólította az árvíznek ki nem tett városrészek lakóit, hogy sanyarú helyzetbe kerülő polgártársaikat fogadják felebaráti készséggel. A város ezt követőleg szakaszokra osztotta fel, megfelelő számú biztos rendeltetett ki széleskörű meghatalmazással. Számos, megfelelő számú hajósokkal ellátott csónak rendeltetett ki a víznek kitett utcákba s a vízben álló házak megtámogatására. Így Budán kéznél volt a megfelelő segítség s ennek volt a következménye, hogy Budán az árvíz, amely ha kisebb területet is öntött el, de tovább tartott, egyetlen emberéletet nem követelt áldozatul.⁵⁷⁾

Pest magisztrátusa részéről ilyen mértékű előrelátást nem lehet feljegyezni. A töltések erősítésére ugyan nagy erőt fordított a városi előjáróság, de már a dunaparti utcákra csak kevés csónakot készített ki. Azonban ezeket, mint a szemtanú elmondja, nem cövekelték le s így az éjjel betörő ár magával ragadta őket, legalább is nagyrészüket.⁵⁸⁾ A külvárosokban pedig semminemű védőintézkedés sem tétetett.

Pesten a vész óráiban az intézkedést József nádor vette át, aki fiát, István főherceget már 14-ön délelőtt átküldte csónakon Pestre s aki még ezen a napon királyi biztost nevezett ki az árvízzel kapcsolatos hatósági intézkedések végrehajtására, Lónyai János magy. kir. helytartósági tanácsos, Bihar megye főispánhelyettese személyében. Lónyai aztán 15-én maga mellé vette a Pest megyei és Pest városi hatóságokat s megtette a legszükségesebb intéz-

kedéseket,⁵⁹⁾ Pest vármegye központi tisztikaráról el lehet mondani, hogy a vész napjaiban végig hivatása magaslatán állott.

»A valódi ember szerencsétlenség idején tetteivel bizonyítja emberi érzését.« írja a *Hazai és Külföldi Tudósítások*. »István főherceg, ő császári és királyi főnsége, becses életét a Duna zajos árja között kockáztatva, mindjárt március 14-én átjött Pestre s jelenlétével vigasztala a csüggedőket, adakozásával gyámolítja a szűkölködőket.«⁶⁰⁾

A főherceg megjelenése igen jó benyomást keltett a pánik magas fokán levő pestiek közt. Igyekezett ladikjával mindenütt megjelenni. Sok szerencsétlent vett fel és vitt biztos helyre. Saját kezével osztogatta a rászorultaknak a magával hozott élelmet s ezt nap-nap után megismételte, amíg a fékét vesztett elem uralkodott Pest utcáin.⁶¹⁾

Ezek a napokon Pesten az emberek magukviselésének a legszélesebb skálájával találkozunk. Igen számosan akadtak olyanok, akik hozzátartozóik megmentéséért haláltmegvető bátorsággal kockáztatták s nem egyszer feláldozták életüket. Bár az oroszlátnérész az idegenek mentésében kétségen kívül Wesselényi Miklósa volt, mellette még számosan vannak, akiknek neve ily irányú eredményes tevékenységük miatt fennmaradt s akiknek felsorolására — kötött terünk miatt — alig van helyünk. Számosan voltak, akik hajlékuk megnyitásával s a hajléktalanná váltak tömegeinek magukhoz fogadásával érdemelték ki embertársaik elismerését. Megint számosan voltak azok, akiknek nagy érdemük volt az élelem előteremtése és megosztása terén. Ugyanakkor azonban, amidőn az emberi jobblelkűség annyi formában nyilatkozott meg, megmutatkoztak az emberi lelkek sötétebb oldalai is. Többen akadtak, akik csak busás összeg ellenében voltak hajlandók a végveszélyben állókat csónakjukra venni és megszabadítani. Akadt gazdag háztulajdonos is, aki csónakot bérelt arra a célra, hogy azon jó pénzért szállítsa át a menekedni akarókat Budára. Volt olyan lelketlen ember is, aki egy asszonynak, mert nem tudott

a megmentésért fizetni, amikor azt a partra tette, leszedte nyakáról a kendőjét bér gyanánt. De akadtak olyanok is, különösen a zavar első óráiban, akik ladikjaikon »tengeri rablók« módjára járták a vizet s az elhagyni kényszerült házakból igyekeztek összelopni az értékeesebb holmikat. Ezek a lélektelen kufárok és rablók nyugodtan pusztulni hagyták azokat, akik nem tudták őket megfizetni, még akkor is, ha már a segélyre szoruló alatt roskadt össze a ház. Az ár pedig sebesebb, magasabb, hidegebb s jégtáblákkal zsúfoltabb volt annál, semmint a márciusi hidegben, havas esőben az emberek úszással próbálhattak volna menekülni. Különösen akkor, amikor a veszélyes területeken — óráról-óra inkább — közel s távolban mást mint újabb veszélyt, hasonlóan beomolni készülő, vagy már beomlott házat nem lehetett látni. A legtöbb helyről a szem biztos menedékpontot nem láthatott. Akadtak olyan emberek is, akik a végveszély óráiban a maguk szórakozására ladikáltak. Övéiket biztonságban, vagyonukat jó helyen tudták s így gondtalanul sétahajókázhattak a vizén, az új Velence utcáin, amely — ha az ember a borzalomtól el tudta magát vonatkoztatni — különösen a tömegesebb házomlás előtt, nem is volt festőietlen látvány. Ahogy a derekabb emberek nem egy csónakot ragadtak el erőszakkal olyanoktól, akik csak bérért mentettek, úgy István főherceg is kényszerített egy maga gyönyörködtetésére ladikázó úrfit, hogy hajóját adja át olyanoknak, akik azt hasznosítani fogják.⁶²⁾

A Terézvárosban 14-én már omladoztak össze a házak. Csakhamar veszélyessé lett a jótévő asszonyi egyesület kétemeletes keresetintézete és a mellette levő szegények iskolája s sínylődök intézete is. Mindkettő a jótévő asszony egyesület alkotása. Az intézet igazgatója, *Schmidt* Máté csónak hiányában deszkákból készített talpakat s a három rogyadozó épületből sikerrel és időben elszállította a munkásokat, gyermekeket, sínylődöket és tisztviselőket. Magasabban fekvő lakásán előre kellő mennyiségű

élelmiszerrel látta el magát s így a megmentetteket el tudta aztán látni élelmézzel is.⁶³⁾

Amikor a falakon és a pincéken keresztül a víz szivárogni kezdett a 3-as számú polgári fiókkórházba — bár a víz a védősáncokat niég nem törte volt át — *Zsitkovszky* Antal polgári kórházi írnök, ennek a fiókkórháznak felügyelője, a betegeket a padlásra vitette s mikor a ház recsegni kezdett, keresztültörette a szomszéd tűzfalakat és háztetőket s azokon át mind a 102 betegét szárazra vitte s szekereken áthozatta a Ludoviceumba. A jótékony asszonyegyesület intézeteiből s az 1-es és 2-es fiókkórházból még mintegy 3—400 ember menekült a szárazon maradt Ludoviceumba. *Zsitkovszky* felesége élete és egészsége kockáztatásával valamennyi élelmézéséről gondoskodott.⁶⁴⁾

Hasonlóképen biztos helyre mentette betegeit élete kockáztatása árán a zsidókórház igazgatója *Jakobovics* is, amikor az áradás miatt a zsidókórházban a helyzet tarthatatlanná lett.⁶⁵⁾

Súlyos megpróbáltatás nehezedett a vakok intézetének szerencsétlen növendékeire is. Az intézetnek a Király-utcában levő épülete már 14-én beomlófélbe jutott. *Dolezsálek* Antal, az intézet derék igazgatója először *Valero* Antalnak az intézet szomszéd-ságában levő gyárába költöztette át a növendékeket, ahol azok ellátást is kaptak. A mentés életveszedelem közt ment végbe. A növendékek valamennyien megmentettek, de a bútorok és a tanulmányi eszközök nagyrésze már odaveszett. Mikor *Gömöra* Károly az intézet gondnoka hajót szerzett, *Dolezsálek* 15-én átvitte a növendékeket a Megyeházára. Innen aztán az Invalidusok házába (ma Központi városháza) vitettek át *Karabatsék* és *Salczer* es. kir. kapitányok szállására. Utóbb a városparancsnok *Schmeling* es. kir. tábornok illőbb elszállásolásukról gondoskodott.⁶⁶⁾

Veszély fenyegette a fejlődőben levő Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeit is. 1813-ban vétetett meg a Múzeum mai telke gróf Batthány Antaltól s ugyanakkor eladatott az addigi Szép-

utcai telke. Az új telken azonban régi épületek álltak, amelyeket minduntalan tatarozni kellett, hogy bárha ideiglenes hajléknak is, de úgyahogy megfeleljenek. Végre 1837 júniusában hozzáfogtak a mai épület alapozási munkálataihoz s ezek még javában folytak, amikor az árvízveszedelem a következő év koratavasán bekövetkezett. Már 13-án hozzáfogott a Múzeum igazgatóőre *Horvát István*, 3 szolga és 21 katona segítségével a tárgyak biztonságba helyezéséhez s reggel 8-tól este 6-ig felhordatta azokat a múzeum ideiglenes házában a földszintről az emeletre.

1832/33-ban vétetett meg 125.000 ezüst forinton Jankovich Miklós gazdag könyv-, kézirat-, érem-, régiség-, fegyver-, képes egyéb gyűjteménye. Azonban a gyűjtemény az eladó házában maradt. Az árvíz a Jankovich-házat is megviselte s már beomlófélben volt, amikor hirtelen, nyakra-főre, tömegben átvétetett s részben Budára az országos pénz- és levéltárba, részben Pest megye fegyvertárába vitetett. Később ez az anyag is, mint a múzeum anyagának legnagyobb része a Ludoviceumba vitetett át s ott őriztetett 1847 tavaszáig, az új épületbe való végleges beköltözéséig.

Súlyosbította a helyzetet még az is, hogy március 14-én és 15-én a múzeum ideiglenes épületébe még 60 főnyi menekültet is be kellett fogadni. A kellő időben történt gondoskodás és az árvíz alatt tanúsított megfelelő figyelem végül is baj nélkül megőrizte a nemzet kincseit.⁶⁷⁾

Kivette a részét a mentési munkálatokból, majd a menekültek elhelyezéséből és étellemezéséből a katonaság is. Báró *Lederernek*. a legfőbb katonai parancsnoknak gyors és gondos intézkedéseit és célirányos rendelkezéseit a katonaság pontosan végrehajtotta s mind a tisztek, mind a legénység köréből többen tettek szép bizonyoságot haláltmegvető bátorságukról és fáradhatatlanságukról. Gróf *Vécsey* tábornagy 13-áról 14-ére virradólag *Patisz* városkapitánnyal együtt katonáival és a környék népével a mai Szalay-

utca és Podmaniczky-utca vonalán reggel ötig szakadatlanul dolgoztatva, töltést igyekezett húzni s ezzel az északról jövő árt bizonyos ideig feltartóztatta.⁶⁸⁾

A víztől megmenekedettek valahol fedél alá is kellett helyezni. A Ferenc- és Józsefvárosból megmentettek legnagyobb részben a Ludoviceum épületében, az Invalidusok házában (Központi városháza) s az Újépületben levő pattantyús kaszárnyában helyezték el. Nagyon sokan menekültek a magasabban fekvő templomokba.

A meglepett feienc- és józsefvárosi lakosok a magasabban fekvő vámvonalak felé futottak keleti irányba, minél távolabb a Dunától. A Ludoviceum épülete már készen állt, de még üres volt s az árvíz a legmagasabb vízálláskor is csak az épület előtti park széléig hatolt el. A 37 nagy teremben, 17 konyhában, 62 kamrában és 124 szobában március 16-án már mintegy 6000 menekült volt, mely szám később mintegy 10.000-re emelkedett. Az első napokban *Havas* és *Tretter* tanácsnokok igyekeztek itt fenntartani a rendet, ami nagy erélyt kívánt, mert az idemenekültek legnagyobb része nehezen fegyelmezhető, zabolátlan emberből állt. Derék szerepet játszott itt a rend fenntartása körül *Müller* Adolf könyvtáros. Végül március 24-én a nádor rendeletére gróf *Szapáry* Ferenc vette át az épülettömb feletti parancsnokságot.

Az Újépület tágas falai között elhelyezett pattantyús kaszárnyában is több ezer ember lelt hajlékra, akik itt br. Lederer rendelkezéseire élelmezést is kaptak. A katonai sütődék és konyhák az első szükségétől kezdve minden erejükkel azon voltak, hogy az egyre fenyegetőbb élelmiszerhiányon segítsenek. Az Újépületben számos magánpénztárat és becses értéket vettek át megőrzésre, amelyeket aztán a vész elmúltával tulajdonosaiknak hiánytalanul visszaszolgáltattak.

A nagy katonai kórházban, az invalidusok házában, 14-én délben már 200, este 600 ember keresett menedéket. Másnap már 1000 s estére 3000 főre tehető menekült szállta meg az épülettömböt.

Ezekon kívül — akiket a 2 nagy teremben és a templomban helyeztek el — a katonák és tisztek is megosztották hajlékaikat a menekültekkel s így újabb 3000 ember talált itt menedéket. Többek közt — említettük — a vakok is. Itt a rendet *Soupper* Ferenc ezredes, az épület parancsnoka tartotta fenn mindaddig, mígnem a megfeszített munkába súlyosan bele nem betegedett. Minthogy aztán ez az épület is dőlni kezdett, később a Remekházy- és a Liebner-kaszárnyákba vitettek át az emberek, mely kaszárnyákban még egy hónappal később is több mint 1300 hajlék-talanná vált lakott.

Sokan menekültek az evangélikusok templomába (Deák-tér). Számosan a Szerviták klostromába. Igen sok ember kapott menhelyet a Vármegyeházban is, bár annak régi szárnya 15-én máig igen veszedelmes mértékben kezdett repedezni. Az Újvilág-utcában (Semmelweis-utca) levő úgynevezett Jezsuita-házban volt az Orvoskar épülete, ahol szintén többen leltek szállásra. Különösen sokan menekültek a Ferencesek zárdájába, ahol 15-én már egy-egy kis helyiségben 30-an is szorongtak s a templom is zsúfolásig megtelt. Ide mentették át 15-ére virradó éjjel a református-templom (Kálvin-tér) menekültjeit. A zárdával szemben levő országházban, a Kúria épületében, mintegy 400-an kaptak menedéket. Itt *Végh* Ignác ítélmester, majd *Somsich* personalis gondoskodott a menekültek élelmezéséről.

Menedékhelyül szolgált az árvíz napjaiban az angolkisasszonyok intézete, a Lövész-utcai (Királyi Pál-utca) polgári lövőház, a ma Rókus-kórház néven emlegetett polgári kórház. Itt *Vindisch* Lipót-orvos, *Schuhmajer* György gondnok és *Sámuel* Alajos lelkész a betegekkel együtt több mint ezer embert gondozott. Amikor a kórház temploma beomlott s tartani lehetett attól, hogy a többi épület is megrokkán, a betegek nagyrészét a Múzeum-kert északi részén levő nemzeti lovagló iskolába vitték át. A lovarda különben több ezer hajlék-talant is befogadott falai közé.

Sokakat fogadott be *Valero* Antal már említett gyárépülete; *Hamza* Ágoston és *Márton* nagy pajtája, amely a Kálvária-hegy és a Ludoviceum közt feküdt; *Neszvarba* Vencel sörfőzdéje szemben az Újépülettel. Itt mindenhol külön-külön több mint ezer ember szorongott. Több százan húzták meg magukat *Pecz* Ferencvárosi sörházában, *Parkfrieder* 0-utcai házában, *Schmid* János könyvnyomdász Hajós-utcai házában.

50—60 ember talált hajlékot gr. *Teleki* Sámuel Szervita-téri házában, *Cahen* M. A. nagykereskedő, *Rottenbüler* kereskedő, Szolcizcai *Czicco* Demeter és György kereskedők, *Gömöry* Károly gyógyszerész, *Emmerling* Károly vendéglős, *Madarász* János és gr. *Festetich* Antal házában.

Budán a *nádor* a királyi palotában 36 szobát nyitattott fel a hajléktalanná váltak részére. Az országházában a *helytartótanács* több termet nyitattott fel. *Keglevich* Gábor gróf, az udvari kamara elnöke, Óbudán mintegy 200 embert fogadott kastélyába. A nádor udvarmestere, gróf *Festetich* Albert és báró *Eötvös* Ignác tárnokmester szintén számos családot láttak vendégül. Budán különben a Kreipl-kaszárnya, Óbudán pedig a kiscelli katonai kórház szolgált tömegmenedékhelyül.^{6 9)}

Mind e számos hely nem volt azonban elegendő arra, hogy minden hajléktalanná váltnak befogadjon. Ezeknek a helyzetéről élénk képet ad *Trattner*:

»A lakaikból kiűzettek mindenféle barátságos elfogadást s védhajlékot találtak, azonban számtalanok közülük ily szerencsében nem részesülhettek, mert nem volt annyi csolnak, hogy valamennyi szorult állapotban lévő száraz és barátságos helyekre vitethetett volna. És sok kegyetlen hajós egy Budára, vagy más biztos helyre vitelért 100 p. forintot és többet is kívánt, amit csak egy vagyonos adhatott meg. Azért sok családok gyenge csecsemőikkel, reszkető elaggott öregekkel és betegekkel, sokszor szükséges ruházat nélkül, nedves napokat és hideg éjszakákat kénytelenek voltak szabad ég alatt tölteni. Minden száraz hely tele volt futókkal, mind a külvárosok

szélen, honnan sokan kerti házakba, présházakba, kőbányai pincékbe stb. mentek, mind a városban levő kevés szigetek, melyek közül főképen az Új piac (mai Erzsébet-tér) sok ezereknek nyújtott menedéket, minthogy itt szerencsére sok sátrak voltak felállítva, melyek a hajléktalanoknak kis időre oltalmi szolgáltak, legalább is le-rogasztól tartani nem kellett. Azért is ki-ki ide futamodott, főképen Derra házának váratlan bedőlése után, mely közönséges rémületet gerjesztett és közönséges futást okozott, úgy, hogy némely vagyonos 20 forintot örömezt fizetett és többet is, csak hogy egy éjszakát tölthetett ily sátorban. De többnyire a tulajdonosok ingyen ajánlották legnagyobb készséggel sátrukat a megszorultaknak. Sokan az éjszakákat szekereken töltötték, így éltek ezerek több napokat, míg a veszedelem elmúlt, vagy alkalmat találtak Budára átalmenni. Az egész táborhoz hasonlított, csak hogy itt még tarkább volt. Az egész piac tele volt emberekkel, lovakkal, szekerekkel, ágyakkal és más bútorokkal mindenütt ritka zavar, tolongás, tompa zsidongás zúgott kábítólag. Félelmesen vizsgálták szüntelen a víznek áradását és közelítését. Mindenféle készülékek tétettek, hogy szükségben sátrakból talpakat csinálhassanak, minden deszkát s több egyebet összeszegeztek és kötöttek, hogy mentő eszközre szert tehessenek. Mindenre el voltak készülve, közönségesen vélték, hogy Pest végveszedelemben van. Sokkal irtóztatóbb volt sok vidéki vásáros embernek a helyzete, kik az öveiktől távol, ily szomorú halált találtak volna itt. Sok jámbor öreg izraelita azt vélte, hogy a város végveszedelme és tulajdon veszedelmük is közelget. Azért mintegy kétségbeesve futottak egy nagy vásári sátorba, hogy vallásuk törvénye szerint halálhoz készüljenek. Több lámpást állítottak össze, imádságos könyveket vettek elő és legnagyobb buzgósággal és szívreható jajgatással könyörögtek az élet és halál Urához szabadításért, úgy, hogy az egész kerület elrémittetett az által és még nyughatatlanabb lett: azért egy nagytekintélyű férfi a sátor ajtajánál megjelent, szíves vizagztalással inté őket, hogy ájtatosságukat csendesebben folytassák. Ezen és a következő napon (15—16-án) Pest lakóinak nagyobb része, kiknek száma a vásári néppel (19-én lett volna a vásár!) együtt talán százezerén túlmént, ha nem szűkölködött is legszorosabb értelemben hajlók nélkül, de legalább maga lakásában nem volt, mint a hasonló veszedelemben forgó óbudai és budai partmelléki lakosok is. Az egész népség kevés tereken szorult össze.«⁷⁰⁾

Az természetes, hogy az olyan körülmények közt, amikor a menekülők nem ritkán elveszítették egymást s a hozzátartozók napokon át éltek aggodalomban, hogy vajjon a család minden tagja megmenekedett-e, nem mutatkozott semmi rendszer abban, hogy az egyes helyekre kik kerültek. Katolikusok és a zsidók ép úgy menekültek a protestáns templomokba, mint a protestánsok a katolikus rendházakba, templomokba. A vendéglátó magán- és katonai épületekben pedig a legváltozatosabban keveredett egymással a társadalom kétes értékű eleme, a külváros söpredéke és a legmagasabb társadalmi létrán álló, kényelemhez, jó élethez és általános megbecsüléshez szokott ember. Rang-, vagyon-, társadalmi-, születési-, hivatali-, felekezeti- és egyéb különbségeket most megszüntetett pár napra a közös veszély és a közös szükség.

Megteltek vízzel az udvarok, elborítottak a kutak s csakhamar iszonyú vízhiány kezdett mutatkozni mindenhol a szörnyű víz-tenger középette. A Duna iszapos, szennyes, zajló jéggel tele vize főzésre is alkalmatlan volt, nemhogy inni lehetett volna.

Az árvíz másodnapjától kezdve azonban egyre rendszeresebb lett az élelmezés. A vármegye intézkedésére a környékről megindultak akkor már az élelmiszer-szállítmányok. Budáról a nádor és mások is küldtek át ennivalót. Az első napon azonban a következő napok helyzete még reménytelennek látszott. Ami kevés élelmiszer volt, annak az ára emelkedni kezdett. Mint a szemtanú írja beszámolójában:

»Az élelmiszerek árulói időközben a sz. Ferenciek piacára., a város egyik legmagasban fekvő terére telepedtek s ma az egyház előtt nyüzsgött a sok tej-, kolbász-, kenyér- és sültáruló. A mészárosok itt állították fel székeiket s időközi vágóhidaikat; a vadhúsárosok adogatták nyulaikat, özeiket stb., úgy, hogy a város vízmentes részein ma még nem terjedt el az élelemhiány, sőt innen már vízleptek felé is lehetett csolnakon ételmet hordani.«⁷¹⁾

Ahová a víz még nem jutott el, ott mindenki azon igyekezett, hogy háza köré sáncot emeljen, a kaput, ajtót, minden bevezető

nyílást lehetőleg minél jobban eltömjön. Férfi és nő, agg és gyermek vállvetve dolgozott. Senki sem gondolt arra, hogy az ár a mostani magasságát még több mint két és fél lábbal felül fogja múlni s így munkájuk hiábavaló lesz.

Egyre több siránkozó bolyongott a szárazon maradt helyeken s kétségbeesve, fennhangon kereste hozzátartozóját, akinek sorsáról mit sem tudott. Egyre jöttek az újabb és újabb házbeomlások hírei s ilyenkor mindenkit átjárt a megdöbbenés, hogy vajjon nem érte-e pusztulás ilymódon valamely kedves hozzátartozóját vagy barátját. Szülő a gyermekét siratta, gyermek a szülője után jajongott. Az általános szomorúság keserves hangzatai tölték be a levegőt.

Fokozódott mindez a 14—15-ike közötti éjszakán, amelynek leírását Wesselényi tollából már közöltük. Mivel a csatornák több helyen nagy erővel robbantak fel a bennük összeszorult levegő és a nagy nyomás alatt álló víz hatására; a jégtáblák nagy robajjal ütődtek neki a házaknak; a feltörő talajvíz s a minden hová beomló árvíz zúgva keresett magának helyet; sokan úgy vélték, hogy földrengés van. »Tompá földalatti dörgéshez hasonló többszöri moraj közt földrengést is éreztünk, mely éjfélnél ismét és még hatalmasabban jelentkeztek.« írja benyomásáról az egyik szemtanú.⁷²⁾ A földrengés hiedelme csakhamar általánossá lett.

Az első gátszakadás után leszállt második éjszaka, sőt a következő is, még számos embert talált az ellepett házakba körülvárva. Wesselényi leírásának kiegészítésére idézzük a nem szűnő éjjeli mentési munka nehézségeit és szörnyűségeit *Trattner* előadásából is:

»Nem volt könnyű veszedelemnek kített utcákban, főképen a sok szűk mellékutcában, hol a pusztítás legirtóztatóbban dühösködött, az omladékokon és dűledékeken keresztül utat csinálni és a felében ledőlt házak közt, függő házfedelek és falak alatt, melyek minduntalan lerogyini és a bátor, nemes szívű hajósokat eltemetni készültek, hajókázni. Előttök, utánuk, mellettük, mindenfelől ropogtak a lerogyó épületek, ha egy perccel előbb jöttek volna oda, a dűledék alatt

rettenetes halált letek volna. De nemcsak az utcákban voltak számtalan nehézséggel és veszedelemmel összeköttetve a hajózás, hanem másutt is, bár nem oly nagymértékben. Az utcák tele voltak úszó jégtáblákkal, gerendákkal, kapukkal és más faneművel, úgy, hogy a gyors evezők csak nagy ügyvel bajjal vergődhettek keresztül és amellet a ladik minden percben felborulásnak volt kitéve. Sokszor leülledett jégtáblákon és hódombokon, vagy csekély helyeken nem evezhettek és másképp nem mehettek, hanem kiszállván a ladikból, azt tovább tolták. Víz alatt mindenhol rejtek akadályok találtak veszedelmes szirtek gyanánt, melyek a hajózást nehezíték. Utcák szegletein veszedelmes örvények képződtek, melyek a ladikokat felfordulással fenyegették és ha azután eljutottak a veszedelmes helyre, a házhoz, hol a szerencsétlenek oly régen várták szabadulásukat, házak tetején, falak omladéain, fákon stb. húzva meg magukat; ezek közt gyáva asszonyok, öregek, gyermekek, betegek stb. kik hidegtől elmerevedve, félelem, ijedtség, éhség miatt elgyengülve alig mozdulhattak, akkor a nemes szabadítóknak saját életüket kellett kockára tenni, sokszor nyakig vízben gázolni, hogy a veszedelmezteket legnagyobb fáradsággal csónakba hozhassák. Félig ledőlt falakra és háztetőkre kellett mászniok, padlásokra, melyek mindenütt bedőlni készültek, felmenni, hogy a gyenge gyámoltalanokat lehozhassák; gyakran nyöszörgő, sóhajtozó félholtakat húztak ki az omladékok alól. Gyakran nem is juthattak a veszedelmes helyhez csónakkal félben ledőlt házak omladékai közt, melyek minduntalan összegyógyással fenyegetőztek, mehettek az udvarba és evezőkkel kellett a gerendákat támogatni, hogy csak addig tartsanak, míg a szorongókat csónakba vihették. Nemritkán történt, hogy alig hagyták el a házat, már nagy ropogással rogyott össze. Mégis legiszonyúbb és legkínzóbb vala, ha egy dőledező házban több ember tartózkodott, mintsem a csónakban megférhetett volna, ha a szabadítók a könyörületeségre méltók közül többeket világos veszedelemben odahagyni kénytelenítették. Egy a legnevezetesebb és legfáradhatatlanabb magasabb rangú szabadítók közül azt monda, hogy ő már sokat tapasztalt, sok testi és lelki kínokat szenvedett, mégis ahhoz semmi sem volna hasonlítható, amit ily alkalommal érzett. Gyermekek szüleiktől, a férj nejétől, testvér testvérétől elvált, kénytelen lévén azokat, kik legdrágább kincsei voltak, azon irtóztató veszedelemben, melyből ők kiszabadultak, oda hagyni anélkül, hogy azok is óhajtott

szabadulásnak örülhettek volna. Sok örömet visszatért volna, hogy szerelmeseivel a veszedelemben, ha meg kellett lenni, részt vegyen, de már nem lehetett, nem segíthetett, nem mehetett, csak magán és azokon siránkozhatott. Jajgatva ki-ki, hogy csak egy személyt vegyenek még föl. Egyik zokogva esik térdre, a másik odaigéri egész vagyonát, de lehetetlen, a nemes szabadítónak nem lehet, ámbár szívesen akarná, kénytelen sorsukat isteni gondviselésre bízni; nem tehet egyebet, csak vigasztal s reménységet ad, hogy nemsokára visszatér. Moly nagy kín egy érzékeny szívnek, midőn oly sok ember bizonyos vesztét oly közel szeme előtt látja, midőn szívesen segítene és nem lehet. Némelyek beugrottak a vízbe és ladikhoz kapaszkodtak, mely majd lesülyedt s hogy a többit is veszedelembé ne hozzák, kénytelenek voltak azt elutasítani és sorsára odahagyni. A hátramaradottak jajgatása és azoknak panasza, kik szeretett személyeket hagytak hátra félelmes házban, azon szívrepesztő siránkozás, mely minden házból hallatszott, kábitólag hangzott füleikbe. Efféle hajókázás, mindennemű rémítőséggel körülvéve, mindennemű gátokkal akadályozva, valóban nem csekélység. Es ez mindazon félelmes, setét és nedveshideg 14—15. Mart. éjszakán történt, midőn a házak mindenfelől dűlni kezdtek, mindenfelől jaj és segítség-hívás hangzott, úgy, hogy az elkábult szabadítók nem tudták hová siessenek hamarabb; itten tehát annyi hátráltatások, akadályok és veszedelmek közt, melyek az iszonyú setét, fáklyák által csekélyen világított éjszakán mégegyszer oly irtóztatók voltak, útnak indulni, ahhoz nagy lelki erő és emberszeretetet kívántatott. És ezen fárasztó testi erőlködés, ezen epesztő lelki kínzás, ezen szüntelen életveszedelem nemcsak néhány óráig tartott, hanem egész három nap szüntelenül. Sokan a nagy-lelkű szabadítók közül a veszély egész ideje alatt nem nyugodtak, időt se vettek maguknak, testüket szükséges élelemmel erősíteni, annyira el voltak foglalva veszedelemben levő embertársaik segítségével, annyira feláldozták magukat ezen szép foglalatosságának. Sápadtan bágyadtan és több napig tartó szünteleni fáradozástól és éhségtől erőtlenedve, hidegtől meredten, víztől csurogva állottak a fáradhatatlan szabadítók csónakjaikban és mégis folytatták nemes munkájukat. Sokan emberi szeretetüknek áldozatuk lettek. Egészségük ki nem állhatta a tartós erőlködést és sok kimondhatatlan nehézségeket, sőt némelyek, mikor másokat kiszabadítani akartak, maguk életüket vesztették el, anélkül, hogy valamit felőlük tudnánk.«⁷³)

Nagyon sokak neve feljegyeztetett azok közül, akik a mentés munkákban résztvettek. Kezdhetjük a névsort István főherceggel. A Budán működők közül *Keller* Ferenc városkapitány, *Kirics* Ferenc városi ügyész, *Gebhardt* József, *Hollmann* gyógyszerész, *Joannovics* Demeter levéltárnok, *Pařkovic*s Antal és fia, *Jakobsohn* Károly hídhaszonbérő, *Staffenberger* tabáni bíró, *Ignjatovics* aljegyző, *Nikolics*, *Scriba*, *Csik* és *Schluger* János esküdtek, *Schluger* József vízivárosi bíró, *Bajcsi* Károly tanácsnok, *Molterer* Ignác, *Molterer* Antal kincstári számvevői járulnok, *Beimayer* és *Kreuz* választópolgárok, *Stager*, *Verderber* Máté esküdtek, *Eiler* halászmester, *Kietreiber* és *Ertl* molnármesterek, *Weisz* hajósmester, *Fiebinger* cs. kir. igazgatósági lajstromozó, *Hüber* postahivatali gyakornok, *Christen* kávé, *Bahn* pékmester, *Pollák* edény kereskedő, *Schmidt* Mátyás, *Schmidt* Ferenc újlaki tanácsbeli, *Fuser* plébános, *Kern* káplán, *Merkel* es. kir. kapitány, *Endresz* Antal bíró, *Endresz* Mihály és *Seidel* János molnármesterek, *Kari* József és *Venzeisz* városatyák, *Birghoffer*, *Silberer* és *Mayer* esküdtek, *Barankovics* József bíró, *Behrend* nyugalmazott kapitány, gróf *Zichy* László, gróf *Almási* Móric és *Andrási* József helytartósági tanácsnokok, gróf *Desseöffy* Aurél helytartói titoknok, *Sághy* Lajos helytartói gyakornok neveit jegyezték fel az egykori hírlapok. Fel kell még sorolni a Duna—Tisza szabályozásával foglalatосkodó kir. magyar építőigazgatóság földmérőit is, akik mind derekasan kivették részüket a mentési munkálatokból: *Tenczer* Károly, *Vészter* Imre, *Forberger* Lajos, *Lechner* Gyula, *Asboth* Sándor, *Nagy* István, *Turkovics* Lajos, *Wolfram* József, *Grcehenek* Albert, *Fodor* János, *Pribék* Albert, *Brandstetter* Ferdinánd, *Ujfalvy* Barla Sámuel, *Massányi* János, *Rauschmann* Gusztáv, *Haigl* József, *Toperczer* Antal, *Péterek* János és *Gruber* Antal.

Pest város tisztikarából az egykorúak a következőket jegyezték fel: *Eicholz* János városbíró, *Patachich* József városkapitány, *Georgievich* Mihály tiszt, *Havas* József tanácsnok, *Tretter* György

tanácsnok, *Eiszner* Alajos tanácsnok, *Polisz* Károly első alkapitány, *Hummel* József második alkapitány, *Pekarich* Imre jegyző, *Papány* Ferenc kerületi biztos, *Vogel* Károly biztos, *Buzáky* Ferenc biztos, *Strisz* Ferenc jegyző, *Molnár* számvevő tiszt, *Paulai* ügyvéd. *Feszi* Augustt városi ügyész és *Frigyes* testvére, *Kielberger* György, *Brunner* Ferenc, *Heinrich* Ferenc, *Prokopp* József kórházi orvos, *Trsziyenzky* János gyógyszerészegéd, *Pólya* József városi orvos. Pest vármegye mentői élén báró *Prónai* Albert főispáni hivatali helytartó járt s mellette különösen *Pajor* Títusz aljegyző és *Egressy* Sámuel alügyvéd tűnt ki.

A hivatalon kívüli derék mentők sorát *Wesselényi* Miklós báró nevével kell kezdenünk. Utánna gróf *Szapári* Ferenc, báró *Podmaniczky* János, gróf *Ráday* Gedeon, Fűskuti *Landerer* Lajos könyvnyomdász, báró *Eötvös* József és Dénes, gróf *Károlyi* György emelkedtek ki a sorból.

Rajtuk kívül az egykori feljegyzések még a következők neveit őrizték meg az utókor számára: gróf *Szapáry* Sándor, gróf *Draskovics* Károly, gróf *Cebrián* Ferenc, báró *Brüdern* Lajos, báró *Wenkheim* Viktor, báró *Wenkheim* László, *Feiler* Xav. Ferenc bécsi nagykereskedő, *Eckstein* Adolf ügyvéd, *Péchy* Ferenc. *Marczibányi* Livius, *Kovács* Ferenc ügyvéd, *Kendelényi* Sándor, *Thaisz* András táblai ügyvédök, *Básihy* József táblabíró, *Füredy* Lajos titoknok, *Teichengrüber* Lajos nevelő, báró *Kerekes* nyugalmazott kapitány, *Mráz* Mihály belső városi káplán, *Klement* N. táblai hites jegyző, szitányi *Ulhmann* Frigyes Móric, *Csekonics* János, *Fodor* II., *Lencsó* M. J., *Magda* József, *Fedelina* János nőiszabó, *Széchán* asztalosmester, *Bobichler* élelmiszerkereskedő, *Dorn* J. G. mészáros, *Schuster*, *Schröder* és *Frölich* halászmesterek, *Mayer* Ferenc hajósmester, *Payer* Ferenc molnár, *Schmidt* Máté jótékony asszonyegyesületi igazgató, *Pupich* József tanító, *Fette* asztalosmester, *Gusenbauer* gyapjóműmester, *Oveszni* mindenés, *Dasztig* posztószövő, *Pöschl* napszámos, *Dolezsálek* Antal, a vakok

intézetének igazgatója, *Zsitkovszky* Antal kórházi írnok, *Jakobovics* zsidókórházi igazgató, *Férges* Mihály szolgál.

A katonaság tagjai közül a következők nevei jegyeztettek fel: *Fischer* zászlótartó, *Jávorszky* káplár, *Nickerl* kadétkáplár, *Einer* káplár, *Frey* közlegény, *Gordon* közlegény, *Kenszt* közlegény, *Kussy* főhadnagy, *Tintos*, *Zádory*, *Schriba*, *Wassermann* és *Zink* alhadnagyok, *Grubern* és *Hohont* zászlótartók, *Wayer* és *Melcher* strázsamesterek, *Budai* kö alkaplár, *Rosijjal* és *Liczány* ácsok, *Jann* inas, *Izdebszky*, *B.attala*, *Szedniczek*, *Gabriel*, *Grossei*, *Sokai* és *Kussy* közlegények, *Ottmayer* és *Wandlik* alhadnagyok, *Bellán* és *Kürtössy* káplárok, *Kotacsek* dobos, *Ballaskó* ács, *Fényes* inas, *Meszner*, *Bánfy*, *Marton*, *Stieberreiter*, *Kossanda*, *Szandy* és *Peringer* közlegények, *Enk* kapitány, *Conti* káplár, *Begnamini*, *Vasanelli*, *Molinari*, *Pacagnella* és *Tamborini* közlegények, *Gabler* főhadnagy. A mentésben résztvett katonaság a Koudelka-, Vacquant-, Rothkirch-, Ceoccopieri- gyalogezredekéből és az 5-ik pattantyúszerezből került ki.

Óbudán elsősorban az izr. hitközség eljárósága tett ki magáért, különösen *Östreicher* Mózes és *Hirsch* Lázár.⁷⁴⁾

Természetes, hogy ez a névsor a legkevésbé sem teljes, de nagyjában hűen mutat rá arra, hogy a mentés önfeláldozó munkájában a társadalom minden rétege résztvett.

Feltűnő, hogy a Pesten tartózkodó *Széchenyi* István neve nem szerepel a mentésben résztvevők jegyzékében. Az árvíz napjai *Széchenyit* nagyon rossz idegállapotban találták s így az árvízzel szemben teljes közönnyel viseltetett, amint arra rávilágítanak naplójegyzetei:

»14-én. Csónakon járnak a város utcáin. Oh, szegény híd, vagyis szegény elve az egyenlő teherviselésnek, mily keservesen tudsz te megszületni. Bizonyal lesz 26—27 láb! — Ebédre vendégeket vártam, senki sem jött el. Az ár egyre nő. Kappel háza dülöfélben. István főherceg Cziráknál. Állandó deputáció. Károlyi gróf majorja első emeletig vízben. Wesselényi egész éjjel dolgozik. Hó esik.

15-én. Egy reám nézve nyugodt éj után még borzasztóbbra napra kell virradnom. Az ár egyre emelkedik. Egy óra felé Erdődy magával viszi családomat, a két Eötvös kíséri. Crescencia, Imre és én maradunk. Nehezen reábeszélem Crescenciát a távozásra, biztos hajóra szállítom. Alig búcsúszom el tőle, Maros felől hegyekben úszik a jég. Hét nagy hajót elszakít. Csónakon megyek utána, hogy visszahozzam. A Derraház délután öt óra tájban összedül. Szörnyű zűrzavar! Andrásst fölveszem. Kolb és Hartleben sírva néznek ki az ablakon. Crescenciát nem találok, alkalmasint szerencsésen átért Budára. Minarelli erősíti. Sokáig kellett várakoznia; de jó evezői voltak. Borzasztó sejtelmek lepnek meg. 5 óra tájban a víz kisé lohadt, azóta ismét dagad, folyvást! A háznak, melyben lakom, semmi repedése, vagy veszélyes jelensége nincsen. Mi lesz ennek a vége s minő következménye reám nézve is, az felszámíthatatlan! Magyarországon ez végső döfés. (Törlések után) Isten, kezeidbe ajánlom lelkemet!

16-án. Az ár 3 óráig reggel egyre növekedett. Lesz már 30 láb nulla felett. Minden Budára megy át. Panica. 3¹/₂ órakor megjelené a Nádor hajó, nagyon impozans, de keveset használ. 7¹/₄-kor Chrismarral, Vásárhelyivel a megyeháza, hol Lónyai és Földváry discourálnak.«

Amint az ár visszahúzódott, Széchenyit lelkiismeretfurdalás kezdte marni. Már 21-én ezt írja naplójában:

»Bosszant, hogy mindenütt elkésem, hiúságom nagyon sokat szenved. Helmecky az újságában sokakat dicsér, engem nem is említ. Ez fáj nagyon-nagyon; de ez csak gonosz hajlam bennem . . .

22-én. Közel vagyok a sírhoz. Ezer álmom nyugtalanít. Még nagy szenvedések várnak rám . . .

23-án. Ha Crescenciám nem volna, agyon lóném magam. Semmire sem vagyok már használható.

24-én. Megye gyűlése van. Oda sem megyek. Mennyire süljedtem! . . .

25-ön. Lelkifurdalást érzek, hogy sem a városért, sem családomért nem tettem eleget. Beteg voltam? Hagyján. Igen nyomorult szerepet játszottam.

26-án. Kielégítetlen becsvágy emészt!

28-án. Gyalázatos élet! 13—17-ig nem tettem meg a kötelességimet. Ezt mondja egy belső szózatom. Egészen oda vagyok tőle. Még rossz végem lesz . . .

30-án. Itt volt Wesselényi. Ő sorra járta Károlyit, Dessewffyt, Vayt, csakhogy bevegyenek a bizottságba! (A segélygyűjtő bizottságba.) Hagyján, ha a főherceg mellőz, de — barátaim? Wesselényit megdicséri a Beobachter!

Április 1-én. Népszerűségem az utolsó döfést kapta meg! . . . Az a benső bánkódás, amelyet most 13-ka és 21-ike közti minden lépésem felett érzek, oly mély, hogy sírba fog vinni . . .«

Jellemző Széchenyi ekkori beszámíthatatlan idegállapotára, hogy amikor kétségbeesve követel mindent, hogy beválasztassék a nádor által életrehívott segélygyűjtő bizottságba, ugyanakkor felháborítja, hogy többen a Kaszinó pénzét is oda akarják adni az újjáépítés céljára:

»Bezerédy István — írja 21-én naplójában — a casino pénzét oda akarja adni (a vízkárosultaknak). Felháborodom erre. Akkor mindentől visszahúzódom, -----«³⁾

Széchenyit — mint látjuk — súlyos idegdepressziója tartotta távol attól, hogy nevét az árvíz kapcsán is megörökítse.

Mielőtt — most már rövidebb előadásban — rátérnénk a március 15-ike reggele utáni eseményekre, még idézünk néhány jellemző egykori előadást az árvíz első időszakáról, amelyek az élmény közvetlenségét lehelvén, közelebb hozzák hozzánk e napok hangulatát.

»A puszta visszaemlékezés is e borzasztó szerencsétlenségre — írja a *Hazai és Külföldi Tudósítások* beszámolója — kínos fájdalommal szorongatja az emberi szívet, benne lenni pedig s azt szemmel látni, kinosb volt a halál félelménél. Azoknak, kik földszint laktak, alig volt annyi idejük, hogy a sebesen rohanó vízár elől futva menthessék meg életüket. Míg a vízár csekélyebb volt az utcákon, kiki igyekszik vagyonát bátorságba helyezni, de midőn már néhol, majd az első emeletig s az alacsony házaknál szinte fedeléig növekedett, a vagyont zsákmányul hagyva a felbőszült hullámoknak, csak élete szabadtársáról gondoskodott mindenki, de mily sokan nem lehettek szerencséssek, mily sokaknak lettek koporsóivá a hullámok! Március 14-én Ferenc és József külvárosokban már dűledezni kezdtek a nagyrészt vályogból épült házak. Padlásan keresi menedékét az elrémült nép

és sok, midőn a dúló vízelemtől már bátorságban véle magát, a hirtelen összeomlott épület romjai alátemették; sírás, rívás, jajgatás, Istenhez és emberekhez segítségért emelt szívzaggató kiáltás hallatszik minden felől. Ránkborult a máskor édes álmra intő éjsz most mindnyájunkat dermesztő aggodalomban, a nagyobbbrészt élet- és halálfélelme között találta, sokat pedig örök nyugalomra szenderített; szívrázó sikoltozás szagatá az éji csendet, az összeomlott épületek dörgő zuhanása közben síri némaságot parancsolt a segedelemért rimánkodók szerencsétlen ajkinak, kik minden zuhanáskor önmagukat vélek összezúzatni; de az érzékek felülvén halálos zsidbadságukból, újra ezreknek kiáltása hangzott a sötét homályból, míg a rombolt házak dörgő ropogása ismét meg ismét elnémította őket. Sehol se volt menedék. Alul víz, az emeleteken s padlásokon összeomlás fenyegetett mindenkit s az éji sötétség még inkább növelte a veszélyt. Borzasztó volt nappal a szárazra menekedetteket egy ingben nyakba kanyarított pokróccal vagy paplannal, felsőruha, csizma s fejrevaló nélkül látni; az atya, anya, férj, nő, gyermek, testvér, rokon, barát után epedők siránkozásait hallani; de az éj borzalmának csak képzelésén is elszörnyed az emberi szív! Es ez így tartott március 17-ike reggelig ... A csatornák, udvarok beszakadoztak, számos emeletes ház is összeomlott, vagy lakhatatlanná lett. A föld alatt elszivárgó víz s az úgynevezett földárja még oly helyeken is rombolt össze épületeket, hol a földszinten víz nem volt, mint az új piacon Derra kétemeletes házának egyik szeglete egészen leomlott. Sőt általában mondhatni, hogy sértetlenül csak igen kevés ház maradt . . . Éjjel-nappal kompok s csolnakok eveztek az utcákon, de ezeknek száma az egész várost elborító özönhöz képest igen csekély lóvén, némely utcákban naponként egy is alig fordulhatott meg a jajgató szerencsétlenek mentségére, vagy élelemmel ellátására.«⁷⁶⁾

»14-én reggel — írja bizonyos Z. a *Rajzolatokban* — amint kimegyek, a börze vízben áll, a német színház hasonlóul, a leggazdagabb utcákkal egyetemben! ... A Gellérthegyen embereket látok, mind daruk, szorosban! — Nézik a szomszédban a veszedelmet, ahol minden kincs és erő mellett is, kényére pusztít a zajló Duna széltében s nem tehetnek neki semmit.«⁷⁷⁾

Vájjon minő látvány tárult a Gellérthegyről a szemlélő elé, ha tekintetét Pestre irányozta? Erről is van feljegyzésünk, mégpedig a már említett *Novák* Dániel tollából:

»Eloszlatván álmat szerencsétlen embertársaim leggyászosabb sorsa, mihelyest szürkülni kezdett, lábon állottam s felsiettem Gellért-hegyre látcsömmel, hogy nyílt szemmel láthassam azon nagy csapást, mely szomszéd városunkat, a szépen virágzó Pestet érte, elfeledve egészen azt, hogy a budai külvárosok is t. i. a rácz s viziváros, tabán, neustift, Ó-buda elborítvák vízzel s hogy a szegény lakosoknak, odahagyva lakjaikat hegyekre kelle futniok, hogy életüket megmenthessék. E napon, azaz március 14-én sűrű vastag köd borítván az egész tájéket, látcsömmel nem vehettem ki jól semmit s az asztronómián mindaddig tartózkodtam, míg a fényes nap szétozlatván a ködöt, megvilágítá a vízzel borított vidéket. Most már szemeimmel láthattam a nyomorúságot és szerencsétlen embertársaim szánakozásra méltó helyzetét, kiknek kiáltozása s jajgatása felhallatszott egészen a hegyre, névszerint a ferencvárosiaké. Nincs szavam ezen minden fölött siralmas állapotnak leírására. Azalatt, míg a házakat s utcákat egyenként vizsgáltam, hol a nyomorgó emberek rögtöni segélyért esdeklettek, néhány a házak közül összerokadt s ezen összedülés által eszközölt ropogások s az ég felé szállongó porfellegek nyilvánosítják az épület elenyészését. Mennyire csak terjedett a szem, minden vízzel volt borítva s az országút melletti nyárfák csak félíg mutatkoztak. A kéményekből sehol sem szállott fol a füst, mi elhiteté velem, hogy a fapincékből nem hozhattak fel semmit a víznek sebes be-tolakodása miatt. Magát a jeget tekintve, a soroksári Dunaág tiszta volt egész Soroksárig, a refraktoral vizsgálva azonban, a nagy Duna elkezdve a nádorkerttől lefelé nagy jégtömböt képezett dacára a magas víznek s a Margit szigettől kezdve felfelé a Duna jege megmaradott előbbi helyzetében. A látcsövel tisztán ki lehetett venni, hogy azon jégtömeg, mely búcsút vón tőlünk egy nappal előbb, a ráckevei szigeten feltorlódva feküdt s ennél fogva azon szomorú gondolat tölte el szívemet, hogy talán az egész sziget (cs. kir. familiái jószág) a víz s jég dühének esik martalékul...«⁷⁸⁾

Bizonyos *Némethy* nevezetű ember közzétette közvetlenül az árvíz után a maga személyes tapasztalatait, megmentetése körülményeit. Előadását ideiktatjuk, hogy a mentők és külső szemlélők élményei után szólaltassuk meg a szenvedők egyikét is:

»Szemtanúja lévén Neptun rettentő s ellenállhatatlan szörnyetegének, különös isteni gondviselés által életben megmaradtam. Pest

városa előrelátó vigyázata által tudomásul tétetett, hogy mozsarak kilövése a jég menetét, harangok általános meghúzása pedig a Duna áradásának medréből kiömlését fogja jelenteni. A mozsarak megjelenték a jég elmentét, de azért Dunánk sem apadni, sőt dagályos pöffedezési közt kezdte úgy megindulni, hogy esti tíz óra tájban a partokat s töltéseket már átrontván, az utcákat kezdé töltögetni; ez nekünk külvárosiaknak, kik ezen nagy veszélytől nem annyira tartánk, majd elszenderítőleg szolgált, midőn 12 óraker a belső városban már kezdé a népet csapatonként hajtogatni egy helyről a másikra. Hozzánk csak reggel 8 óraker ereszté az utakon vékony előlővelő sugarát az utcán először alulról, de midőn már 2 láb magasra nőtt, akkor kezdő felülről ömledezni és csakhamar növekedett egy ölnyi magasra s már 12 óraker elére az 1775-ki vízállást, másnap ezt meghaladta 5 lábbal, de az 1740-iket el nem érte, midőn a barátok templomába zúdult be a víz. (Ez tévhit volt, akkor a barátok temploma nem is állt!) Mi szobáinkból padlásra szorítottunk. De végtére itt sem volt menekvés a szörnyetegtől, mert az általánosán vājogból épített, szegény emberek házaikat széltiben döntő. Így voltam én is nőmmel és hat neveletlen gyermekimmel a padláson. Hallék egy nagy zuhanást hátam mögött a távolban, kitekintek az ablakon, nem látok semmit, — hallok más nagyobbat ismét más tájon, a zuhanás nagyobb erejében s a legborzasztóbb volt most előttem egy sok lakossal tömött hosszú háznak mellső része leromlása! az egész lakosság fönt volt, de egy percben szerencsések voltak a szomszéd padlásra húzódni, egy kis zugba, hol sírás-rívás, kezek összekulcsolása volt mindegyiknek sorsa, míg csólnak s dereglye érkeztetett. így folyt sorsunk egész nap, a házak ropogása fellengő porzással egybekötve mutatta magát mint ágyúlövés, sőt előbb látható volt a por fölszállása, mint a ropogás. (A hang lassabban terjed!) Az egyemeletű cserépszindellyel tetőzött házak menyköleütés módjára leomlása az emberek süvöltése között még rémitőbb volt nekünk a még életben lévőeknek.

Ennél nagyobb veszélyére bennünket a sebesen áradó s folyó víz által elragadott kapuk, deszkák, más fák s jég hordása által, mert az utcákban keresztülakadván, utcaszélességű jégdarabok állapotok meg. Ez eltölte nagy darab helyeket, hogy a csólnakok s dereglyék nem voltak képesek rajtuk keresztül törni. Szinte így történt velem is; épen alattam, hol a ház tetején lukat szakasztok, szerencsémre egy

dereglyéből hallám kiáltani: »Ott szabadítsuk meg azon gyermekeket!« — ekkor már szívem érzett, örömsírásra gerjedve eregetem le remegő családocskámat édesanyjokkal; magamnak nem volt hely, de mégis atyai szívből felhevülve minő örömmel néztem utánuk, hogy szerencsésen vergődtek ki partra, a jobbról-balról dülő házak romjai között. — Rajtam volt a sor magamon segíteni, többi szomszédaim, rettegven a ház omlásától, leszálltak s egy nagy eperfa ágai közé vették magukat. Itt a hideg lég gémberegetté teve testüket (a hőmérséklet nem volt egészen -\ 3 fok.) s az ágakon tovább már nem tarhatták magukat. Este későn érkezett egy csólnak, a kapu elzárva lóvén, fákat kelle rontani s a már majd éretlen s érett lehulló gyümölcsöt kellett leszedni a fáról. Én magam lévén a padláson, reám kevés ügyelet volt, »inkább egy vesszen el, mint 30—40« így inég a világon lenni! — csak azzal vigasztalám magamat: Boldogok a síri lakosok, mert fülük ezt nem hallja, szemök nem látja. A jég pedig és vízholdta fa annyira torlódott a ház tetején kivágott luk alatt, hogy már lehetetlen-ség volt ott többé kiszállni; nagy sietséggel sietek a háztetőnek másik végén lukat kiszakítani, kidugván fejemet — s hála a mindenhatónak! itt küzd egy csólnak hiába a jég széthajtásával. Megpillantván ősz fejemet, kiálták: »mentsük meg hát ezt az öreget«. Úgy nyújtottak fel egy csákyát, köpenyemet fel öltve s csimotáimnak kis enivalóval zsák a nyakamba akasztva, csúsztam le élet-halál közt a hajóba. Hírtelen az emberek egy házban, mely ép akkor kezdte repedezni, észrevették az evezők csobiskolását: »segéd! segéd! Hülfé! Hülfé!« német magyarral összeölelkezve, a már hulló romok közt bevágtatva a dereglyével — a padlásról csak úgy omlott le a tömérdek nép, a dereglye ingadozott, — mind nem férhete bele, ott kelle a sok, már vízben úszót hagyni; — embertársaimat itt látni s mégis ott hagyni, kik között: »csak a gyermekimet, — csak engem, — csak a nőmet« kiáltá a szerető atya, az érzékeny anya, a hív férj,—így kelle kirántani a csólnakot kezükből a vízbe bukó emberektől — s még szerencsésen kibújhatunk az omladozó falak közül. A rémítő utánunk segélyért esdeklő nép tömegének kurjantását a sok lakókkal ellátott u. n. Kulcsár-házban hallani s rajtok nem segíthetni, minő érzelem egy a súlyedésig megterhelt hajóról visszanézni! — Partra vergődvén, már ott állott a város egy érdemes kapitánya, cédulácska kezében, tudtára adva, hol nagyobb a veszély s kezdi olvasni: szabadítandó Kulcsár-ház stb. No már ez nékem vigasztaló, de még vigasztalóbb,

hogy magát láttam a hajóba lépni. Örömhála az ily, embertársain könyörülőnek! Már most nagyobbítám én is az elszigeteltek számát. Hanem a sok hiában ott álló, szemüket csak a szegény szerencsétleneken mulattató, kocsin ülő, földön álló uracsok, némberek, helyet, utat foglaló, magát mulató nép között csak mesterséggel vala képes a csimotái után fürkésző atya átalvergődni. Még alkalmatlankodásnak tartották, hogy áttörekvésemmel zaklattam őket. Megtalálám családomat egy kapu alatt a hidegtől elgémberedett állapotban. Vittem őket utcákról-utcákra — de hová? Jó szemközt vélem egy embertársát szerencsétlenségében segíteni kívánó s valóban ilyeneket kereső, régi, jó ismerősöm, Radnics Ferenc, gróf Károlyi István öméltsága udvari tisztje, első kérdése: »hová megy?« Én zokogva felelém: »Nem tudom magam sem.« (Megolvastván gyermekeimet: egy, kettő, három, négy, öt, hat, — »no menjenek hozzám, legyenek ott, a többiről majd gondoskodom«. Itt vétettem föl a szobáját rögtön több szenvedőknek átadónál. Hála néki s más több ilyen gondolkozásúaknak, kik között t. fűskuti Landerer Lajosnak is sokan köszönhetik életük megmentését, mert szemem láttára ragadott ki egy lizstet lakosaival, hol a ház, még partra sem vergődtek, már nagy roppanással zuhant le.«⁷⁹⁾

Az 1830-as években az emberiesség gondolata mind nagyobb tért bódított. A kor vezető gondolatai közé fejlődött s kétségen kívül a tömegeknek is tulajdonává lett. A korszellemet jelentő emberiesség ülte diadalát az árvíz ilyen jeleneteiben.

Az árvíz eseményeiről és a veszedelem méreteiről hű és pontos értesülése kezdetben senkinek sem volt. Az egyes elszigetelt területek közt nem volt rendszeres közlekedés s a mindvégig inkább csak ötletszerű mentési akciók sem folytak össze egy kézbe. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy még a víz eltakarodása után is sokáig kószáltak felelőtlen rémhírek, amelyek vagy egészen alaptalanok voltak, vagy alig volt valami kis alapjuk. Első napokban, különösen a halottak számát becsülték sokkal nagyobbra, mint amennyi volt. Jellemző arra, hogy a hír szárnyán miként torzultak el a dolgok képei, a református templomban 15-ről 16-ra forduló éjjel történt pánik. A *Jelenkar*-ban már a víz le-

takarodta után napokkal később jelent meg az alábbi beszámoló-részlet:

»Miután ennyi s több iszony közt végre biztos helyre jutának a menekvők, szenvedésiknek inég korántsem volt vége. Kik a református sz. egyházba menekvének, újabb szerencsétlenségbe bukkantak. A sírbolt ugyanis a bezúduló víztől felárván lezuhant s hány ember veszté ezáltal életét! S minthogy az odafutamodtak már szinte térdig gázoltak a percről-percre magasbuló, jéggel vegyes vízben, megfagyástól, vagy befullástól kellvén tartamok, kénytelenültek rémül-tőkben vés/zajra kongatni meg a harangokat másuva vitetésük miatt, mi meg is történt, mert mind ezek, mind a nép más része a szent Ferenc-rendiek házába vonult; de a falak repedezései miatt onnan csakhamar a sz. egyházba volt kénytelen menekedni s ott éhesen, szomjan, bőrig ázottan, köveken, halálos félelem közt küzdeni a borzasztólag hosszú éjt.«⁸⁰⁾

Ez a hír tovább ment a külföldi sajtóba is s mikorra *Nürnbergbe* ért, az egyik ottani lapban már úgy jelent meg, hogy az összeomlott protestáns temetkezőhely száz menekültnek lett közös sirja.⁸¹⁾ Ezzel szemben semmivel sem történt több, mint amennyit *Trattner* is följegyzett naplójában:

»Csak ma tudtam meg az okát, múlt éjjeli hosszú borzasztó harangozásnak, mely Református Templomtól füleinkbe zúgott. A növekedő árvíz behatolt ezen templomba is, ámbátor jó magasan fekszik. Tele vala menekedő emberekkel, kik attól tartottak, hogy a templom vízzel megtelik, ők pedig vagy befúlnak, vagy a hideg éjszakában jéggel vegyített vízben állván megfagynak, vagy sírboltjába lesüllyednek. Azért e szorongatásban vészharangot húztak, hogy segítségre jöjjenek. Ez meg is történt, de nem oly hamar, mert a szükség másfelől még nagyobb volt és csolnakok sem állottak mindjárt mindenütt készen, hogy valamennyit egyszerre bátorságba vetették volna. Valamennyien Barátok Klostromába vitettek. De mivel az már anélkül is tele volt, kénytelenek voltak a hosszú fagyos éjszakát azok templomában hideg köveken, ázott ruhában, éhen, szomjan, és mindenféle testi és lelki bajokkal küzdvén, tölteni.«⁸²⁾

Mint előrebocsátottuk volt, a víz 15-ike délig nem emelkedett tovább: 14-ike este 6 órától másnap délelőtt 10 óráig változatlanul

26 láb 7 hüvelyk és 9 vonal magas volt. Déli 12 órára 1 vonallal; I órára 1 hüvelykkel emelkedett. Ekkor emelkedése gyorsabb iramot vett. Este 6 órára elérte 1 hüvelyk híján a 29 lábat s este II órakor *az egész árvíz legmagasabb vízállását*: 29 láb 4 hüvelyk 9 vonalat. Éjféltől kezdve a víz szintje lassan kezdett alászállni. Ez az alászállás 16-án délután lett gyorsabb. 16-án déli 12 órakor a vízállás a budai mércén még mindig 28 láb és 7 hüvelyk volt, de éjfélre 24 láb 10 hüvelyk és 3 vonalra szállt alá. Ez a vízállás már alacsonyabb volt, mint amekkora mellett 13-án este először átlépte a védműveket a víz. 17-én éjjel 12 órakor a víz szintje 21 láb 8 hüvelyk 6 vonal, 18-án éjjel 12 órakor pedig már csak 17 láb 10 hüvelyk volt. Ez a vízállás már alacsonyabb volt annál a szintnél, amelynél a jég január elején beállott.⁸³⁾

15-én délután 2 órakor indult el az a jégtömeg, amely addig Óbudánál tartózkodott. Ez a jég hajókat, malmokat, háztetőket, faalkotmányokat sodort magával. Ezek nagyrészt az ár a budai oldalon sodorta magával. Az alávonuló jég nagy pusztítást vitt véghez a budai házakban.⁸⁴⁾ Ez az óbudai jégtorlasz 29 láb 8 hüvelyk 6 vonal magasságnyi víz nyomása alatt indult útnak. Azonban még így sem volt a víznek annyi ereje, hogy megindítsa a Csepel-sziget északi végén álló jégtorlaszt. Nemhogy kinyomta volna a jéggátat a nagy Dunából, de még inkább összenyomta azt. Természetes, hogy a vízállás Pest és Buda közt most egyszerre gyors emelkedésnek indult s éjfélre majdnem elérte az óbudai jég megindulása előtti Óbuda feletti vízállást.

Novák feljegyezi, hogy olyan gyors vízemelkedést, mint aminő 15-én délután 3 és 4 óra közt volt, soha nem látott.⁸⁵⁾ A víz a parton levő házak szobáiban egyszerre 2 lábat emelkedett.

Azt a tizenkét, részben jó, részben rosszabb karban lévő hajót, amelyet az óbudai jég magával ragadott, az óbudai sziget felső végénél nemrégén épített téli hajó- és malom-kikötőből hozta magával a jég. A téli kikötő elsodrása után az ár be tudott nyomulni

az óbudai dunaágba is s lerontotta a Császárfürdő kiálló szárnyát. Az óbudai jég eltakarodása után lejötték Óbudáról a királyi navigáció szállítóhajói, amelyeket addig a jég Pesttől elzárt s megkezdték részben az élelmiszerszállítást, részben a Budára menekülők átszállítását. Ezeken a hajókon a mentési munkát egy-egy tisztviselő irányította, akit vagy a térképészettől, vagy az építőigazgatóságtól rendeltek ki.

Az újabb jéggát okozta vízduzzadás következtében 15-én este 6 órára már újabb területek álltak Pesten víz alatt. A víz előntötte a Kerepesi-útnak (Rákóczi-út) még száraz részeit, a Hatvani- (Kossuth Lajos-utca), Újvilág- (Semmelweis-utca), Urak- (Petőfi Sándor-utca), Kígyó-, Kecskeméti-, Cukor- és Zöldkert-utcákat (Reáltanoda-utca). 11 órára érte el legmagasabb állását, oly magasan állt, aminőt a legvadabb képzelet sem mert álmodni. Most már alig volt terület, amely nem állt víz alatt.

A Belvárosnak és a Lipótvárosnak egy kis összefüggő része maradt ment a víztől. Ez a terület, mint egy hosszúka, keskeny sziget emelkedett ki a tengernek tűnő vízből. Ennek a szigetnek a határa a József-tér keleti felétől délre haladva a Harmincad-utcán, Miatyánk-utcán át, a Miatyánk-utca tengelyének irányában a Szervita-tér északkeleti sarkáig, onnan a Városház-utcán át a Gerlóczy-utcáig, innen keletre fordulva a Gerlóczy-utcán annak közepéig haladt, itt hirtelen északnyugatra, majd északra fordult s a Károly-körút és Deák-tér sarkán hagyta el a félig vízbemerült mai Központi városházát, továbbhaladt a Vilmos császár-úton s a gróf Tisza István-úton ért el ismét a József-térig.

A könnyebb érthetőség kedvéért használtam itt a mai utca-elnevezéseket.

A sziget tehát magába foglalta a József-tér kisebb felét, az egész Erzsébet-teret, az evangélikus templomot, a mai Központi városházának északnyugati szárnyát, két Dunafelöli udvarát és a nyugati frontját, a Szerviták-templomát, az úgynevezett Marokkói-

udvart s a vele összeépült házakat. A leghosszabb gyalogút, amit meg lehetett tenni, a következő volt: a gróf Tisza István-utca és Nádor-utca sarkától vagy a József-téren és Harmincad-utcán vagy az Erzsébet-téren át a Deák-térre, onnan a Sütő-, vagy a Kamermayer-utcán át a Szervita-térre, majd a Városház-utcán át a Gerlóczi-utca sarkáig.

A másik belvárosi szigetecske a Ferencsek temploma előtti kis terecske volt. A Lipótvárosban is volt még egy kis sziget: a Holló-, Hód- és Búvár-utcáknak (Zoltán-, Géza-, Báthory-utcák) a Pattantyús-kaszárnya (Újépület, mai Szabadság-tér) felé nyúló részei maradtak vízmentesek. A Bel- és Lipótvárosban szárazon maradt fenti három szigetnek területe nem érte el a 25.000 négyzet-ölet, holott a két városrész területe 489.600 négyzetöl kiterjedésű volt. A két városrész területének tehát alig egy huszada maradt szárazon. Elképzelhető az a zsúfoltság, amely ezen a kis területen volt.

A Terézvárosban csak a Nagymező-utca felső vége s a baromvásártér egyes pontjai maradtak ki a vízből. A baromvásártér hozzávetőleg a Bethlen-utca és a Rottenbiller-utca közötti területen volt. A víz még a Városligetbe is benyomult a mai állatkert délkeleti szöglete táján.

A József- és Ferencvárosban mindent elborított a víz, kivéve egy keskeny sávot a kőbányai határon. A víz a mai Bethlen-utca és Baross-tér sarokig nyomult elő s az elöntött terület határa dél felé a lóvásártér (Tisza Kálmán-tér) közepén haladt a Fuvaros (Nagyfuvaros-utca) utcán, Tavasz-piacon (Mátyás-tér), a Koszorú-utcán át, a Stáció-utcát keresztezve (Baross-utca) a Ludoviceum parkjáig.⁸⁶⁾

Kitűnően szemlélteti a víz legnagyobb kiterjedését s a pár kiemelkedő szigetet az a térkép, amelyet az árvízről az 5-ik pattantyús ezred készített és adott ki.⁸⁷⁾ A Duna ezekben az órákban 1200—1700 öl szélességben terjedt el Budán és Pesten

(2100—3200 méter). Ebből a Dunára magára 200—700 öl esik. 700 öl a Duna Óbuda magasságában beleszámítva a szigeteket és a zátonyokat. Budára aránylag kis elöntött terület esik, a legnagyobb ebből Pest elöntött része.

A budai oldalon a víz Óbudán, Újhelyen és az Országúton egészen a dombsor lábáig hatolt. A Vízivárosban túlhatolt a Medve- és az Iskola-utcán. A Rácvárosban a Fő-utca állt víz alatt s a Gellért-hegy alatti keskeny sáv. Kivéve a Várat és a Krisztinavárost, Pest és Buda 7500 házából 16-án éjjel 5500 ház állott vízben. Érthető, hogy Pesten, Budán és Óbudán az árvíz alatt 2882 ház dőlt be és további 1363 ház sérült meg igen komolyan.⁸⁸⁾

A BELVÁROS nevezetesebb utcáin ekkor a következő magasságot ért el a víz: A pesti *Dunasor* (a mai Vigadótól a Vámházig) házai átlag 6 láb magas vízben álltak; a *régi városház* előtti piacon 9 lábnyi volt a víz. A *belvárosi templom* ajtajánál 9 láb 4 hüvelyk; a *plébániánál* 10 láb 8 hüvelyk; az *apácák templománál* 7 láb 6 hüvelyk; a *Lipót-utca* (Váci-utca déli fele) 220. számú házában 11 láb 8 hüvelyk vízmagasság volt. Utóbbi helyen bement a víz a nem magas emelet ablakain. A *Zöldfa-utcában* (Veres Pálné-utca) 8 láb; a Rácz-utca (Szerb-utca) sarkán 8 láb 3 hüvelyk, a Bástya- és Kakas-utca (Só-utca) közt 7 láb 3 hüvelyk víz állt. A *Lövész-utca* (Királyi Pál-utca) felső végén 6 láb, a *Kecskeméti-utcában* a Széna-piac (Kálvin-tér) sarkán 5 láb, a Képiró- és Magyar-utca közt 5 láb 6 hüvelyk, a Zöldkert- (Reáltanoda-utca) és Kalap-utca (Irányi-utca) közt 3 láb 6 hüvelyk volt az utcán álló víz szintje. Az *Országutat* (Károly- és Múzeum-körút) a Kórkatonaház alsó szögletén (a Központi városháza Károly-körúti déli sarka) 3 láb 6 hüvelyk, a Hatvani-utca és Kerepesi-út között (Kossuth Lajos-utca és Rákóczi-út találkozása) 1 láb 6 hüvelyk, a Városmajor-utca (Sándor-utca) sarkán 5 láb víz fedte. A *Kishíd-utcában* (Türr István-utca) 6—7 láb, az *Aranykéz-utcában* 6 láb, a *Kötő-* és a *Zsibárus-utcában* (Párisi-utca) 6 láb 6 hüvelyk, a

Duna-utcán 4 hüvelyk, a *Leopold-* és *Kalap-utca* keresztezésénél (Váci-utca Irányi-utca sarok) 7 láb 6 hüvelyk, a *Serfőző-utcában* (Sörház-utca) a Duna mellett 6 láb 9 hüvelyk, a végén 7 láb 9 hüvelyk, a *Tél-utcában* (Havas-utca) a Duna mellett 7 láb 9 hüvelyk, a végén 10 láb, közepén a 153. számú háznál 11 láb 4 hüvelyk, a *Só-utcán* a Duna mellett 5, a végén 10 láb, a *Kakas-utcában* (a Só-utca felső része) 7 láb 3 hüvelyk magasan állt a víz. A FERENCVÁROSBAN a *plébániatemplom* ajtajánál 8 láb 6 hüvelyk, a sekrestye ajtajánál 9 láb 6 hüvelyk, a *Széna-piac* és a Soroksári-út sarkán (Kálvin-tér és Ráday-utca sarok) 6 láb 2 hüvelyk, a *Soroksári-út* és Tehén-utca sarkán (Ráday-utca Kinizsi-utca sarok) 10 láb, a *Csillag-utcában* (Gönczy Pál-utca) a Sóraktáraknál 6 láb, a Malom-tó felső szélén a Duna mellett 7 láb 7 hüvelyk, a Kétnyúl-utca (Lónyai-utca) felé 8 láb 6 hüvelyk, a *Malom-utcában* (Ferenc-körút) a Duna mellett 6 láb, bennebb a Temető-utca (Mester-utca) kezdeténél 10 láb 6 hüvelyk, a Flórián-utcánál (Tüzoltó-utca) 11 láb, az *Üllői-úton* a Széna-piacnál (Kálvin-tér) 7 láb 10 hüvelyk, a Tehén-utcánál (Kinizsi-utca) 9 láb 3 hüvelyk, közepe táján 11 és fél láb, a *Liliom-utca* végén 10 hüvelyk, a *Páva-utca* végén 9 hüvelyk, a *Viola-utca* végén 6 láb magasra ért a víz.

A JÓZSEFVÁROSBAN sem volt semmivel sem jobb a helyzet, A *Statio-utca* (Baross-utca) belső végén 6 láb 5 hüvelyk, valamivel tovább ott, ahol a Serfőző-utca (József-körút) metszi 12 láb, a plébániatemplomnál 6 láb 6 hüvelyk, de a templommal szemben a túlsó oldalon még 10 láb, a Szűz- és az Orjás-utcák (Thék Endre-utca) közt 6 láb, még tovább a Koszorú-utca végén 1 láb 2 hüvelyk magasságú víz alatt állott. A *Ritka-utca* (Kölcsey-utca, de mindkét irányban meghosszabbítva) a Belváros felé 7 láb 10 hüvelyk, a Zerge- (Horánszky-utca) utca végén 10 láb 8 hüvelyk, a Bodzafa-utca (Rökk Szilárd-utca) végén 9 láb 7 hüvelyk, a Salétrom-utca végén 7 láb 2 hüvelyk, a Conti-utca végén 4 láb 6 hüvelyk, a

Fuvaros-utca (Nagyfuvaros-utca) végén 2 láb magas vízben állt. A *Városmajor-utcát* (Sándor-utca) az Ország-útnál (Múzeum-körút) 5 láb, a Zerge-utca (Horánszky-utca) kezdetén 7 láb 6 hüvelyk, a Bodzafa-utcánál (Rökk Szilárd-utca), ahol legmélyebb volt a város fekvése 12 láb magasságú víz fedte. A *Baromvásár-utcán* (Népszínház-utca) a víz állása 2 láb 3 hüvelyk és 7 láb 9 hüvelyk közt váltakozott, a legmagasabb a Német-utcánál volt. A *Kerepesi-úton* (Rákóczi-út) a belső végén 1 láb 6 hüvelyk, a régi Nemzeti Színháznál 2 láb, az Ötpacsirta-utca (Eszterházy-utca) kezdetén 5 láb, az Ősz-utca (Szentkirályi-utca) elején 7 láb, a Vas-utca elején 8 láb, a Rókus-kórház előtti piacon 9 láb és 10 hüvelyk, a tér északi oldalán 10 láb 8 hüvelyk, a Rókus templomának ajtajában 8 láb 8 hüvelyk, a Lóvásár-térnél (Tisza Kálmán-tér) 7 láb, a Szövetség-utcánál 5 láb 6 hüvelyk magasságú víz állt. Innen a vámvonalig, a Keleti pályaudvar környékéig egyre csökkent a víz magassága s ott meg is szűnt.

A THEREZIA külvárosban a vízállás magasságát az alábbi adatokkal szemléltethetjük: a *Fűzfa-utca* (Dohány-utca alsó fele) alsó végén a Marha-vásárnál (Rottenbiller-utca környéke) 5 láb 6 hüvelyk, a Szövetség-utca keresztezésénél 3 láb, a Rákos-árok (Erzsébet-körút) közelében a Dohány-utca felé fekvő 265. számú háznál 10 láb 8 hüvelyk 9 vonal mélységű víz alatt állott. A *Háromdob-utca* (Dob-utca) az Országútnál (Károly-körút) 5 láb 6 hüvelyk, a Diófa-utca (Nagydiófa-utca) sarkán 7 láb 6 hüvelyk, a Nyár-utca elejénél 9 láb, a Kismező-utca (Klauzál-utca) keresztezésénél 6 láb 6 hüvelyk, az Akáczi-utcánál (Akácfa-utca) 5 láb, a Kertész-utcánál ismét 6 lábnyi víz alatt feküdt. A *Valero-utcát* 7 lábnyi, a *Hársfa-utcát* a Rákosi-ároknál 10 és fél lábnyi, a *Rózsa-utcát* 5 láb 5 hüvelyknyi víz fedte. A *Váczi-út* (Vilmos császár-út) a vámvonalnál és a Gyár-utca (Jókai-utca) végén 3 láb, a Hárombárány- (Podmaniczky-utca) és a Nagymező-utca kezdetén 2 láb 5 hüvelyk, a Hajós-utcának elején 3 láb 6 hüvelyk magasságú

víz alatt feküdt. A *Háromszív-utcát* (Dessewffy-utca) 6 láb 6 hüvelyk, az *Új-utcát* (gr. Zichy Jenő-utca) 5 láb, az *Öreg-utcát* (Ó-utca) 6 láb, a *Lázár-utcát* 4 láb 9 hüvelyk, a *Retek-utcát* (Révay-utca) 3 láb. a *Két szerecseny-utcát* (Paulay Ede-utca) az elején 2 láb 6 hüvelyk víz fedte.

A LIPÓTVÁROSBAN a *Háromkorona-utca* (Wekerle Sándor-utca) a Leopold-templom ajtajánál (a mai Bazilika helyén) 1 láb 10 hüvelyk, a *Fő-utca* (Arany János-utca) elején 4 láb 9 hüvelyk víz alatt állt. Az *Újépületnél* (Szabadság-tér) a víz 3 láb 6 hüvelyk, annak északi sarkánál (Batthyány-mécses) 1 láb 11 hüvelyk, nyugati sarkánál 5 láb volt. A *Szél-utcában* (Nádor-utca) a víz az utca kezdeténél 4 láb 3 hüvelyk, a *Fő-utca* (Arany János-utca) kereszteződésénél 5 láb 6 hüvelyk, a *Mérleg-utcánál* 3 láb magas volt. A *Felsődunasoron* (Széchenyi-rakpart a Vigadóig) a *Búvár-utcánál* (Báthory-utca) 5 láb, a *Hód-utcánál* (Géza-utca) 4 láb 5 hüvelyk, a *Holló-utcánál* (Zoltán-utca) 6 láb 6 hüvelyk, a *Fenyvesmadár-utcánál* (Árpád-utca) 6 láb, a *Veréb-utcánál* (Széchenyi-utca) 5 láb, a *Fő-utcánál* (Arany János-utca) 6 láb 9 hüvelyk, a *Szarka-utcánál* (Zrinyi-utca) 3 láb 6 hüvelyk, a *Mérleg-utca* kezdetén 3 láb, a *Kereskedők* épületénél (Gr. Tisza István-utca és Dorottya-utca sarok) 4 láb 3 hüvelyk, a *Wurm-udvar* kapujánál 6 láb, a *JátÉkszínház* (Vigadó) dunai oldalán 4 láb 6 hüvelyk és 6 láb magas vízben álltak a házak.

BUDÁN a *Sáros-fürdőnél* 2 láb, a *Rudas-fürdőnél* 5 láb, a *Fő-utcában* 7 láb, fennebb a hajóhídnál 9 láb, a *Fő-utca* vízvárosi részében többnyire 10 láb és még magasabb, a *Szent Anna-templom* mellett 10 láb 3 hüvelyk volt a vízállás. A *Medve-utcát* 4 láb 3 hüvelyk, a *Récze-utcát* (Kacsá-utca) 4 láb, a *Királyhegy-utcát* az alsó végén 5 láb, az *Országutat* 5 láb víz fedte. Az újhelyi *Fő-utcában* (Bécsi-út Zsigmond-utca és Lajos-utca) 3 láb, az *Óbudára* átvezető utcán 4, majd északabbra 5, még fennebb 6 láb magas víz hömpölygött.

ÓBUDÁN a *Főutcán* (Lajos-utca) 9—11 láb magasan állt a víz. A víz csupán a helység közepetáján levő pár magasabb pontot nem öntötte el. A víz Óbuda nyugati partjait 8 lábbal önté el.

Hogy ma is álló épületeken szemléltessük a víz magasságát, közreadjuk az egyes *templomokban* észlelt vízmagasságokat: A mai Kálvin-tér református templomának közepén a víz 5 láb magasan állt. A Lipótváros plébániatemplomában (ma már nem áll) 1 láb 6 hüvelyk, a Szeminárium templomában (Egyetemi templom) 3 láb I hüvelyk, a terézvárosi templomban 4 láb 7 és fél hüvelyk, a Józsefváros templomában 5 láb 2 és fél hüvelyk, a dunaparti görög templomban 5 láb 9 hüvelyk, az Angolkisasszonyok templomában 6 láb 9 és fél hüvelyk, a belvárosi templomban 6 láb 11 hüvelyk, a ferencvárosi plébániatemplomban 8 láb, a Rókus kápolnájában 8 láb 7 és fél hüvelyk, a szerb templomban 8 láb 8 és fél hüvelyk, a vízivárosi Szent Anna templomban 9 láb 2 hüvelyk, a budai apácák templomában pedig 6 láb 2 hüvelyk volt a behatolt víz magassága.⁸⁸⁾

Ez az olvasótól türelmet igénylő felsorolás, ha azt térképpel a kezünkben olvassuk, esetleg az adatokat a térképre átvisszük, igen világos képet nyújt arról, hogy a víz mekkora területet borított el s magassága ezen a területen hol mekkora volt.

Mielőtt ismertetnénk a hatóságok 15—16-án tett intézkedéseit, idézzük *Wesselényi* naplóját 15-ike reggeltől kezdve az ár visszahúzódásáig s részletkiegészítéseinket ehhez az alapvető előadáshoz fogjuk aztán hozzáfűzni:

»Mind ma (15-én), mind a múlt éjjel legborzasztóbb volt az, hogy sok ház előtt kellett elmenni, melynek kapuján a szinte boltozatig emelkedett víz miatt bevezni nem lehetett s az épület hátsó részéből harsogó kiáltásokat kellett hallani, anélkül, hogy a szerencsétlencen segíteni lehessen. Az üllői-útra menve s onnan balra a Serfőző-utcán (József-körút) be, a Józsefvárost majdnem egészen letarolva találtam. Még sokakat láttunk veszély s utolsó ínség közt küszködve s megmentettek a Ludoviceumhoz több ízben vittünk. Ezen gyászos

másfél napnak számtalan, lelket rázó jelenetei közül, sohasem fogok egyet, mi a Prater-utcában történt, elfelejteni. Egy leroskadt fedél lebegett pár törékeny fán megakadva a legalább másfél öles (3 méteres) víz fölött s e minden pillanatban lezuhanandó fedél tetején mintegy harminc kétségbeesett volt; ezekhez néhány ölnyre egy emeletes háznak első fala még állott s azon első falhoz egy fatornác volt ragasztva, mely minden percben roskadni készült harminc személyléllel tőből álló terhe alatt. Hajómra harmincnál több alig fért, — mit tenni, kiken segíteni előbb? Mindkét helyről az asszonyokat csecsemőikkel, gyermekeket s öregeket összeszedtem. Midőn ezekkel sietve el akartam evezni, mentől előbb visszatérendő, terhe alatt süllyedő hajóm megakadt azon kertben, mely felett üresen a ház udvarára bementünk; tovább kellett félóránál kínlódnunk s szüntelen a bizonyos veszélyben lebegők kiáltásai közt; hallván és látván a halál félelmével küzdők verejtékező gyötrelmét. Végre mi is verejtékező hajónkat kiszabadítottuk. Szerencsére utunkban egy hajót találtunk, mely kérésemre a hátramaradottak szabadítására sietett.

Midőn azokkal, kiket megmentettem, a Ludoviceumhoz értem (az üllői-úton fekvő utolsó fogadónál tettük az embereket szárazra), öt ember állított meg azon állítással, hogy a hajó az övék; igyekeztem ígérekkel a velem tovább evezésre s munkánk folytatására rábírní, de hiába. »Nekik vagyonukat, portékáikat kell — mint mondták — megmenteni.« Verekedést kezdeni nem akartam. Az öt megtámadót többen is pártolták s így kénytelen voltam kiszállni s vesztegelni, midőn még oly sokat tehettem volna. Hajó nélkül maradván, darab ideig a szörnyű néptömeg közé szorulva, állottam, kínos helyzetben; mert mi lehet kínosabb, mint a legidveségesebb munkálattól oly módon elzárva lenni. Kértem, ígértem, de hajót nem kaphattam.

A pusztulás mindezen rémítő óráiban sok becsületes ember volt, ki fáradtságot s veszélyt nem kerülve, az embereket megmentette, de sok gonoszlelkű is találkozott, ki a kétségbeesők esdekléseire nem hallgatva, alacsony kapzsóságának hódolt s csak roppant fizetésért segített a tehetősebbeken. Valamint találkoztam számos zsványokkal, kik deszka s egyéb törmelékekből talpakat alkotván össze a szerencsétlenek vagyonkát elrablották. Míg a Ludoviceum táján kellett vesztegelnem, láttam ily zsványokat zsákmányokkal érkezni. A birtokosok messzünnen megismerték tulajdonukat s eléjükbe siettek, de amazok álltak fennebb s a szegény kárvallottak köszönhették, hogy verést

nem kaptak. A közzavarban senki sem fogta és foghatta pártukat. A gróf Károlyi-házba (mai városi képtár) néhány száz menekvő vette magát. Hajóm már nem lévén s darabig nem is kaphatván, a házhöz szorultakat igyekeztem bátorítani, számukra húst és kenyeret vettem. Walther a gróf Károlyiék levéltárnoka a levéltárért sópánkodott, mely roskadó szállásán maradt. Tanácsomra 40 pengő forinton egy ladikot fogadott, mely azon rövid utat háromszor megtegye. Az irások felrakására nem tudunk a gróf Károlyi sok drága kenyérevői közül senkit is kapni s mikor idegenek által felrakva a ladik megérkezett, emberei szivarozva, veszteg nézték s midőn rájuk kiáltottam, beljebb vonultak s tovább dohányoztak. Gróf Károlyi Budára már átment volt.

Azonban a víz untalan nőtt s vele a megmentettek rémülése is nőtt, ezen épületekben is hasadások mutatkoztak. Újra hajót kapván, megint a hullámon voltam s keblemet tágultabbnak éreztem. Este felé a víz már akkora volt, hogy Károlyi György házánál, kapuja hajóval a főgrádicshoz be lehetett evezni. Éppen több megmentettel érkeztem be, midőn egy talpon hoztak egy szegény asszonyt, ki azelőtt alig egy pár órával szült. A talp széles lévén, nem fordulhatott a grádicshoz, övig kellett a vízbe menni a szegény asszony kiemelésére. Midőn paplanjánál fogva egy felől emeltem s vittem, ijedtében úgy megfogta a karomat, hogy mind az öt ujja meglátszott. A szegény asszony gyermeke sehol sem volt s azt csak másnap hozták el ismerősei, kik magukkal elvitték.

Az éjjeli s mai feszült munka, megázás, fáradtság, sebek s ütések pihenni kényszerítettek; kevésbé ledőltem, a lankadság rajtam erőt vett s elaludtam. Miután mintegy óra múlva felkeltem, nem tudtam már hajót kapni, bármennyire kértem, bármit ígértem, az ablak előtt elevezők közül egy sem állott meg s így kínos munkátlanság közt kellett a református templom s a cukor-utca felől a segélykiáltásokat hallani. Éjjel érte el a víz magassága legnagyobb fokát. A főgrádicsnak negyedik fokáig jött. Ekkor 29 láb 7 hüvelyk és 5 linea volt a Duna legalsó állása felett.

Március 16-án, pénteken reggel felé a vízözön szállni kezdett. Azon hajó, melyet ma jókor reggelre fogadtam, nem jött el s mást kellett szereznem. Emberek már nem igen voltak menteni valók s kik még némely épületek hátulsó részeiben lehettek, azokhoz férni nem lehetett. Gróf Károlyi István itt ma is, tegnap is megfordult. Ő a menekvőknek Palotán s Foton helyet s ételmezt készíttetett s már sok kenyeret

szállíttatott be. Általában a környékbeliek, sok helységek s birtokosok, mihelyt a szerencsétlenség első hírért vették, az eleséget vetélkedve küldték a városba s szekereket a város szélére a távozók számára. Gróf Károlyi György és Lajos is átjöttek ma Budáról s kenyeret hoztak. Mondják, hogy István főherceg is több helyen megjelent. Az iskola-utca szögletén álltam hajómmal, midőn egyszerre hangzik s száz száz visszhangja mondja vissza: »Die Curia stürzt ein« (szemben a Ferencesek templomával). A Kúria előtt csomóban álló néptömeg (itt volt az említett belvárosi kis sziget) nyakra-főre rohant a szemben álló templomnak, de egymás hátán levén, nem fért, egymást gázolta s neki rohantak a víznek és hajóknak. Épen több úri asszonyok s mások is Budára költöztek. A rémulés, mint zavar, szörnyű volt.

Beugrottam hajómból a vízbe s előbb gróf Károlyi Lajost, ki már előbb szárazra kelt volt s azután báró Orczy Györgyöt ragadtam kézen, jöjjenek a Kúria elébe annak megmutatására, hogy nincs veszedelem. Egyik sem jött s egypár katonatiszt sem, kiket hasonlóan felszólítottam, sőt ezek közül egyik, midőn nekik mutattam, milyen mozdulatlanul áll a Kúria, ezt felelte: »Ja, es ist wahr, des Gebäude stürzt nicht ein, aber es brennt« (Igen az igaz, az épület nem omlik össze, viszont ég), t. i. a melegen sütő naptól ennek s minden épületnek fedele párologott, így nem kapván senkit, ki velem jöjjön, egyedül szaladtam a Kúria előtt üresen maradt térre s kiáltottam a népnek, mennyire rekedt hangom engedte és nevetésre változva múlt el a panicus, vagy mint az öreg gróf Bethlen Dániel mondani szokta: »Pannonicus terror«. A város piaca s váczai-utcára kerülve, a zsidó-utcán (Párisi-utca) fel az invalidusok épületéhez mentem lovaimat felkeresni, melyek, mint ma reggel megtudtam, a Zrinyi-vendégfogadóból ide menekültek.

Visszaevezésem előtt a szárazon több ismerőseket láttam, Földváry királyi táblai ülnököt, Lónyai Gábort s többeket. Bretfeld generális meglátott s hozzám futván nyakamba borult, ölelt formaruhájában engem s a víztől és sártól szennyes lett — »sed non indocere pulvere sordidum« — megölelni látni s egy főrangú katonatisztet látni az *üldözött Wesselényi* nyakába borulva, feltűnő jelenség volt s oly látvány, mi a jelenvolt sokaságnak is nagyon tetszett. Itt haliam előbb, hogy nevem mindenfelé szájról-szájra hangzik s a nép áldásának tárgya vagyok. Az ezt megérdemlésnek eddigi tudata sokkal magasztosabb volt, mint megnyerésének mostani tapasztalása.

A rokkant katonák épületében sok ezer ember kapott menekvő-helyet, a vármegye háza s a ferenciek kolostora is tömve volt. Páter Albach szobájában, mint mondják, egy egész leánynevelőintézet tanyázott. Ezen helyeken kívül csak a szerviták háza, a József- és nagypiacnak (Erzsébet-tér) egy része maradt szárazon. A víz dél óta szemlátomást szállott (16-án) s estig már néhány lábnyival apadtott. A Belvárosban azonban most kezdtek az épületek inkább hasadozni és roskadni. Mint a pincékben a víz fogyott, úgy növekedett sok pince s épület sülyedése s repedezése. Így napi munkámat mára bevégezvén este 9 óra után elindultam. A cukor-utcán s országúton víz nélkül lenotott a kerepesi útra menni egészen túl a magyar színházon, de itt már víz volt. A nagy-híd-utca (Deák Ferenc-utca) színház (Vörösmarty-tér) s József-piacon keresztül a szél-utcába (Nádor-utca) mentünk s mind szárazon. A Marczibányi-ház előtt azonban már vízben gázoltunk. Itt egy csolnakra akadtunk, de az úgy megfeneklett, hogy hosszas kínlódás után sem tudtuk víznek eresztetni. A szarka-utcán (Zrinyi-utca) mentünk a Dunasorig, itt helyenként szárazra találtunk, felhatoltunk egészen a most épülő Wodianer-ház felső széléig, de itt az állások alatt s kövek és gerendák közt bajosan lehetett a hasig érő vízben haladni. A kerepesi-úton lévő csolnakhoz akartam menni s előre örültem, hogy a már apadt vizén oly helyre mehetvén, hová tegnap jutni nem lehetett, még reggelig tán néhány embert megszabadíthatok, de fáklým elaludt, mert rossz is volt s az eső is esett, nem tudtuk többé meggyújtani, az éj pedig oly sötét volt s azon elpusztult helyek, hova szándékoztam, romokkal annyira borítvák, hogy haza kellett indulnom. Az Uri-utca (Koronaherceg-, majd Petőfi Sándor-utca) felé akartam menni, de ott már vízben kellett gázolni s azért a nagy-híd-utcára (Deák Ferenc-utca) kerülve, haza csak éjfél után értem. «⁸⁹⁾

Megszakítjuk egy pillanatra Wesselényi előadását, hogy felhívjuk olvasóink figyelmét egy körülményre. Ha összevetjük, melyek voltak azok a területek, ahonnan a víz legkorábban, már 16-án estére annyira visszatarodott, hogy a legtöbb helyen ismét szárazon lehetett közlekedni, az előző lapokon közölt adatokkal, amelyek arról számoltak be, hogy az egyes nevezetesebb utcákat a legnagyobb vízállásnál mily magas víz fedte, látjuk, hogy az ott közölt adatok s a Wesselényi adatai kiegészítik egymást.

Legelőször azokról a helyekről takarodott el a víz, amelyek aránylag a legmagasabbak voltak s amelyeket ép ezért a legnagyobb víz-álláskor is csak kisebb víz lepett volt el. Természetes dolog volt az az akkori városrendészeti viszonyok mellett, hogy Pest utcái nem voltak nivellálva s így az egyazon utca szintje is állandóan változott, hol süllyedt, hol emelkedett. Ezeket a szintkülönbségeket a későbbi rendezések s főleg az árvíz utáni általános feltöltés egyenlítették ki. De térjünk vissza Wesselényi előadásához:

»*Március 17-én, szombaton Lányai* Jánoshoz mentem, kit a nádor ezekben a napokban királyi biztossá nevezett ki. Jelenttem neki, hogy a víz már jóval kisebb lévén, lehetne még olyan embereket megszabadítani, kikhez tegnap félni nem lehetett s kértem: adna a város és vármegye részéről segédeket, kikkel hajókat szerezhessek s őket a szerencsétlenek mentésére küldhessem. ő városi és vármegyei lovas katonákat adott mellém s fiatal mérnököket rendelésem alá. Én ezeket s még egy pár ifjat — egyiket a derék Teichengrābert — a kerepesi-útra (Rákóczi-út) s a kecskeméti kapuhoz (a Kecskeméti-utca betorkolása a Kálvin-térre) küldöttem, hová a szerzendő csónakokat gyűjteni szándékoztam. Magam lóra ültem s hajdúimmal hajók után járván, szereztem is többeket szép szóval, erővel, ígérettel s mintegy nyolc csónakot küldöttem szélllyel. Ezek estig, amit csak lehetett, felkutattak s még körülbelül harminc eléhezett embert mentettek meg. Teichengrāber nyolcat hozott s azok közt négyet, kik több óráig nyakig vízben ültek. Miután segédeim elrendeltetésükre indultak, a jövő-menő s embereket, holmikát és eleséget ki- és bevívó hajók közt igyekeztem rendet csinálni. Visszalovagoltam a vármegye házához Lónyaiinak jelentést tenni s további rendelését kérni, mondván: bár mire és hová legyen szükség, velem oly szabadon parancsoljon, mint a legutolsó hajdúval. Ily baj és zavar idejében, minden becsületes embernek kötelessége magát használtatni.

Lónyai emberséges és értelmes ember; anélkül, hogy magát vakon vezetettné, hallgat másra is, nem idegen helyes tanácsot elfogadni. Ő a nádorral közvetlen összeköttetésben áll, egyenesen tőle veszi a rendeleteket s neki teszi jelentéseit. Ez igen helyes, mert tüzet oltani s vízből menekedni, vagy mást menteni, dicasteriális úton nem könnyű dolog. Gróf *Dessewffy* Aurél van Lónyai mellett s nagy buzgósággal és jól munkálkodik. A veszély óráiban ő is dolgozott, báró *Wenckheim*

Lászlóval egy hajón járt. Ez is magát jelesül viselte. A királyi biztosság egyik főgyekezete a ház- és keresetnélkül maradottakból mentől többet Budára, falúra s majd gőzhajókon innen elszállítani.

A városi tanács részéről kevés munkásság fejtett ki. Előkészületi majd mi sem volt. A nagy árvíz alatt csaknem minden tanácsbeli egy-egy hajót tartván udvarán, de dolgozva keveset lehetett látni; most pedig tehetetlen lágsággal viselik magukat. *Havason* és *Tretteren* kívül — kik jól forgolódtak s forgolódnak, — még tán egy pár kivétellel a többit *mind el kellene csapni*. Lónyai rendeléséből a Dunához lovagoltam, széllyelnézni. Az átszállításra rendelt hajósok a szegény embereket ingyen viszik.«⁹⁰⁾

Wesselényi súlyos ítélete a pesti városi tanács szerepléséről teljesen tárgyilagos. Érdekes sajtóvisszhangja is volt a tanács ilyen szereplésének. A pozsonyi *Hírnök*-ben jelentek meg az alábbi igen figyelemre méltó sorok már április 2-án:

»Egyébiránt amily egyhangú s ismételt magasztalásokkal említik a budapesti lapok s eddigi priváttudósítások a Nádor Főherceg, a nemes vármegye és más t. c. hivatalok a vészkori munkásságát és magas érdemeit, szintoly mély eddig a hallgatás a nemes Pest-városi polgári-tanács nagy részének munkássága felől, mit nem lehet némi megütközés és sajnálat nélkül észrevennünk.«⁹¹⁾

Ezen megjegyzéstől eltekintve azonban mély hallgatással tért napirendre a város tisztikarának nem éppen szerencsés szereplése felett a közvélemény s nagyobb zavarok a közeli tisztújításon sem voltak. Kiegészítve Wesselényi fenti állásfoglalását, térjünk vissza naplója előadásához:

»18-ik. Vasárnap. A megromlott kutak rossz vize elrontá gyomromat s ez nem igen hagy a aludni. Reggel a vármegye házához. *Lónyai* több javaslataimat elfogadta. Főként arra igyekeztem figyelmessé tenni, minő szükséges az embereknek mentől előbb munkát adni, sőt munkára kényszeríteni, mert egy nagy tömeg henylő ember mindég veszedelmes, köznép pedig semmit sem szók meg hamarabb, mint ingyen kapott kenyérrel élni s dolog nélküli élés szokásáról bajosan mond le. Az én nézetem szerint most a katonaságnak nagyobb részét policiává kellett volna átváltoztatni, minden közlegény keze

alá bizonyos számú embert adni, a közlegények pedig altisztek s ezek természetesen a tisztek felügyelete alatt állván. Minden ház- és kereset nélkül maradtakat összeírván, ezek között a dologtehetőket mind parancs, mind értesítés, főként pedig az ingyen tartás megszüntetése által arra bírni, hogy a katonák közt felosztva dolgozzanak. Akár mit dolgoznak, mind haszon, mert főcél maga a munka; azonban most munka híjjá nincs is: utcák tisztítása, házak támogatása, romok eltakarítása stb. Hogy helytelen szemérem ily munkától s következőleg ételme megszerzésétől sokat el ne tartóztasson, hirdetések ki nyomtatásban, mind dobszó mellett, hogy ily munka a mostani körülmények közt annyira szükséges, miszerint az nem szegényére, hanem mindenkinek becsületére válik. Ennek bebizonyítására beállottunk volna többen a dolgozók sorába s vagy egy nap együtt dolgoztunk volna. Azonban a dolgozóknak pénzben oly díjat kell vala adni, mellyel magokat s övéiket eltarthassák. Ezt lehetne mód tenni, mert a nádor által előlegesen is feles pénz assignáltott a pénztárakból; másfelől azon munkabérnek egy része egyesek által fizettetett volna, kiknek dolgozókra oly nagy szükségük van. Emellett gondoskodni, hogy elég és elég olcsó élelemnemű legyen a városban, mi a beérkező, sőt beözönlő kenyér s egyéb táplálékok mellett úgy sem vala bajos. A dolognemtehetőeknek pedig ingyen adatván ételmet, ezeket is összeírátván s azon utcai felügyelők vigyáztatja és felelőssége alá tévén, mely utcákban laktak. Így az embereknek foglalatosságáról s ételméről gondoskodván, hogy szükséges hajlékok is legyen, bódékat kellene kint a szabadban felállítani s a katonaság sátorait. A barakkokra bőven elég deszka van, mert azokból táruk nem sokat szenvedtek. Ezenkívül a városi színekben s több középületekben is sok ember megfér. Mind arra, hogy emberek igen összeszorulva ne legyenek, mind az illő tisztaságra s rendre igen szükséges lévén nagyon vigyázni, minden ily tanya katonai vagy polgári, de szoros és munkás felügyelet alatt állana. Aláírás nyitásának nemcsak szükségét, hanem felette siető voltát Auréllal egyenlően éreztük; eziránt beszéltünk s szóltunk többeknek, de az emberek álmosak. *Széchenyi*-nek is szóltunk; ő félvállról vette, mint mindent, mi nem tőle ered. (Ő példás jó mostoha apa testesült gyermekekre nézve, de a világon legrosszabb, lelki vagy gondolat szülöttesteket véve fél: mit nem ő nemz, azt sem örökbe, sem ápolása vagy nevelése alá, de még keresztgyermekének sem fogadja. Ezt természetesen csak arról kell érteni, mit ő tud, hogy nem ő nemzett;

mert én is sokszor tettem neki szarvat fel s mit én nemzettem, magáénak vélt. Sokszor tettem fészkébe tojásaimat s azokat ő oly szépen kikotolta s felnevelte.) *István* főherceg ma a vármegye házához jött. Lónyaitól kijöven hozzám fordult, sok dicséretet s lekötelezöt mondott; ez különös öröömre nem szolgált, hanem az igen, hogy folyvást s valóban szépen beszélt magyarul. Aurél megbízása következtében a *Jelenkor* számára a kormány részéről eddig tett lépések s rendeletek felől rövid jelentést írtam s ezt *Helmezy*hez vittem. A nyitandó aláírás tervét vagy fejét is feltettük Auréllal. A Duna partján fekvő helységek állapota felől szomorú hírek váltották fel egymást. Én javasoltam, hogy küldetnék a Csepel szigetéhez legalább egy gőzhajó eleséggel s a menekvők felvételére és hogy mennének a gőzhajóval több nagyobb és kisebb hajók és csónakok, melyek a sziget víz alatt lévő helységeihez evezhessenek. *Dubroviczky* is ezen véleményen volt, de gőzhajót még most sem kapott s dereglyét is csak négyet. Főszolgabíró Eckstein Rudolfot rendelte menni. Ezen expedícióval, mely reggel vala indulandó — készeknek jelentettük magunkat elmenni az Eckstein parancsa alatt én és Wenckheim Laczi. *Dubroviczky* azt mondta, hogy talán jobb lesz, ha én nem megyek, itt talán többet használhatok stb. Láttam, miként ezen küldésbeli részvétem nincs tetszésére. *Ekkor juta kedd óta legelőbb perem s notariusságom jóformán eszembe.* Elérttem a *Dubroviczky* habozását s kinyilatkoztam, miszerint tehát leteszek menő szándékomról.

19-ik. Hétfőn. Tanzerék s gyermekeim kimentek Fótra, hol Károlyi István nekik helyet ad. Én a vármegye házához; ott segitettem, mit tudtam s írogattam. E helyen sokan fordulnak meg. Gosztonyi a referensem gyakran jön; generális Vécsey s más katonai s polgári hivatalbéliék. Irántam mind kijelölő figyelemmel vannak. Vay Miklós, Szögyénys más ismerősök is jönnek. Az éjjel sem voltam jól gyomrommal s reggel rágásom volt. Ezen fájdalom a jobb oldalomban pontosult s ott *oly* égető görcsös szagatás állott elő, minél nagyobb kint alig éreztem valaha. Mintegy két órát tartott. Meleg borogatásokra s theára elmúlt. Ebédkor már csak bágyadtságot éreztem. A sok folyamodók közt a Magyar színháznál lévő cukrászleány, a szép Zsófi is megjelent anyjával s csak hozzám akart folyamodni. Őket is kiüzte a víz lakjokból. Szekeret fogadtam s holmijukat biztos helyre vittem. Magoknak régi szállásomat ajánlottam lakásul azon esetre, ha egy pár nap alatt a repedések szaporodni nem fognak. Az aláírás meg-

kezdése még mindig halad. Azon egyvelegben, melyben az ember van összegyúrva, bivalyból is jó része van: örökké kell nagyobb részét szurkálni, hogy tegyen valamit.«⁹²⁾

Wesselényi idézett naplórészleteihez most már csak néhány kiegészítéssel kell szolgálnunk, hogy az árvíz 15-ike utáni történetéről nyert képünk a lehetőség szerint teljes és plasztikus legyen.

Az árvíz emberi megpróbáltatásairól már képet adnak azok is, amiket eddig előadtunk. Az ár romboló ereje a víz szintjének 15-én délután bekövetkezett rohamos emelkedése után csak növekedett s mint jellemző példát említjük meg erre, hogy *Trattner* feljegyzése szerint 15-én délután az árnak olyan ereje volt, hogy »egy nagy gabonás hajót egész az Üllői-útra elragadt«.⁹³⁾

Széchenyi naplójának idézett részében kicsinylően nyilatkozik az óbudai jég eltakarodása után megjelent gőzhajók szerepéről. A kicsinylésben kétségtelenül sok a túlzás. A »Nádor« és a »Ferenc« gőzhajók álltak munkába ekkor s ettől kezdve naponta reggel 7-től egész estig álltak a Budára átköltözni akarók rendelkezésére. Mivel egész Pest »közönséges futamodásnak eredt« — mint egykorú írja — nagy könnyebbségül szolgált az üzembehelyezett két gőzhajó, amelyeknek teljes biztonsága mellett a befogadóképessége is sokkal nagyobb volt, mint a kisebb-nagyobb ladikoknak, csónakoknak.⁹⁴⁾

Akik össze nem omlott házaikban várták be az árvíz elmúlását, azok többnyire súlyosan megérezték az ivóvíz, az élelem és a tüzelőanyag hiányát.

»Négy egész napon tartván az iszonyú áradás — írja a *Hazai és Külföldi Tudósítások*, — ha kik éltoket a habok és házomlások ellen erős alkatú épületekben mentve lenni vélek is, egy más ínség: az éhen s — víz közepette — szomjan hálás várakozék rájuk; mert ily áradást itt sem történet, sem emberemlékezet nem tudván s most is senki sem várván, több napi élelemmel s ivóvízzel senki sem látta el magát és így a veszélytől menekedni semerre sem mutatkozék.«⁹⁵⁾

Akik a Gellérthegyről nézték a várost, azoknak feltűnt, hogy a

városban egy kémény sem ég. A tüzelőfát vagy előntötte a pincékben az ár, vagy el is sodorta s így a tűzifa-hiány — épp úgy, mint a szennyezett kutak miatt az ivóvíz hiánya — az árvíz után is általánosan érzett volt.⁹⁶⁾

A szárazon maradt területekre összezsúfolódott tömeg élelmezésének kérdését az önkéntes ajándékozók oldották meg. Ezeknek sorát maga a *Nádor* nyitotta meg, aki a veszély napjaiban több ezer kenyeret küldött át Pestre. Az egykorú sajtó a nádor neve mellett elsősorban gróf *Károlyi* Istvánt, gróf *Károlyi* Györgyöt, gróf *Erdődy* Jánost, gróf *Dessewffy* Aurélt, báró *Wenckheim* Lászlót és a *soroksári bírót* jegyezte fel.⁹⁷⁾ Az utóbbi azért, mert még mielőtt hivatalos utasítást kapott volna az élelemszállításra, azonnal önszántából 10 vagy 12 csónakot rakott meg kenyérral és eleséggel s azt a szűkölködők számára beszolgáltatta a megyei hatóságnak. Így tett különben *Nagykőrös* és *Kecskemét* is. Sőt lemondott napokon keresztül kenyéradaga nagyrészéről az oda menekültek javára az Újépület katonasága. Bizonyos, hogy a sok nehézség ellenére sem halt senki éhen az árvíz napjai alatt.

József nádor és *István* főherceg nemcsak Pestnek, de Buda és Óbuda szűkölködoinek is juttattak kenyeret. Óbudán különben elsősorban gróf *Keglevich* Gábor igyekezett minden arra szorulókat ellátni étellel. Élelmet juttatott a pestieknek s budaiaknak az eddig említettekén kívül gróf *Sándor* Móric és felesége szül. *Metternich* hercegnő, *Lenhossék* Mihály országos főorvos és helytartósági tanácsos, *Prokopiusz* György kormányzékai ügybiztos, *Heichele* Ferenc budai pékmester, *Hausmann* pékmester, *Wieser*, a császármalom haszonbérlője. Jelesül kivette részét az élelmezésben a *pesti izraelita hitközség*, amelynek az altruista célra *Binder* Mihály pékmester akkor adott el igen jutányosan 40 mázsa lisztet, amikor már egy zsák lisztet sem lehetett a város boltjaiban kapni. A hitközség vezetőin kívül kitüntette még ezen a téren magát a zsidók közül *Boskovitz* József nagykereskedő, *Rosenfeld* Móric,

a nádor udvari szállítója, *Ullmann* és *Kern*, az izraelita kereskedők előljárói és *Pollak* M. A Pesten rekedt külföldi kereskedők közül a bécsi *Feiller* és a brünni *Pessina* József jártak elől jó példával élelmiszerek beszerzése és szétosztása terén.

Pest vármegye földesurai közül nem lehet megemlítés nélkül hagyni gróf *Beleznay* Jánost, Patay József táblabíró, Kubinyi Ferenc táblabíró és Amália nővérét, néhai Földvály Miklós özvegyét, Dercsényi Pál táblabíró, Tahy Károly táblabíró, Domaniczky Antal táblabíró, valamint Stettenay péterii kasznár és Schnell Károly evangélikus kántor nevét. Az árvíz áldozatai sokat köszönhettek *Grassalkovich* hercegnek, gróf *Nádasdy* váci püspöknek, báró *Orczy* Erzsébetnek s néhai *Glosius* Dániel táblabíró özvegyének is.

A kisebb adományok küldőit is feljegyezték a kortársak, de nekünk — sajnos — a hosszúra nyúló felsorolásra nincs terünk. Meg kell azonban említenünk, hogy nemcsak Pest és Buda közvetlen környékének városai, falvai siettek élelemmel a szerencsétlenség színhelyére segíteni, hanem résztvett az élelmezési akcióban — amelyre még az árvíz után következő napokban is szükség volt — a távolabbi Pest megye, *Fehér* vármegye, *Győr*, *Gyöngyös*, *Pozsony*, *Szeged*, *Miskolc*, *Veszprém*, *Eger*, sőt *Bécs* város lakossága is. Pozsonyban március 21-éig közadakozásból 8000 váltóforint gyűlt össze a két fővárosba küldendő élelmiszerek beszerzésére s 22-én hat hajó élelmet tudtak így a pest-budai szükségen segítő, a derék pozsonyiak elindítani.

Az emberi áldozatkészség, amely utóbb a készpénzadakozás terén, — mint látni fogjuk — valóban bámulatraméltó eredményű volt, megmutatkozott minden lehető téren, az életmentés és az önkéntes élelmezés terén is. Emellett nem szorítkozott egy társadalmi osztályra sem s nem ismert sem nyelvi, sem felekezeti különbségeket. Mindennél jellemzőbb a Pesthez közelfekvő *Palota* község esete. Az árvíz hírének hallatára a község azonnal élelmet

hozott a sanyarú helyzetben levő Pestre. Amikor gróf *Károlyi* István, aki a községnek földesura volt, a behozott élelem árát meg akarta a községnek téríteni, azt a község a legönérzetesebben utasította vissza.

Azok, akik akár Pesten, akár Budán menekülteket fogadtak magukhoz, többnyire megosztották a maguk kevés élelmiszerkészletét is azokkal, akiknek fedélt nyújtottak. Ezeknek se szeri, se száma. Némelyek nevét azonban mégis feljegyezzük, mert ilyenemű áldozatkészségük felülmúlta úgyszólván anyagi erejüket is. Ilyenek voltak *Souper* ezredes, *Flamm* őrnagy, *Hocker* őrnagy, *Szalay* főhadnagy, *Öhl* számvevő-kapitány, *Gürtler* hadbíró-kapitány. *Schwin* káplán, *Stockinger* József markotányos-vendéglős, *Eisendle* pékmester, *Földvári* Ferenc kir. tanácsos és táblabíró, nagyszentmiklósi *Nákó* János, *Végh* István nádori ítélőmester, *Somsich* királyi személynök, *Benyovszky* Péter táblabíró, *Vindisch* Lipót orvos, *Schuhmajer* György kórházi gondnok, *Sámuel* Alajos lelkész, *Kölber* Karolina, *Hauer*, a »Hét választófejedelem« vendéglőse, *Neszarba* Vencel sörfőző, *Parkfrieder* háztulajdonos, *Schmid* János könyomtató, gróf *Teleki* Sámuel, *Rottenbiller* kereskedő, szolcsiczai *Czicco* Demeter és György kereskedők, *Gömöry* Károly gyógyszerész és felesége született *Bogsch* Julia.⁹⁸⁾

Az árvíz nehéz óráit nem egy tűzriadalom tette még nehezebbé. Hol a párologó háztetőket nézték füstölgőknek, mint ahogy egy esetben Wesselényi naplójában láttuk, hol valóban támadtak tüzek. Ilyen tűz volt 16-án a Molnár-utcában. Víz ugyan volt elég, de fecskendők hiányában nehéz volt az oltás. Szerencsére szélcsend volt s a tűz nem harapódzott tovább s gyorsan sikerült eloltani. Ugyanekkor gyúlt ki a *Kép-ház* a Zöldpiacon. A kéménytüzet egy *Férges* Mihály nevű fiatal szolga oltotta el, aki a szomszéd ház tűzfalát keresztültörte s így közelítette meg a tüzet. Budán a Vízivárosban is volt tűz. *Prey* kereskedő háza gyúlt meg a víz és egy hordó oltatlan mész keveredéséből származott tűz folytán. Ezt

a tüzet *Gabler* főhadnagy, *Sághy* Lajos helytartósági gyakornok, *Dualszky* Ignác és *Hekés* háztulajdonos oltotta el.⁹⁹⁾

A víz alatt lévő Pest látványa sok embert csalt a Gellérthegy és Buda egyéb kiemelkedő pontjára. Legtöbbször a Budára átmenekült pestiek első útja is idevezetett. Így tett *Trattner* is 17-én. Élményéről számoljanak be saját sorai:

»Szent Gellért hegyére felmentem, minél magosabbra mentem, annál jobban fejtődött szemeim előtt a nyomorúság és iszonyúság képe, mely Dunának balpartján mutatkozott. Budának külvárosai és Óbuda is sokat szenvedtek ugyan, főképen az utóbbi, mely majd egészen megsemmisített. De mi az Pest szerencsétlenségéhez és borzasztó tekintetéhez képest. Még most is az egész tér, melyet Pest városa elfoglal, egy háztömeg több mint két óra kerületébe iszapos vízzel ellepve, némely magasabban fekvői pontokat kivéven, melyek mint szigetek hullámzó tengerből kiállanak, melynek színe felett emberi lakások többnyire összedőlve mint sziklák és elsülyedt hajó töredékei látszanak. Ugy látszik, mint egy elsülyedt város. A Duna melléki sor az ő palotaforma épületeivel pompásan itt áll, de lejjebb és hátul szörnyen néz ki. Pestnek felénél több, mely négy ezer házon felül számlál, elpusztult, főképen déli és keleti részen. Ferenc városa majd egészen dülőben fekszik, úgylátszik, mintha egy iszonyú nagy hajósereg partra kivetett volna. A legiszonyúbb ellenség jobban nem dühösködött volna. És ezt a Duna cselekedte ... A szem nem állhatja ki könnyezés nélkül, ha ezt a rémitő pusztítást látja. Országnak kevély reménye, Pest, mi vagy most és mi lesz még belőled. Legsomorúbb gondolatok behatnak a fájdalommal megtelt ember szívébe. Az egész nagy kiterjedésű városban majd egy füstölő kéményt nem lehet látni, mintha egész kihalt volna, mintha legirtóztatóbb ragályos járvány dühöngött volna itt. Egészen pusztá a város, amely utcákban ezelőtt legerényebb élet volt, most zavaros árvíz hullámzik, csak a Duna mellett lehet élénk munkásságot észre venni. Sokan visszamennek Pestre, de sokkal többen jönnek Budára, mert Pesten még nincsen bátorság.

Amennyire a szem elláthat, mindenütt csak a Dunát látja rettenetes szélességre, mint egy tenger kiterjedve és mindenütt romlásnak és pusztításnak nyomait. Csepel szigete vízzel és jégtablakkal van elborítva. Promontorium is víz alatt van. Albertfalva megsemmisít-

tetett. A Duna vize tegnap reggel, mikor még mindkét ága jéggel bé volt dugva, Nádor kertje felett és később Draskovics téglá házána egész Albertfalvaig új utat tört magának, a szép országutat' és Sz. Gellért hegy egész déli völgyét elöntötte. Legkisebb tárgyat sem lát az ember szeme, melyen örömmel megnyugodhatna. Ismét Pestre néztem s barátaimról gondolkodtam, kikről most semmit sem tudok, kik talán még veszedelemnek vannak kitéve, vagy talán már el is veszték. Sok nép volt a hegyen, több ismerősökkel találkoztam. Mindegyik örvend, hogy ismerősit ismét láthatja, mert senkiről sem lehet bizonytalán fölteni, hogy életben van, míg csak nem találjuk. Egyik a másikat kérdi, hogy volt dolga rémülés idejében és nem egyebet jajgatást és panaszkodást lehet hallani. Ha kérdik egymást, atyafiai és önnönei felől, nem tudnak egymásnak tudósítást adni, vagy egy fohászodással felelnék.«¹⁰⁰)

A Gellérthegyen tolongó kíváncsiakat persze a pestiek is látták. Az előző napon, 16-án délben még maga *Trattner* emlékezik meg róluk naplójában.:

»Mi szüntelenül az ablaknál vagyunk, szorgosan nézegetvén egy hajó után, mely nekünk ígérkezett, hogy Budára átalvisz, de még sem jön. Sz. Gellért hegye mintha emberekkel bé volna vetve. Talán olyanok, kik megmenekedtek? vagy kíváncsiak? vagy mind a kétféle. Szerencsések, mert kemény földön állanak, mely nem sülyedez lábuk alatt; fejük felett örökös égi boltozat van, mely le nem dől. Mily sokan fájdalomosan néznek le az ő nyomorult állapotban lévő atyafiaikra, kikkel kevésel ezelőtt hasonló állapotban voltak; az ő kipusztult csűrjeikre, tulajdonaik sírjára és oh! talán szerelmeseik sírjára is.«¹⁰¹)

A Gellérthegy kíváncsiainak köszönhette életét az a paraszt-ember, akit az árvíz 13-áról 14-ére virradólag az átszakadt soroksári töltésen ért s most lovastól, szekerstől harmadnapja étlen-szomjan állt a töltésnek egy épen maradt darabján, körülvéve a zajongó víztömegtől. A Gellérthegyen fedezték fel látcsón szorongatott helyzetében s akkor néhány vállalkozó készségű emberbarát 16-án délben kimentette reménytelen helyzetéből.¹⁰²)

A szegény emberek vagyontárgyainak megmentése körül igen

nagy szerepe volt a pesti *zálogház* egész személyzetének. A magyar királyi helytartótanács már március 17-én elismerő magas tetszését fejezte ki *Kornheim* Pálnak, a pesti kir. főzálogház igazgatójának és az egész zálogház személyzetének, hogy minden zálogot és a hivatal egész berendezését megfelelő gondossággal megmentették az árvíz elől.¹⁰³⁾

Lónyairól azt írja Széchenyi, hogy beszélgetve találta a megyeházán. Wesselényi ezzel szemben elismerően ír róla s a sajtó is megállapította, hogy már 15-én maga mellé vette mind a megyei, mind a városi hatóságot — az utóbbi kézbevitelére mód felett szükség volt — s első intézkedése az volt, hogy megszervezte az éhséggel küzdő lakosság élelmezését, az élelmiszerek rendszeres felhozatalát és mindent elkövetett, hogy a városban életben maradt lovakat és szarvasmarhákat talpakon kiszállítsák az előntött városból a szárazra, ahol élelmezésükről gondoskodni lehetett. Azonnal betiltotta a közlő József-napi vásárt, amely már igen sok idegent hozott a városba, akik csak növelték a köznymorúságot. Utasította a városban tartózkodó idegeneket, hogy azonnal hagyják el azt s gondoskodott róla, hogy hajlék nélkül maradt pestiek közül minél előbb, minél többen vitessenek el Budára és a környék faluiba, városaiba.¹⁰⁴⁾

Lónyai előterjesztésére ruházta fel a nádor Pest városát *rögtönítélő hatalommal*, mely azonnali köteláltali halált helyezett kilátásba mindazok számára, akik a város lakosságát a rendkívüli árvíz miatt házaik, szállásaik, raktáraik, boltjaik kirablása s bútoraik vagy egyéb holmiaik eltolvajlása által még nagyobb ínségbe merésznék dönteni.¹⁰⁵⁾

Március 20-án Lónyai a Szervitákhoz tette át a hivatalát s ettől kezdve onnan intézte az újjáépítéssel kapcsolatos adminisztrációt. Első intézkedéseit *Wesselényi* foglalta össze pár mondatban a *Jelenkor* számára, melynek beszámolóját így teljesen hitelesnek kell tartanunk:

»A lak s élelem nélkül maradt roppant tömeg számára mind a cs. kir. katonai raktárakból, mind több vidéki helység s birtokosok által lelkes buzgósággal annyi kenyér s egyéb ételmi tárgy adatott, hogy abban jelenleg a város szükségét nem lát. Több helyen kenyér ingyen osztatik az ügyefogyottaknak, a kevésbé megszorultak számára pedig olcsón, 10 krajcárral számítván egy közönséges nagy kenyeret, árultatik az. A dolog nélküli létei rossz következményei elhárítására s hogy az oly nagy számban levő, kenyér s vagyon nélkül maradtak táplálása továbbra is lehetséges legyen, nagy gond és figyelem fordítatik arra, miszerint a szegénység illő fizetés mellett dolgot kapjon, gyalog munkás napszáma 20 garas, marhásé 3 fr, s hogy a dologtehetők csak munkájuk által megérdemelve tápláltassanak. (Amint azt Wesselényi ajánlá Lónyainak.) A lak nélkül maradtak nagyobb tömegekben a Ludoviceum, Sz. Ferenciek épülete, invalidház, újépület, kir. kúria, s lövészháznál tápláltatnak. A betegek számára is rendelések tétettek, mívégre az úgynevezett tábori kórház most készítették el. A rommá vált külvárosokban még megtalálható vagyonok biztosítására azon elfajult emberek zaboláztatásukra, kik ily veszély alkalmát gonoszság-gyakorlásul használni hajlandók lennének, rögtöni ítélőhatalommal ruháztatott fel Pest városa. A sérelmet szenvedtek s roskadott házak összeíratnak s látható jellel jegyeztetnek meg. Azok, amelyeknek összedülésétől méltán tarthatni, haladék nélkül le fognak bontatni, miáltal az itteni lakás és járás-kelés teljesen biztosítva leend. A halottak számát még tudni nem lehet, összeszedésükre s eltakarítatásukra már rendelések tétettek.«¹⁰⁶⁾

Az árvíz okozta kárt utóbb a különböző bizottságok a helyszínen kiszállva pontosan megállapították. Az első bizonytalan becslést a *Hazai és Külföldi Tudósítások*-ban március 21-én olvashattuk. Eszerint:

»felszámíthatatlan a kár, melyet e vízáradás lakosainknak okozott s több milliókra fog menni. Az elseprett, összeomlott s megrongált épületek számát, noha még hivatalos tudósításunk nincs róla, közel kétezerre tehetjük. A romok alá temetett s vízbefült szerencsétlenek száma is tetemes leend.¹⁰⁷⁾«

Az első becslés a halottak valószínű számában túlozott, a házakat ért károsodásban azonban ellenkező irányban tévedt.

»Pesten múlt márciusban — írták utóbb a lapok — meghalt összesen 438 ember, közülé 122 vízbe fúlt, vagy házromok alá temettetett s e föl-számítás eléggé megcáfolja azon némely rosszakaratúak által terjesztett hírt, mintha e veszélykor vízbe fúlt szerencsétlenek száma ezerekre menne. Ama nagy veszélyhez képest csekélynek mondhatni e számot.«¹⁰⁸⁾

A 122 személy végleges eredménynek bizonyult. Előbb a feltételezett szám 151, majd 136 volt. A pontos megállapítás azért késett, mert nagyon sokan hagyták el Pestet, akik közül számosan csak hetek, vagy hónapok múlva tértek vissza s addig eltűntnek is lehetett őket tartani. A külföldi sajtóban így is fantasztikus rémhírek láttak napvilágot az árvízről, amelyekből a *Der Spiegel*, a *Hírnök*, a *Rajzolatok*, és a *Jelenkor* igen pompás csokrot gyűjtött össze.

Az *Allgemeine Zeitung* március 25-én (84-ik számában) egy Pestről március 17-én keltezett levél alapján azt írta, hogy néhány pékboltot a tömeg feltört; a vásártér fabódéit a vagyonosok szállták meg; Budára életveszély nélkül csak a vagyonosok mehetek át; a két gőzhajó megjelenése előtt semminemű jármű nem kelt át a Dunán Pestről Budára; egy 19-én kelt bécsi levél szerint pedig azt írta, hogy a mentési munkálatok a katonaságot annyira kimerítették, hogy az egész katonaság betegen fekszik. Ezeket az állírákat a *Hírnök* és a *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* sietett megcáfolni.¹⁰⁹⁾

Ugyancsak az *Allgemeine Zeitung* írta egy bécsi levelező nyomán, hogy a piactér, amely a valóságban szárazon maradt volt, az árvíz alatt árumegállító helye lett a nagy tár ha jóknak. Egy március 30-án kelt bécsi levél nyomán megemlékezett ez a lap arról is, hogy sok bécsi iparos és gyáros fulladt az árba s hogy rablás és lopás miatt több embert statáriális úton kivégeztek. Március 28-án különben a *Dorfzeitung* is tudni véli, hogy tolvajlásokért az újpiacon kivégzések voltak. Az *Agramer Zeitung* március 31-én már azt is tudta, hogy hét férfit és egy 17 éves leányt végeztek ki

a rögtönítelő bíróság ítélete alapján. A *Nürnbergi Korrespondent* március 27-én Bécsből vett értesítés alapján írta, hogy Pesten a drágaság oly nagyméretű, hogy egy zsemlye 30 krajcár s egy cipó komiszkenyér két forint. Értesülése szerint sokezer ember fült az árba, közöttük a fegyencek kivétel nélkül s hogy az összeomlott protestáns temetőház száz menekültnek lett sírjává. A poroszországi *Staatszeitung* március 28-án azt írta, hogy mindazok, akik az áradás kezdetén a színházban voltak, 36 órán át vártak a színházban a szabadításra. Egy *bécsi újság* tudósítója szerint már csak pár ember töltötte az első éjszakát a német színház páholyaiban. Ugyanezen lap írta, hogy Nagykörsről, Ceglédre és Kecske-métről hajók vitték az élelmiszereket Pestre. Bár a Ferencvárosban akkor még egyetlen kétemeletes ház sem volt, a lap szerint ezek második emeletéről kötélén ereszkedtek le a csónakokba. Egy másik szintén *bécsi újság*, melynek címét a *Der Spiegel* szintén nem árulja el, azt írta, hogy a jégtorlasz november közepén keletkezett. Nem kis malícia nélkül nevezi álhírnek a *Der Spiegel* az előbbi bécsi lap azon értesülését is, hogy a pesti városi tisztviselői kar és a városatyák úgy dolgoztak volna, mint a közönséges napszámosok. Ez a lap már 3—4 emeletes házak ablakaiból kúszatta le a menekülőket. Pontosan tudta azt is, hogy a Terézia-templomban és a Ludoviceumban 586 halott van felravatalozva. Pozsonyt és Fehérvárt Pesttel szomszédos megyéknek nevezte ki s beígérte, hogy be fog számolni a »bécsi kereskedők, örmények, halászok és zsidók« tetteiről.¹¹⁰⁾

Mint érdekes epizódról kell megemlékeznünk egy esetről, melynek kapcsán azt látjuk, hogy a hozzátartozók megbotránkoztak azon, ha valakiről alap nélkül azt híresztelték, hogy az árvíz áldozata lett. A *Jelenkor* március 24-iki számában jelent meg a jellemző híradás:

»Sujánszky Antal táblabírárt s kir. táblai ügyvédet március 14-én munkás élete 56. évében tudósorvadás, nem pedig, mint némely

álhír-koholok rebesgetni kezdték, árvíz juttatá jobb világba. Ezen igazság nyilatkoztatásával tartozunk jóhírú és szépreményű gyermekeinek némi bánatenyhítésül e közinségben.«¹¹¹⁾

A víz eltakarodása után nagyon szomorú látványt nyújtott Pest. Március 18-án ment *Trattner* vissza Pestre, hogy lássa, mit vesztett. Tapasztalatairól hadd számoljon be önönmaga:

»Pesten voltam, hogy lássam, mit vesztettem, mim maradt. Mindent beiszapolva találtam. Legtöbb könyveim és épen a legbecsesebbek használhatatlanok. Különös szerencse által egy kézi iratom, melynek vesztese reám nézve legfájdalmasabb lett volna, megmaradt és csak keveset sértődött meg. Midőn mindenekről lemondottunk, akkor kétszeres az örömünk, ha valamit megmentve látunk. És mily könnyen elszenvedjük magunk veszteségét, ha látjuk, hogy mások sokkal többet veszítettek! Pestnek rémítő a képe. Leopold-utca (a Váci-utca déli fele) már majd egészen szabad a víztől, szinte Kereszt- (Veres Pálné-utca) és Kecskeméti-utca is. Továbbá az Országút (Károly- és Múzeum-körút) Széna-piacca (Kálvin-tér) reformátustemplomig és Soroksári-utcának (Ráday-utca) egy része, nemkülönb Kerepesi-út (Rákóczi-út) közel Polgári ispotályig (Rókus-kórházig), Három dob-utca (Dob-utca) stb. De az utcák tele vannak iszappal, jégdarabokkal, mindenféle faneművel és — omladékkal. Mindenfelé látni süllyedéseket és mélységeket, úgy, hogy sok helyen jární sem lehet, mert igen sok csatornák bedőltek. Számtalan házak már gerendákkal vannak megtámogatva, oly helyeken is, hová az árvíz nem is ért. Mindenütt foglalatoskodnak az elöntött tárgyaknak rendbeszedésével és tisztogatásával. Vasárnapról semmit sem tudnak, ünneplő ruhákat sehol sem látni, templomokba vagy be nem lehet menni, vagy hajléktalanokkal tele vannak. Kiki, ha lehet, siet lakába, boltjába stb., hogy lássa, mit nevezhet még önének. Jaj, de keveset talál! Milyen állapotban találja kereskedő szép és drága portékáját! ámbár nem váratlan előtte, még is egészen elkábul, ha a rettenetes kárt, melyet kevés óra sok esztendei keresetén tett, látja. Minél jobban távozik a víz, annál jobban felfedeztetik nyomorúság néző helye.

Mindenütt vándorlókkaal találkozunk, mintha az egész város költözni akarna. Némelyek hazatérnek, sokan félelem és reménység közt

lebegvén, mert nom tudják, mindenüket veszítették-e el, vagy még maradt valamiük. Mások lakhelyet keresnek, elhagyván a nyilvános, vagy különépületeket, hol összeszorulva voltak, valamint dőléssel fenyegető lakásukat is. Budára, vagy máshová költöznek. Sokan annyira elbátoraltattak, hogy Pestet egészen elhagyni és soha visszatérni nem akarnak. Mert ma ismét egy új két emeletű ház Három Korona-utcában (utóbb Nagykorona-utca, ma már Wekerle Sándor-utca) hosszában félig lerogyott. Tehát még mindig nincs bátorság! A Dunánál oly nagy tolokodás van, hogy csak életveszedelem között lehet átmenni. Mind a kétfelől tele van a part nyughatatlan várakozó emberekkel és mihelyt egy hajó érkezik, kiki legnagyobb sietséggel berohan, még mások ki sem mentek, hogy minduntalan lehet félni a szerencsétlenségtől; itt sem kérés, sem intés, sem fenyegetés nem használ. Kevés a ladik, mert sok az életművek szállítására használtatik.«¹¹²⁾

A kereskedőket ért kárról jól tájékoztat a Hartleben és Heckenast cég egyik tagjának, *Hartleben*-nek Lipcsébe írt március 17-iki levele:

»Csak saját, ezelőtt hat hónappal újonnan felkészített könyvkereskedésem mostani állapotáról írok egy pár szót. Könyvboltomban 3 napon és 3 éjen által 6 láb magasan állott a víz; minden támasz és a regálék egy része ledőlt; bekötött és kötetlen könyvek egy pép-halomná olvasztva hevernek a földön, az egésznek $\frac{3}{4}$ -e megsemmisítve.«¹¹³⁾

Ha a Lipótvárosban a házak nem is szenvedtek sokat, de az áruraktárak és boltok anyagának vesztesége igen nagy volt. A Váci-utcában, a legszebb üzletek utcájában, a boltokban napokon át egy ölnyi magasan állt a víz. Elképzelhető az a kár, ami a kereskedő-világot érte.

A *Jelenkor* március 21-én az első szerezhető benyomást e mondatokban örökítette meg:

»A kár mind a két városban felszámíthatatlan. Óbudán többszáz házat elsodorván a jég s árvíz, mind ez, mind az Újváros, majd egészen eltűnt s a vízi- s rácvárosban is sok ház részint leomlott már, részint minden percben lezuhanással fenyeget. Pesten minden utca siralmas

tekinteti. A Váci-, Úri-utcában (Petőfi Sándor-utca) és számos egyébben beszakadt mélyedéseknél s támogatott házaknál egyebet alig láthatni. A külső városokban ledőlt házak számát még nem tudhatni, de néhány száznál többre biztosan teheti. Inségi tárgynál most egyebet sehol sem láthat a szem. A nép oszolván, lakásai fölkérésére indult; de vajmi kevesen lelek meg azt! Az utcákban itt-ott holt embereket s dőglött barmokat lehete látni fölakadva egyes jégtömegek tövében s e szörnyű látvány mindenkiben iszonyt gerjeszte.«¹¹⁴)

»Miután a Duna vize — írja ugyanazon nap a *Hazai és Külföldi Tudósítások* — 17-én leapadt s a vizek utcáinkról leszivárogtak, szabadabban kezdénk lélekzeni, de a nép egy terhes nyavalyából lábbadozóhoz látszók hasonlónak. Sietett kiki elhagyott lakához, de annak helyén sokan csak romokat, a vagyomból csak hitvány maradványokat találtak, keserves sírásra fakasztókat. A szép s drága árukkal rakott boltokban könnyező szemekkel áll a kalmár, tönkretéve látván egész életbéli keresményét s várt szebb jövődjének reményét. Ki minap még dúsgazdag volt, ma koldussá lőn . . . Hogy e szomorú körülmények közt semmi vásárunk sem volt, nem szükség említenünk. Bátorságban még most sem vélhetjük magunkat, mert az épületek még mindég repedeznek.«¹¹⁶)

Március 20-áról jelentette a *Vereinigte Pester Ofner Zeitung*, hogy az *árvíz végetért*. Ekkor — mint a lap írja — az egész budai Duna-oldalt még nagy jégtömegek borították. Több helyen a Vízivárosban, Újhelyen és Óbudán a jégtömegek valóságos kis hegyek voltak. Pesten ekkor a mélyebb fekvésű József- és Ferencváros nagy része még mindig valóságos tenger volt, amelyből az emberi hajlékok romjainak tetői merednek ki. Terézvárosnak is sok mélyebben fekvő része állt még víz alatt. Hogy mennyi ház és ember pusztult el, azt még nem lehet tudni. *Csak egy bizonyos, hogy a kár felmérhetetlen s hogy minden rendű és rangú ember siet segíteni.*¹¹⁶)

Érthető, ha a nép még ekkor is özönlött Budára s aki tehetett, vidékre ment el. *Jassik* Menyhért állapította meg április közepén a *Társalkodó*-ban, hogy

»ha Pest jelen állapotját vizsgáljuk, ez most az uraságok nagyobb részétől és számos mindenrendű lakostól elhagyottan szomorkodik.

Külvárosaink nagyobb része tüledék, belsejében a legszebb, némely kétemeletes házak is, föltámaszd va s cölöpözve, igen sok leomolva áll s ez okbul valamint nem hibázik, ki azt véli, hogy néhány év kívántatik, míg a Pesten ejtett sebek megorvosoltatnak.«¹¹⁷⁾

Az *Athenaeum* is megemlíti, hogy még májusban is érezhető volt a város előkelőbb lakosságának távolléte:

»A magyar színpadon az árvíz okozta szünidők óta sűrűbben jelennek meg új mutatványok . . . csak a közönség részéről is több részvét mutatkoznék: de az árvíz óta, igen megfogyott, kivált a páholy közönség, mert az uraságok nagyobb részint elhagyák városunkat.«¹¹⁸⁾

Március 24-én még mindig szomorú képet rajzolt a helyzetről a *Jelenkor*:

»Ámbár a Duna folyvást apad, pincéinkből még nem takarodott el a víz, a József- és Ferenc-külváros nagy része pedig még mindég tengert képez, mivel alacsony fekvése miatt nem térhet belőle szokott helyére a víz s ennek következtében most a még épen maradt jobb anyagú házak is roskadozni kezdenek. Valóban siralmas tekintet, látni, mikép ássák ki sárból s omladványok alul részint elromlott, részint alig ismerhető vagyonekákat a szerencsétlen károsultak, kik közül sokan szekrény, vagy egyéb csomó helyett holt gyermeküket, vagy rokonukat húzzák napfényre! A holtak számát bizonyosan még nem tudhatni, hiteles állítások szerint azonban már 150-et halad meg az eddig feltaláltak száma.(!)«¹¹⁹⁾

A nagy természeti csapás után a lassan rendes mederbe terelődő élet első jele az első mise volt, mely 19-én tartatott a Serviták szárazon maradt templomában. 10 órakor délelőtt szállt az első hálaadó ima az egek urához s a kórusban a vakok intézetének megmentett növendékei zengtek hálaadó éneket a magasság felé, a veszély elmúlása felett érzett közörömnök adván hangot. Hálaének könyörgött Füredy László énektanár vezetése mellett József nádorért is, akinek bölcs gondoskodása az árvíz megpróbáltatásokkal teli napjaiban oly jótékonyan és nyugtatólag terjedt ki a veszélyben sújtottakra.¹²⁰⁾

Évekkel előbb, 1832-ben, Győry Sándor, a Magyar Tudós Társaság rendes tagja, »a Buda és Pest közt építendő átló hidról« írt tanulmányában ezeket írta volt:

»Mivól a jégterlatot s jeges árvizeket nemző okok nem csak nem fogyatkoztak, sőt 1775-től fogva nevedtek is, nagy jégjáráskor csak egy pillanatnyi, még pedig naponként mindég hihetőbb történetes megakadástól függ, hogy az addiglani legnagyobb árvíz elborítottassunk s egy könnyen előre látható szerencsétlenség miatt: tízszer több kárral lakoljunk, mint amennyibe a veszedelemnek egész elhárítása kerülne.«

D. Vállas Antal felelevenítette ezeket a váteszi sorokat s a következő megjegyzést fűzte hozzá az *Athenaeum* hasábjain:

»Mi a budapesti özönvizet magát illeti, fájdalom! magunk tapasztaltuk, miképen Győry jóslata, melyet ezelőtt még csak néhány héttel is fantáziák országába voltunk készek utasítani, majdnem szórói-szóra beteljesedett, int az idő, hogy mindenképen azon legyünk, nehogy ismételve . . . tízszer több kárral lakoljunk.«¹²¹⁾

A két angol mérnök, Plews és Slater, az árvíz szemtanúi, máimárcius 19-én ezt írták báró Simá-nak, aki egyik ajánlattevője volt a tervezett állandóhid építésének:

»Szemtanúi valánk azon iszonyú csapásnak, mellyel a Duna árvize borítá el Pest városát és azt hisszük: egy állóhid nagy szolgálatot tett volna a lakosoknak, kik közül sokan vagyonukat Buda magasabb részeire áthordhatták, vagy életüket is biztonságba helyezhették volna rajta.«¹²²⁾

Kétségtelen, hogy az árvíz s főleg az utána megindult igen elágazó és gazdag hírlapi polémiák nagyban hozzájárultak az állandó hid gondolatának minél szélesebb körben való elterjedéséhez, népszerűsödéséhez.

De sok egyéb gondolat tetetöltéséhez is nagyban hozzájárult az a légkör, amelyet ez az elemi csapás teremtett meg. A Duna-szabályozás, a város utcáinak feltöltése, a hatékonyabb védgátak

felépítése, a város szabályozása, az új építkezési szabályzat kiadása, a két városnak — Pestnek és Budának — elmagyarosodása, a magyar színháznak a német felett aratott győzelme, Pest-Budának minden magyar szívébe való mélyebb bevésődése, mind-mind az árvíz következménye volt.

Az elemi csapás serkentőleg hatott az emberekre, megnyitotta áldozatkészségük és munkakészségük kapuját s megindította Budapest igazán világvárosi mértékű fejlődését. Így lett az árvíz napjainak elmúlása után az árvíz alatt tehetetlenül vergődő s csak az elemek ellen küzdő ember egyszerre alkotóvá és teremtővé, hogy igazi hőse lehessen előadásunk második részének, amelyben az elemek helyett most már az ember veszi át az irányító, a döntő szerepet.

Az árvíz iszonyú napjai, bármily lassúaknak tündek is fel annak órái, gyorsan elvonultak a két testvérváros felett s bár láthatóan csak a rombolás nyomát, a romokat hagyták maguk után, láthatatlanul hatalmas termékenység magjait ültették el a szenvedő emberek lelkében, akik olyan bőséges sikert arattak az iszap alól kitisztított városba általuk ültetett új élet eredményeként, mintha a szörnyű árvíz a Nilus termékenyítő s áldásthozó áradásaként öntötte volna csupán el az ország két fővárosát.

Így vált végül az árvíz döntő jelentőségű hőségévé mégis az ember s nem a dühöngő elem, mint ennek a folyamatnak megindulásáról előadásunk második része igyekszik rövid, de plasztikus rajzot nyújtani . . .

Jegyzetek.

¹⁾ *Regélő* 1838. I. félév, I. szám, 6. lap. Itt jegyzem meg, hogy az idézett szövegek eredeti helyesírását a könnyebb érthetőség kedvéért a mai helyesírásra írtam át.

²⁾ *Vasárnapi Újság* (Kolozsvár) 1838. 196. szám, január 21, 22-ik lap. A levelező cikkét K. K. aláírással jegyezte.

³⁾ *Jelenkor* 1838. 2. szám, január 6, 6. lap.

⁴⁾ *Regélő* 1838. 13. szám, január 11, 22. lap.

⁵⁾ *Rajzolatok* 1838. 2. szám, január 7, 16. lap.

⁶⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 5. szám, január 16. A Pestről keltezett levél január 8-án íratott.

⁷⁾ *Trattner* János: Jégszakadás és Duna kiáradása Magyar országban Buda, 1838. 16. lap.

⁸⁾ *Jelenkor* 1838. 3. szám, január 10, 9. lap.

⁹⁾ *Trattner* i. m. 17. lap.

¹⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 4. szám, január 13, 13. lap.

¹¹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 5. szám, január 17, 34. lap. — *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 4. szám, január 14, 23. lap.

¹²⁾ *Trattner* i. m. 139. lap. — *Zawadowski* Alfréd: Magyarország vizeinek statisztikája. I. rész. Bp. 1891. 45—46. lapok.

¹³⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 5. szám, január 17, 35. lap.

¹⁴⁾ *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 5. szám, január 18, 31. lap.

¹⁵⁾ *Jelenkor* 1838. 5. szám, január 17, 17. lap.

¹⁶⁾ *Rajzolatok* 1838. 5. szám, január 18, 39. lap.

¹⁷⁾ Többek közt: *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 7. szám, január 25, 51. lap; *Jelenkor* 1838. 6. szám, január 20, 21. lap; *Vasárnapi Újság* (Kolozsvár) 1838. 199. szám, február 11, 48. lap; *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 6. szám, január 20, 42. lap stb.

¹⁸⁾ *Regélő* 1838. 6. szám, január 21, 46—48. lapok.

¹⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 10. szám, február 3, 75. lap.

²⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 13. szám, február 14, 49. lap; *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 14. szám, február 17, 109—110. lapok.

²¹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 15. szám, február 20.

²²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 17. szám, február 28, **131.** lap.

²³⁾ *Jelenkor* 1838. 16. szám, február 24, 61. lap.

²⁴⁾ *Athenaeum* 1838. 18. szám, március 4, 278. hasáb.

²⁵⁾ *Századunk* (Pozsony) 1838. 77. szám, szeptember 24, 221—222. hasábok.

²⁶⁾ *Athenaeum* 1838. 18. szám, március 4, 275. és 282. hasábok. Vásárhelyi tanulmánya megjelent *Oonda* Béla: Vásárhelyi Pál élete és művei (Bp., 1896.) c. mű 216—257. lapjain. Lásd ezen mű 29. lapját is.

- ²⁷⁾ *Athenaeum* 1838. 20. szám, március 11, 308—312. hasábok.
- ²⁸⁾ *Athenaeum* 1838. 47. szám, június 14, 737—738. hasábok.
- ²⁹⁾ *Hasznos Multságok* 1838. I. félév, 25. szám, március 26.
- ³⁰⁾ *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 18. szám, március 4, 158. lap.
- ³¹⁾ *Jelenkor* 1838. 19. szám, március 7, 73. lap.
- ³²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 19. szám, március 7, 148. lap.
- ³³⁾ *Der Spiegel* 1838. 20. szám, március 10, 159—160. lapok.
- ³⁴⁾ *Hasznos Multságok* 1838. I. félév, 25. szám, március 26.
- ³⁵⁾ *Jelenkor* 1838. 20. szám, március 10, 77. lap.
- ³⁶⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 20. szám, március 10, 154. lap.
- ³⁷⁾ *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 20. szám, március 11, 179. lap.
- ³⁸⁾ *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 21. szám, március 14, 193. lap.
- ³⁹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 21. szám, március 13.
- ⁴⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 21—22. szám, március 14—17, 82. lap.
- ⁴¹⁾ *Gr. Széchenyi István naplói*. Összeállította Zichy Antal. Bp. 1884. 366. lap.
- ⁴²⁾ *Szilágyi Ferenc: Ifjabb B. Wesselényi Miklós, élet és korrajz*. Bp., 1875. 39—40. lapok és *Kardos Samu: Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*. Bp., 1905. I. köt. 329. lap.
- ⁴³⁾ *Trattner* i. m. 119—126. és 19—35. lapok.
- ⁴⁴⁾ *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár) 1838. 23. szám, március 20, 91. lap.
- ⁴⁵⁾ *Trattner* i. m. 36—40. és 128—129. lapok. Trattneren kívül elég részletesen leírták napról-napra haladva az árvizet még a következő munkák is: *Die O eher schwemmung* zu Pesth-Ofen und Gran im Monat März 1838. (Wien, 1838.); *Benkert, Anton: Muth des Elements und Milde des Menschenherzens. Erinnerungsbuch an die verheerende Ueberschwemmung der Städte Pesth und Ofen im Monate März des Jahres 1838.* (Pest, 1838.); *Rövid értesítés* az 1838-diki martiusban történt vízáradás felől, különösen Pestre nézve. Emlékül a történtekre későbbi években is (Magyar Hazai Vándor 1839. Pest.); *Weil, Philipp: Denkbuch der Ueberschwemmung in Pesth und Ofen im Jahre 1838.* (Pesth, 1838.) Az árvíz eseménysorozatának előadásánál valahány előadás anyagát értékesítettem.
- ⁴⁶⁾ *Trattner* i. m. 46—48. lapok.
- ⁴⁷⁾ *Trattner* i. m. 41. lap.
- ⁴⁸⁾ *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár) 1838. 24. szám, március 24, 95. lap.
- ⁴⁹⁾ *Honművész* 1838. 22—23. szám, március 22., 174. lap.
- ⁵⁰⁾ *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 22. szám, március 18, 205. lap.
- ⁵¹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 23. szám, március 20.
- ⁵²⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 85—86. lapok.
- ⁵³⁾ *Regelő* 1838. 22—23. szám, március 22, 174. lap.
- ⁵⁴⁾ *Kardos* i. m. 329—333. lapok és *Szilágyi* i. m. 40—45. lapok.

- ⁵⁵⁾ *Trattner* i. m. 129—130. lapok.
- ⁵⁶⁾ *Schmoll* Lajos: A pesti régi városháza története. Bp. 1902, 67. lap.
- ⁵⁷⁾ *Trattner* i. in. 175—176. lapok.
- ⁵⁸⁾ *Társalkodó* J838. 30. szám, április 14, 113—115. lapok. — *Jassik* Menyhért cikke: A közvézs.
- ⁵⁹⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 86. lap.
- ⁶⁰⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23. szám, március 21., 170. lap.
- ⁶¹⁾ *Trattner* i. m. 175. lap.
- ⁶²⁾ A visszaélésekre lásd *Trattner* i. m. 163—165. lapok. A csolnaktól kiharancsolt úrfiról itt és *Rajzolatok* 1838. 23. szám, március 22, 173—175. lapok.
- ⁶³⁾ *Trattner* i. m. 189—190. lapok.
- ⁶⁴⁾ *Trattner* i. m. 191. lap.
- ⁶⁵⁾ *Trattner* ugyanott.
- ⁶⁶⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 25. szám, március 28, 186. lap és 32. szám, április 14, 225. lap.
- ⁶⁷⁾ *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene*. Bp., 1902.: *Szalay* Imre cikke: A Magyar Nemzeti Múzeum alapítása és fejlődése mai napig. XXVI. lap; *Török* János: A Magyar Nemzeti Múzeum 1848 előtt (*Hazánk*. 1858, 162—163. lapok).
- ⁶⁸⁾ *Trattner* i. m. 191—195. lapok.
- ⁶⁹⁾ *Trattner* i. m. 50., 202—220. lapok.
- ⁷⁰⁾ *Trattner* i. m. 220—221. lapok.
- ⁷¹⁾ *Rövid értesítés* az 1838-diki martiusban történt vízáradás felől . . . (Magyar Hazai Vándor, 1839, 50. lap.)
- ⁷²⁾ *Trattner* i. m. 150. lap és *Regélő* 1838, 22—23. szám, március 22, 174. lap.
- ⁷³⁾ *Trattner* i. m. 172—174. lapok.
- ⁷⁴⁾ *Trattner* i. m. 175—200. lapok. *Trattner* az egykori újságokból és egyéb hivatalos feljegyzésekből állította össze névsorát, melynél teljesebbet összeállítani többé nem lehetett.
- ⁷⁵⁾ *Zichy* i. m. 366. és 369. lapok.
- ⁷⁶⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23. szám, március 21., 169—170. lapok.
- ⁷⁷⁾ *Rajzolatok* 1838. 23. szám, március 22, 175—176. lapok: »A pesti ár« írta Z.
- ⁷⁸⁾ *Nóvák* Dániel: Dunaáradás 1838-ban s ez iránti technikai észrevételek. *Hasznos Multságok* 1838. 37. szám, május 9, 282—283. lapok.
- ⁷⁹⁾ *Némethy*: Pesti Dunakiöntés. *Hasznos Multságok* 1838. 26. szám, március 31., 194—197. lapok.
- ⁸⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 85. lap.

⁸¹⁾ *Nürnberger Korrespondent* 1838. március 27. Bécsi levelezőtől. *Der Spiegel* 1838. 28. szám, április 7, 223. lap. A *Jelenkor* híret cáfolta a *Hírnök* 1838. 27. szám, ápr. 2, és a *Társalkodó* 1838. 30. szám, április 14, 124. lap.

⁸²⁾ *Trattner* i. m. 76. lap.

⁸³⁾ *Trattner* i. m. 141. lap és *Zawadowski* i. m. 49. lap.

⁸⁴⁾ *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 22. szám, március 18., 205. lap.

⁸⁵⁾ *Novak* Dániel előbb idézett cikke. *Hasznos Mulatságok* 1838. 284. lap.

⁸⁶⁾ *Trattner* i. m. 130—133. lapok.

⁸⁷⁾ *Plan der Ileborschwemmung von Ofon und Pesth bei dem Eisgang des hűchsten Wasserstandes vom 15-ten auf dem 16-ten März 1838, zum Besten der Durch die Uebersehwmung Verunglückten herausgegeben auf oeffenerliche Kosten vom k. k. 5-ten Feld. Artill. Regiment.*

⁸⁸⁾ *Trattner* i. m. 137—137. lapok. Közölték ezeket az adatokat az egykori újságok is. A vízállás magassága az egyes utcákon fel van jegyezve az előbbi jegyzetben említett térképen. Azonban a térkép kisebb mérete és túlzásfűltsága miatt nehezen vehető ki. Az egykori utcaneveknek a maival való azonosítása igen nehéz, mert az utcanevek nagyszámban változtak meg 1906 óta is, amikor *Schmoll* Lajos kiadta igen becses »Budapest utcái és terei. Adatok a Buda-Pesti utcák és terek elnevezéséhez és történetéhez« c. munkáját.

⁸⁹⁾ *Kardos* i. m. 334—337. lapok és *Szilágyi* i. m. 45—49. lapok.

⁹⁰⁾ *Kardos* i. m. 337—338. lapok és *Szilágyi* i. m. 49—51. lapok.

⁹¹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 27. szám, április 2.

⁹²⁾ *Kardos* i. m. 338—340. lapok, *Szilágyi* i. m. 51. lap. Szilágyi Wesselényi

naplóját 18-ikától már csak nagyon kivonatatosan közli s így kihagyja Wesselényinek Széchenyi viselkedéséről tett megjegyzését s Széchenyiről adott jellemzését. Hogy Széchenyit a megindítandó segély gyűjtés valóban nem érdekelte, arra már szűvegűnkben utaltunk s valóban megakadályozta, hogy a Nemzeti Kaszinó nagyobb ily irányú áldozatot hozzon. Wesselényi itt is teljesen tárgyilagosan ír naplójában.

⁹³⁾ *Trattner* i. m. 81. lap.

⁹⁴⁾ *Regélő* 1838. 22—23. szám, március 22, 175. lap, *Trattner* i. m. 74. lap.

⁹⁵⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23. szám, március 21, 170. lap.

⁹⁶⁾ *Regélő* 1838. 22—23. szám, március 22, 175. lap.

⁹⁷⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 86. lap.

⁹⁸⁾ Az élelemadományozók neveit megtaláljuk az egykorú sajtóban. Innen vette át nevűket igen becses művébe *Trattner* i. m. 233—253. és 207—217. lapok.

⁹⁹⁾ *Trattner* i. m. 76. és 198. lapok.

¹⁰⁰⁾ *Trattner* i. m. 78—80. lapok.

¹⁰¹⁾ *Trattner* i. m. 72—73. lapok.

¹⁰²⁾ *Trattner* i. m. 81. lap.

- ¹⁰³⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 30. szám, április 14.
- ¹⁰⁴⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 86. lap.
- ¹⁰⁵⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 86. lap; *Regélő* 1838. 22—23. szám, március 21, 175. lap.
- ¹⁰⁶⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 86. lap.
- ¹⁰⁷⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23. szám, március 21, 171. lap.
- ¹⁰⁸⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 35. szám, május 2, 268. lap és *Trattner* i. m. 167. lap.
- ¹⁰⁹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 28. szám, április 5., *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 26. szám, április 1. szám, 256. lap.
- ¹¹⁰⁾ *Der Spiegel* 1838. 28. szám, április 7, 223—224. lapok. A *Der Spiegel* cikkét a forrás megnevezése nélkül átvette a *Jelenkor*, amit aztán a *Rajzolatok* (1838. 29. szám, április 12, 221—222. lapok) »Hírlapi furcsaságok« cím alatt ki is pellengérezett.
- ¹¹¹⁾ *Jelenkor* 1838. 24. szám, március 24, 92. lap.
- ¹¹²⁾ *Trattner* i. m. 88—89. lapok.
- ¹¹³⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 29. szám, április 9.
- ¹¹⁴⁾ *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21, 86. lap.
- ¹¹⁵⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23. szám, március 21, 170. lap.
- ¹¹⁶⁾ *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 23. szám, március 22, 218. lap.
- ¹¹⁷⁾ *Jassik* Menyhért: *A köztárs. Társalkodó* 1838. 30. szám, ápr. 14, 115. lap.
- ¹¹⁸⁾ *Athenaeum* 1838. 39. szám, május 17, 520. hasáb.
- ¹¹⁹⁾ *Jelenkor* 1838. 24. szám, március 24, 91. lap.
- ¹²⁰⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 25. szám, március 28, 186. lap. A *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 24. száma (március 25, 226. lap) közli a császárhimnusz dallamára énekelt két versszakú nádor-himnusz német szövegét.
- ¹²¹⁾ *Athenaeum* 1838. 25. szám, április 1, 400. hasáb.
- ¹²²⁾ *Századunk* (Pozsony) 1838. 76. szám, szeptember 20, 618. hasáb.

A részvét

Az árvíz évtizedének koreszmei jellemzői közül messze kimagaslik az *emberiesség gondolata*, amely számos emberbaráti intézmény megteremtéséhez s nem egy mély közjogi intézkedéshez is vezetett. Ebből fakadt az általános részvét, amely Európaszerte adakozásra készítette az embereket a pest-budai károsultak javára. Nem hiába írta lelkesen június elején a *Társalkodó* egyik munkatársa:

»Nagy a részvét Budapest iránt külföldön, istennek hála! nagy; — ez a *humanitás* és *civilizáció* növekedésének, az ész és tudomány tisztulásának győzelmi ünnepe.«¹⁾

Nem hiába mondta a szószékről április 1-én tartott szentbeszédében P. *Gasparich* Kilit ferencrendi szerzetes, hogy a »*Szeretet* az ember mindenhatósága e földön: ami nálunk egész mértékkel bebizonyodott . . . Mindent tett velünk a *szeretet*.«²⁾

Hogy mindazt meg lehetett tenni, amire szükség volt a rombadőlt város életrekeltésére, ahhoz a szükséges módokat — mint egy egykorú krónikás írja — az »*általános emberszeretet*« adta meg.³⁾

Az árvíz alatt számosan tették kockára életüket gondolkodás nélkül, hogy megmenthessék embertársaikat. Az élelmiszer-ajándékok valósággal özönlöttek Pestre és Budára. A víz eltakarodta után pedig megindult a pénz- és egyéb adományok áradata.

Az adakozások hosszú sorát maga V. *Ferdinánd* király indította meg, aki rögtön a katasztrófáról való értesülése után 20.000 forintot adományozott magánpénztárából a pest-budai károsultaknak. Ehhez a kezdeményezéshez utóbb még maga Ferdinánd is hozzájárult újabb összegekkel, családtagjai is adakoztak, úgy, hogy a királyi család az akció folyamán 97.500 forinttal járult hozzá az árvíz-károsultak felsegélyezéséhez.⁴⁾

Már a március 22-iki újságok hírt adtak arról is, hogy báró *Sina György* 40.000 forintot bocsátott a rendkívüli árvíz által megkárosított nesiiek felsegítése céljából a nádor rendelkezésére s

ezzel a királyi ajándékot kétszeresen felülmúló összeggel a magánosoknak olyan adakozási kedvét gyújtotta fel, amelyre a legderülátóbbak sem mertek számítani.⁵⁾

Március 20-án indította meg az uralkodói elhatározás az általános gyűjtést azzal a levéllel, amelyet *Ferdinánd* gróf *Mittrowsky* főkancellárhoz intézett:

»*Kedves Mittrowsky gróf!* A hallatlan szerencsétlenség, mely közelebb a jég elmenetelek a Dunának áradásai Magyarországonban, különösen Budán és Pesten okoztak, arra bír Engem, hogy Önt ezene megbízom, az illető kormányok útján haladék nélkül intézetet tenni, miként a monarchia minden országaiban kegyes adakozások gyűjtessenek a két szomszéd város és vidéke legnagyobb inségre jutott számos lakosainak gyámolítására és a begyüendő adakozások mielőbb magyar udvari kancelláriámhoz küldessenek, mely azokat rendeltetésükre fordítandja. Alattvalóimnak ismert jótévésege nem hagy kételkednem afelől, hogy ők szerencsétlen rokonikat örömmel és szeretettel gyámolítani s inségöket sikeresen enyhíteni fogják. Bécs, mart. 20-án 1838.

Ferdinánd.«⁶⁾

Mennyire benne volt az embertársakon való segítökészség mindenkién, arra jellemző példa az, hogy a budai német színház bérlöje, *Nözt!* Fülöp, már március 15-én az aznapi előadás jövedelmének felét a budai szegények intézetének adta s a 22-iki előadás bevételeének felét pedig a budapesti árvízkarosultak javára szolgál-tatta be. így közvetlen a veszély alatt és után önszántából 1055 forint 8 krajcárról mondott le jövedelméből kárvallott ember-társai javára.

Wesselényi naplójából már tudjuk, hogy *Lányai* és *Wesselényi* környezetében már március 18-án felmerült a gyűjtői vek kibocsátásának gondolata. 19-én Desewffy Auréllal meg is szövegezte Wesselényi az inségesek felségítése céljából nyitandó aláírás tervéte, amelyet a nádorhoz 20-án terjesztettek fel. A nádor alig változtatott a szövegen, amit az eredeti fogalmazványból maga Wesselényi fordított aztán magyarra, Wesselényi ezer forinttal akarta a

gyűjtést a maga részéről megindítani. Azonban a kormányzat igen veszélyesnek látta azt, hogy a per alatt álló Wesselényit az árvízi szereplése ennyire a közfigyelem homlokterébe hozta s ezért barátai útján azt tanácsolta neki, hogy vonuljon vissza a nyilvános szerepléstől, sőt Széchenyi arról is lebeszélte, hogy a gyűjtőívet aláírja. »Jobb volna terhes adósságaidat fizetni« tanácsolta neki.⁸⁾ Így szorítottatott le Wesselényi ismét a közélet teréről, akinek neve pedig összeforrt az árvíz emlékével s akiről a kortárs *Horváth Mihály* a következőket jegyezte fel:

»És midőn a veszély és rémület három hosszú napja elmúlt, ezek megmentett élete jutalmazá a dicső tett fiának öntudatát, ezek hálaönnyei, egy népes város, majd egy egész nemzet magasztalása! dicsőíték emberi s polgári erényeit. Történelmünk eddigelé nem mutathatott fel egyéniséget, kinek nevéhez annyi lelkesedés, oly népszerűség csatlakozott volna, mint Wesselényiéhez azon időben, midőn a királyi tábla által súlytátott.«⁹⁾

A pénzadományok gyűjtése kezdetben a vármegyházán *Nagy István* főjegyzőnél történt. Ezt a március 24-iki lapok már köz-hírré is tették s egyben jelezték, hogy az adakozók nevei közre fognak bocsáttatni.¹⁰⁾ Valóban ettől kezdve hónapokon keresztül a hazai sajtó hasábjainak igen nagy részét az adományok nyilvános nyugtázása vette igénybe.

Március 28-án jelenti elsőnek a *Hazai és Külföldi Tudósítások*, hogy a pénzadományok miként fognak kezeltetni. Az adakozók megjegyyezheti, hogy adománya valamilyen meghatározott célra, vagy bármire felhasználható. Az adományok kezelését egy választott bizottság fogja intézni, amely a nádor legfelsőbb fennhatósága alatt működik, természetesen Lónyaival, a kinevezett kormánybiztossal való teljes egyetértésben. Ez a választott bizottság egy önéből, egy Pest megyei, egy Buda- s egy Pest-városi személyből fog állni, akiket a nádor nevez ki. Mellettük lesz a pesti és budai asszonyegyesületek két titkára s azon hét személy, akiket a gyűjtő-

ívek aláírói választanak, mintegy bizalmiak gyanánt, amint az aláírók száma Pesten és Budán eléri a 30-at. Ez a bizottság Pesten fog székelni s jegyzőkönyveit bemutatja mind a kormánybiztosnak, mind a nádornak számadásaival együtt s azután közzé is teszi. Az adakozók nevei és adományuk megnevezése hetenként kétszer fog a hírlapoknak átadatni. Az adományok átvételére a nádor nevez ki pénztárnokot.¹¹⁾

A választott bizottság március 25-én a nádor tudtával és helybenhagyásával meg is alakult. József nádor elnökül gróf *Cziráky* Antal országbíró-t nevezte ki. Rendes tagjai lettek e választmány-nak gróf *Dessewffy* Aurél helytartósági titoknok, *Dubraviczky* Simon Pest-megye első alispánja, gróf *Károlyi* György, *Sártori* János pesti nagykereskedő, *Szepessy* Ferenc Pest városi tanácsnok, gróf *Teleki* János koronaőr, *Thoma* József budai városatyja, báró *Vay* Miklós Borsod megyei főispáni helytartó és *Walheim* János Pest városi tanácsnok. Helyettes tagok lettek *Kappel* Frigyes pesti városatyja, *Pap* Gábor helytartósági titoknok, báró *Prónay* Albert Pest megyei főispáni helytartó, báró *Redl* Imre helytartósági tanácsnok, gróf *Széchenyi* István (aki megválasztását főleg Wesselényi és Koch agitációjának köszönhetette, mert a nádor neheztelt rá), *Szógyéni* László ítélmester és gróf *Török* Bálint helytartósági titoknok. A pénztári főkönyvvivő *Grohe* László helytartósági számvevő tisz, pénztárnok *Eggenberger* József pesti városatyja lett. A bizottság jegyzői teendőivel *Karlovsky* Simon kúriai ügyvéd bízott meg.¹²⁾

A megalakult választottság működését azonnal meg is kezdte s azt mindvégig a legnagyobb nyilvánosság előtt folytatta. A március 28., 30., 31. és április 3., 7. és 10-én tartott ülésein a működése alatt követendő elveket állapította meg. A választmány önön hatásköréről a következőket állapította meg:

»1. A választottság munkálkodása mindennemű segélyosztásban állandó s valamennyi dunaparti kárvallottra, főtekintettel lévén Pest

városára, melyet más okok mellőzésével az adakozók többsége is különös figyelemre méltott s a szenvedett kár tömördeksége főleg ajánl, kiterjedend.

2. A kiosztandó segély áll mindennemű a választottság kezelése alá akár adakozások útján bejövendő, akár egyébként bizandó készpénzekből, terményekből, kézművesi szárazsámból s egyéb haszonvehetőségekből, melyek szükségét fődözni s így ínséget enyhíteni képesek.

3. A választottság segély kiosztásában az adakozó akaratát vallásos lelkiismerettel követi s csak azon ajánlásokat fogja saját nézetei szerint hiteles adatok nyomán kiosztani, melyek általában valamennyi kárvallottnak, minden közelebb meghatározás nélkül küldettek.

4. A kiosztandó segély a vallott kárhoz arányosan, tekintettel a segélynyerők minden körülményei összességére az egyes esetekben fog meghatározatni.

Megállapítván így mind hatásköre, mind elvei, a választottságnak első főgondja volt: I. a kiosztandó segély összegyűjtése, azután II. annak kezelése s végre III. a kárvallottak kárai pontos s hiteles kitudása felől rendelkezni.«¹³⁾

Már a választmány megalakulása előtt gyűjtött Pesten erre a célra gróf *Erdődy* János, gróf *Károlyi* György, *Liedemann* Sámuel Frigyes, *Oesterreicher* Dávid, *Oeffner* Ferenc budai polgármester, *Pregardt* János, gróf *Szapáry* Ferenc, *Szentkirályi* Miklós, báró *Vay* Móricz és gróf *Zichy* János. Most a választmány többszáz aláírási ívet küldött szét, többnyire a nádor és a választott bizottság elnökének aláírásával. A készpénzadományok gyűjtője a budai kir. kincstári főpénztár lett, de közvetíthetett minden oly pénztár, amely a kormányzék fennhatósága alatt állt. A nem pénzbeli adományok átvételével Lónyai János kormánybiztossága bízott meg. A pénzek kifizetése a pesti fiókpénztár vezetőjére, Eggenberger Józsefre bízott, akinek ellátmánya az 5.000 forintot nem haladhatta meg s aki csak olyan utalványokra foganatosíthatott kifizetést, amelyekre rá volt vezetve a kifizetést elhatározó jegyzőkönyv száma s amin rajta volt az elnök és a jegyző, Cziráky és Karlovsky aláírása. Természetes, hogy szabályszerű elszámolásra is köteleztetett.

Azonnal bizottságok küldettek ki a helyszínre, hogy becsüljék fel mindenekelőtt a háztulajdonosokat és a mesterembereket ért károsodást. Alakult egy bizottság a rögtöni segélyezésre is. Ennek elnöke gróf *Károlyi* György, helyettese *Szögyéni* László lett. A bizottság pesti tagja *Staffenberger* István, ennek helyettese *Pfeffer* Ignác, budai tagja *Thoma* József s ennek helyettese *Kumacher* Lajos lett. Valamennyien városatyák.¹⁴⁾

Az ideiglenes rögtöni segélyosztó bizottság, melyre csak közvetlenül a katasztrófa után volt szükség, tíz napi fennállás után megszünt. Ez alatt 2100 forintot osztott szét.

A gyűjtés első lendülete igen szép eredményt hozott. Április közepéig 345.214 forint 47 és ½ krajcár, valamint 102 arany, a fiókpénztárba pedig ezen felül április 21-ig 26.478 forint 12 krajcár folyt be. Az április 13—21. közt tartott 9 ülésen újabb elvi határozat is született:

»Két gyakran előforduló folyamodási körülmény külön határozatokat szült: — írja a közreadott jegyzőkönyv. — a) oly folyamodók, kik állítólagi kárukat semmivel sem bizonyítják, tanúleveleik elédása végett az összeíró küldöttségek elibe utasíttatnak, b) Azoknak, akik kölcsönért folyamodtak, elég nem tétethetett, mert oly pénzek, melyeket kölcsön adni lehetne, a választottság kezelése alatt nincsenek, elvül van pedig elfogadva, hogy minden begyülő segély szorosán az ügyefogyottaknak sajátja gyanánt tekintetik és így másra, mint a köztük való elosztásra, nem fordíthatók.«¹⁵⁾

Június elején adatott át a nyilvánosságnak az április 22. és május 9. közt tartott XV—XXXI. ülésnek jegyzőkönyve. Ezek az üléseken összeállították azoknak a rászorulóknak a jegyzékét, akiknek állapotuk s ingókban történt károsodásuk indokolja a segélyt s akik sem nem háztulajdonosok, sem nem kereskedők, sem nem iparosok. Kizárattak a pénzsegélyből a 45 évnél fiatalabb ács- és kőműveslegények, ha káruk 60 váltóforinton alul volt, tekintettel arra, hogy az árvíz után neki lendült hatalmas építési konjunktúrában a szokottnál gazdagabb keresetük van.

A választottság egyik főgondja az volt, hogy felkutassa azokat, akik szegyenlik bevallani károsodásukat s így önmagukat fosztják meg a jól megérdemelt segélytől. Erre a célra a nádor 1000 pengő forintot bocsátott előlegként a pesti jóltevő asszonyegyesület rendelkezésére.

Alapos vizsgálatok nyomán megkezdtek a házakat ért pontos károk összeírását is. Kihagyták az ismert vagyonos háztulajdonosokat s azokat, akiknek káruk ossz vagy onukhoz viszonyítva csekély volt. Kihagyattak azok is, akiknek háza adósságmentes s így remélhető volt, hogy Pest város alku alatt levő alacsony kamatlábú kölcsönéből részesedhetnek. Külön jegyzékbe kerültek természetesen azok is, akik e kölcsön elmaradása esetén a segélyre igényt tartanak. Az ilyen összeírásoknál jelen volt mindig az illető kerület előljárója. Összeállították azoknak a háztulajdonosoknak is a jegyzékét, akik kölcsön felvételére nem képesek. Ezek közt négy csoportot állapítottak meg. Egy kivételes csoportot, amelynek tagjai a legnagyobb arányban fognak segélyt kapni s három alacsonyabb arányszázalékú csoportot. A háztulajdonosoknak kifizetendő segély kiosztásáról azonban úgy határoztak, hogy arra akkor fog sor kerülni, amikor már pontosan tudni lehet, mennyi pénz áll rendelkezésre s amikor így már megállapítható a szenvedett kár és a kiosztható pénz közötti arány.¹⁶⁾

Május 11. és 31-ike közt a választottság 12 további ülést tartott. Az ezekről az ülésekről kiadott jegyzőkönyv összegezte az addig végzett munkát, amely a következő volt: A munkálkodási elvek megállapítása. A városnegyedenként elrendelt kárösszeírások elvégzése. A budai és pesti vízkárosult kézművesek felsegélyezése. Azoknak a budaiaknak és pestieknek felsegítése, akik sem háztulajdonosok, sem kézművesek, sem kereskedők. A háztulajdonosok osztályozása, kiemelve az alacsony kamatú kölcsöntkérőket, a segélyről önként lemondókat és a vagyoni helyzetük miatt segélyre nem szorulókat. A fennmaradtak három osztályba és kivételes

csoportba való beosztása, majd ezek közt a részletetési arány megállapítása. A kiváltságos osztályba sorozottaknál a kár 80%-a, az I. osztályba bejegyzetteknel 45%-a, a II. osztályúaknál 25%-a, a III. osztályúaknál 15%-a fog megtéríteni. Ezen kulcs szerint május végéig Pesten 1274 háztulajdonos kapott 271.668 és Budán 311 háztulajdonos 39.739 forintot ezüstben.

Azoknál, akiknek házáat a királyi biztos már elkezdte építtetni, vagy akiknél attól lehetett tartani, hogy a pénzt másra fogja költeni, a pénzt a választottság közvetlenül a király kormánybiztosságához fizette ki s Lónyai ezt az összeget felhasználva, ezek számára építkezésüknel az olcsóbb és gyorsabb katonai munkaerőket vette igénybe.

A kölcsönre igénytartók jegyzékét a bizottság felterjesztette a nádorhoz.

Kaptak pótllólag újabb segílyt a rászoruló kereskedők. Összeírták azokat a kézműveseket és zselléreket, akik az első összeírásokról vagy nem voltak Budapesten, vagy hanyagságuk miatt nem jelentkeztek s most ezek is kaptak segílyt. De nemcsak az első, hanem a pótösszeírásból is számosan kimaradtak. Ezekről még egy újabb jegyzék készült s köztük is szétoztatott 7838 ezüst forint. Megkezdődött májusban a vidéki károsultak támogatása is.¹⁷⁾

Júniusban 15 ülést tartott a bizottság. A két előző összeírásból kimaradt folyamodók ügyei ekkor vizsgáltattak felül s ennek kapcsán kifizettek Pesten 39.222 forint 12 krajcárt, Budán 1109 forintot. A június 16-i ülésen osztották ki a segílyt azok közt, akik Budapesten, Esztergomban, Esztergom- és Nógrád vármegyékben az árvíz által lettek özvegyé, illetve árvává. Összesen 68 árva és 20 özvegy kapott 2800 pengőforint segílyt. Ekkor osztattak ki a segílyek a károsult megyéknek és kerületeknek.

A *pénztári egyenlet* június végén a következő volt:

13 országból begyült	952.798 firt 55 ²⁵ / ₄₀ kr.
kiadott ebből segílyként.....	580.324 « 49 kr. ¹⁸⁾

Júliustól október végéig a választottság további 35 ülést tartott. Tovább folyt a segélyért folyamodók felülvizsgálása, szigorúan ragaszkodva továbbra is az addigi elvekhez. Számos folyamodás utasított ugyan vissza most is, de számos segélyezés is történt. Ez alatt a négy hónap alatt újabb 243.677 frt 51 kr. osztott szét ezüstben a rászorultak között. Az *októbertévi pénztári egyenleg* így a következő volt:

17 országból begyűlt	1,125.403 frt 53 ¹⁵ / ₄₀ kr.
kiosztott segély	824.002 « 40 kr.
tehát rendelkezésre maradt	301.401 « 13 ¹⁵ / ₄₀ kr. ¹⁹⁾

1839 május 1-én adta ki »az 1838-ik évi dunai áradás következtében Pesten alakított segedelemosztó választmány« a teljes munkálkodásról szóló zárójelentést. Ennek számadatai világítják meg legjobban azt a hatalmas részvétet, amely segítségére sietett a kárt szenvedetteknek s azt a hatalmas támogatást, amelyet ez az általános részvét jelentett. De rámutat arra is, hogy Budának és Pestnek mely városrészét s melyik társadalmi rétegét érte a kisebb 6 melyiket a nagyobb károsodás.

A bejelentett és összeírt kár a következő volt:

	Pengő forintban	pénzben,
Buda szabad királyi városban	1,900.000	
Pest szabad királyi városban	20,000.000	
Esztergom szabad királyi városban	1,600.000	
Esztergom vármegyében	160.000	
Pest vármegyében	3,800.000	
Nógrád vármegyében	30.000	
Baranya vármegyében	80.000	
Fehér vármegyében	20.000	
Hont vármegyében	250.000	
a Jász-Kun kerületben	700.000	
összesen . . .	28,540.000 forint.	

A gyűjtés eredményezett összesen 1,158.290 forint $1^{35}/_{40}$ krajcárt, amely a következőképen gyűlt össze:
ezüst fr. és kr.

Magyarországból bejött összesen.....	355.506 «	49
(Ebben benne van Dalmácia 3.193 fr. 58 kr valamint Fiume 6.250 « 48 « és több külföldi 12.914 « 43 « összegű ajándéka is.)		
Csehországból begyűlt	52.472 «	24 «
Lombardiából	84.358 «	30
Illyriából	24.040 «	1
Galíciából	15.411 «	53
Az osztrák főhercegségből	497.129 «	21

(Ebben az összegben benne van azonban
az ausztriai magyarok..... 86.075 fr.
a Majna melletti Frankfurt 9.909*
Hamburg 1.136 «
Wurtemberg..... 1.639 « 26 «
Kur-Hessen 252 « 12 «
Törökország 617 «
Hohenzollern-Sigmaringen . . . 838 «
Nápoly 280 «
Dánia 220 « 30 «
Toscana 240 «
Hannover 50 «
York-grófság 300 «
Svájc 250 «

és több oly más apróbb adomány, amely
Ausztriából helymegnevezés nélkül küldet-
tett át.)

Erdélyből gyűlt össze.....	19.188 fr. 21 kr.	O
Stájerországból	24.658 „ 11 „	k
Morvaországból és Sziléziából	40.353 „	t
Tirolból	7.918 „ 3 „	ó
Oroszországból	23.884 „ 32 „	b
Bajorországból	2.632 „ 38 „	e
Szászországból	4.899 „ 32 „	r
Hollandiából	1.309 „ 37 „	t
A római birodalomból	400 „	ő
A badeni nagyhercegségből	3.416 „ 40 „	l
Krakóból	294 „ 11 „	á
A Hessen-Darmstadt nagyhercegségből	416 „ 40 „	p
összesen	1,158.290 fr. 1 ²⁵ / ₁₀	r
		il
		i

sig már csak alig 33.000 forint újabb adomány jött be. Ezért télen a bizottság nem osztott ki segélyeket, hanem a fennmaradt s azután begyűlt összeget 1839. tavaszán osztotta szét, amikor az építkezés a tél elmúltával ismét megindult. Ekkor kaptak azok a háztulajdonosok, akik hiába számítottak kölcsönre s azok a zsellérek, akik előbb semmi támogatásban nem részesültek. Ugyancsak kaptak azok is, akiknek az első segítség nem volt elég házaik építésének befejezéséhez.

A szétosztott segély végül is a következőképen oszlott meg:

I. BUDÁN kaptak segélyt:
a háztulajdonosok közül:

a Vízivárosban 147-en.....	14.706 forintot
az Országúton 34-en	3.768
az Újvárosban 260-an	48.253
a Tabánban 74-en	5.663

az *iparosok* közül :

a Vízivárosban 261-en	3.948 forintot		
az Országúton 29-en	333	€	
az Ujvárosban 146-an	1.679	€ és	48 kr-t
a Tabánban 40-en.....	657	€	
összesen 476-an.....	6.617 forint	48	kr-t

a *kereskedők* közül :

az egész városban 48-an	3.380 forintot
-------------------------------	----------------

az *egyéb károsult lakosok* közül :

a Vízivárosban 278-an	2.385 forintot		
az Országúton 38-an	306	€	
az Ujvárosban 234-en	1.791	€ és	12 kr-t
a Tabánban 102-en.....	1.265	€	
az egész városban elszórva még 120-an .	350	€	
összesen 773-an	6.097 forint	12	kr-t

az *özvegyek és árvák* közt :

szétosztott a királynénak erre a célra küldött pénzéből	280 forint
összesen kiosztott Budán	88.765 forint.

II. PESTEN segélyt kaptak :

a *háztulajdonosok* közül :

a Belvárosban 160-an	41.810 forint	46	kr-t
a Lipótvárosban 57-en	21.073	€	
a Terézvárosban 862-en	218.925	€	$\frac{6^2}{8}$ €
a Józsefvárosban 1000-en	222.345	€	$\frac{23^6}{8}$ €
a Ferencvárosban 595-en.....	154.285	€	2 €
összesen 2674-en ...	658.439 forint	19	kr-t

az *iparosok* közül :

a Belvárosban 96-an	2.600 forint	46	kr-t
a Lipótvárosban 167-en	3.872 €		
a Terézvárosban 2079-en	20.669 €	40	€
a Józsefvárosban 862-en	13.424 €	24	€
a Ferencvárosban 631-en.....	8.966 €	24	€
<hr/>			
összesen 3835-en ...	49.533 forint	14	kr-t

a *kereskedők* közül :

a Bel- és Lipótvárosban 132-en	11.077 forint	57	kr-t
a Terézvárosban 529-en	15.361 €		
a Józsefvárosban 56-an	2.164 €		
a Ferencvárosban 46-an	1.476 €		
az egész városban elszórva még 34-en ..	10.301 €	18	€
<hr/>			
összesen 797-en	40.380 forint	15	kr-t

az *egyéb károsult lakosok* közül :

a Belvárosban 500-an	8.732 forint	09	kr-t
a Lipótvárosban 372-en	4.686 €		
a Terézvárosban 3157-en	25.350 €		
a Józsefvárosban 2100-an	14.277 €	24	€
a Ferencvárosban 822-en.....	6.912 €	24	€
az egész városban elszórva még 551-en...	1.750 €		
<hr/>			
összesen 7502-en ...	61.707 forint	57	kr-t

az özvegyeknek és árváknak:

szétosztatott a királyné erre a célra küldött pénzéből	4.675 forint	16	kr
---	--------------	----	----

a pesti jótékony asszonyegyesületnek:

átadatott elosztás végett	3.050 forint		
---------------------------------	--------------	--	--

a szegények biztosságának:

adatott a hajléktalan vizkárosultak ápolására	2.400 forint		
--	--------------	--	--

a Vakok Intézetének	1.934 forint	20	kr
---------------------------	--------------	----	----

gyógyszerekre és ápolásért:

kiadatott 6840 hajléktalan személy ápo- lására a különböző kórházakban ...	7.633 forint	47	kr
---	--------------	----	----

több szegény házbirtokos felsegítésére :

a Pesten működő királyi biztos kezéhez kifizettetett	24.047 forint	11 ⁴ / ₈	kr
<u>maradvány</u>	5.088 *	36 ⁶ / ₈	*
<i>összesen kiosztatott Pesten ...</i>	858.889 forint	56 ² / ₈	kr

III. ESZTERGOM sz. kir. városban kaptak :

a károsultak	49.027 forint	8	kr-t
az özvegyek és árvák a királynénak az erre a célra küldött pénzéből	1.290 *		
<i>összesen</i>	50.317 forint	8	kr-t

IV. ESZTERGOM vármegyében kaptak :

a károsultak	6.775 forint	18	kr-t
az özvegyek és árvaik, a királynénak az erre a célra küldött pénzéből	500 „		
összesen	7.275 forint	18	kr-t

V. PEST vármegye *károsultjai* kaptak : 112.828 forint 01¼ kr-t

VI. NÓGRÁD vármegyében kaptak :

a károsultak	1.212 forintot
az özvegyek és árvaik a királynénak az erre a célra küldött pénzéből	500 „
összesen	1.712 forintot

VII. BARANYA vármegye *károsultjai* kaptak 3.200 forintotVIII. FEHÉR vármegye *károsultjai* kaptak 1.200 „IX. KOMÁROM vármegye *károsultjai* kaptak 150 „X. HONT vármegye *károsultjai* kaptak 7.200 „XI. a JÁSZ-KUN kerület *károsultjai* kaptak 19.000 „

XII. KÖZÖS KIADÁSOK voltak :

1. 103 különböző idegennek kiosztatott	2.232 forint	18	kr
2. a gőzhajó hivatalnak 553 kárvallott idegen elviteléért	2.383 „	25	„
3. a nyomtatási, lithografiai, könyvkötői és irodai költségekre	3.136 „	55 ³ / ₈	„
összesen	7.752 forint	38 ³ / ₈	kr.

A felsorolt kiadások összesítése:

	E z ü s t b e n		
I. Buda sz. kir. városnak jutott	88.765 forint	—	kr
II. Pest sz. kir. városnak	858.889	€	58 ² / ₈ „
III. Esztergom sz. kir. városnak	50.317	€	8 „
IV. Esztergom vármegyének	7.275	€	18 „
V. Pest vármegyének	112.828	€	1 ¹ / ₄ „
VI. Nógrád vármegyének.....	1.712	€	— „
VII. Baranya vármegyének.....	3.200	€	— „
VIII. Fehér vármegyének	1.200	€	— „
IX. Komárom vármegyének	150	€	— „
X. Hont vármegyének	7.200	€	— „
XI. A Jász-Kun kerületnek.....	19.000	€	— „
XII. A közös kiadásokra elment.....	7.752	€	38 ³ / ₈ „
Összesen	1,158.290 forint	1 ³ / ₈ kr.	

	E z ü s t b e n		
<i>A gyűjtés eredménye</i>	1,158.290 forint	1 ³⁵ / ₄₀ kr	
<i>A felhasznált összeg</i>	1.158.290	€	1 ³ / ₈ € ²⁰⁾

A bemutatott elszámolás mindennél beszédesebben mutat rá az emberiesség gondolatának diadalára. De nemcsak az tiszteletre-méltó, hogy milyen hatalmas összeg jött össze a legkülönbözőbb országokból, hanem az is, hogy a begyűlt összeg kezelése nem került semmi személyi természetű kiadásba s az elkerülhetetlen irodai kiadások sem lépték túl az adminisztrált összeg 0.27%-át, ami igazán nagyon kevésnek mondható.

Érdemes egy összefogó pillantást vetnünk arra, hogy miképen gyűlt össze olyan rövid idő alatt ilyen hatalmas összeg. Azt lehet mondani, hogy a katasztrófa, ahová a híre eljutott, mindenkit megindított s az adakozásból az államfők ép úgy kivették a részüket, mind a gyermekek és a szegények.

A külföldi uralkodók közül a *szász király* már kevéssel az árvíz után felszólította országa lakóit, hogy adakozzanak a károsultak

javára s a gyűjtést külügyminiszterére bízta.²¹⁾ Frigyes Ágost felszólítása nem maradt eredménytelen, mert Szászországból közel 5000 forint érkezett.

Az orosz cár, Miklós, április 17-én a szentpétervári es. kir. követség útján a következő szövegű levelet intézte gróf Hardegghhez, a cs. kir. udv. haditanács elnökéhez:

»A nagy vízáradás híre által, mely Magyarország egy részét, különösen Pest és Buda városokat annyira pusztítja, részvételre kelle indíttatnom annál is inkább, mivel, mint tulajdonosa a boldogilt Ferenc császár által nekem ajándékozott huszár-ezrednek, ez országra nézve egészen idegen nem vagyok. E tulajdonságban kétszeresen érzem magamat ösztönöztetve Excellenciádnak abbeli kívánságomat nyilvánítani, miként ama borzasztó esemény okozta ínség enyhítésére valamit én is tehessek. E célra 5000 aranyat szántam, melynek hova-fordítása iránt O Felsege parancsát kérje ki Excellenciád. St. Peterburg ápr. 17-én 1838.

Miklós

mint ki első tulajdonosa a 9. sz.
cs. kir. huszárezrednek.«²²⁾

Ferdinánd az összeget Pálffy Fidél gróf magyar kir. udv. kancellár útján a nádor irányítása alatt működött, előbb ismertett választottságnak küldte át felhasználás végett.

A *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* április 26-án egyszerre jelentette, hogy a *szász király* gyűjtési felszólítást bocsátott ki, hogy a *Frankfurter Zeitung* április 3-án, az *Allgemeine Zeitung* április 15-én tett közzé egy-egy lelkes felszólítást, amelyben gyűjtésre hívta fel olvasóit, hogy a szerencsétlenség *Parist* sem hagyta hidegen s hogy a jótékonyaságokról ismert *hollandok* Amsterdamban már gyűjtenek a károsultak javára.²³⁾

Meglepő nagy részvét mutatkozott Csehországban, amit József nádor már április folyamán lelkes levéllel köszönt meg.²⁴⁾ A nádor nagy agilitást fejtett ki a gyűjtés előmozdítása terén s egyszer sem késett a birodalom különböző kormányhatóságainak hátaltel

levélben köszönni meg gyűjtésük eredményét. így köszönte meg például május 27-én az alsóausztriai kormányzék elnökének az addig ott gyűjtött közel 149.000 forintot²⁵⁾ s már előbb, április 21-én az erdélyi kormányzéknek az ott gyűjtött 1.596 forintot. Álljon itt a nádornak ez, a gróf Kornis János erdélyi főkormányzóhoz intézett levele példaként:

»Kegyelmesség az inség súlytotta szerencsétleneknek *önkéntes adakozások* általi segedelmezésükre készségének igen szép jelét adta akkor, midőn becsesi levele mellett a Duna rendkívüli áradása által megkárosított budapesti s más dunamelléki lakosok számokra, addig is, míg az erdélyi fejedelemségben a rendes úton segedelem gyűjtethetnék, a kir. főkormányzék és az ország Rendéi jelenvolt némely tagjai adakozásokból gyűlt 1.596 forint ezüstpénzbeli summát ide felküldé, mely kitűzött célra fordítandó segedelemért a *szenvedő emberiség nevében* midőn Kegyelmességednek és a több adakozóinak is szíves köszönetemet küldenem, állandó és megkülönböztetett indullattal maradok Kegyelmességednek, Buda április 21-én 1838.

József nádor.«²⁶⁾

Két gondolat volt döntő az egész mozgalomban s ez kiérzik földre nem érhetően a nádor leveléből is: az önként való áldozathozatal s a szenvedő emberiségen való segítés készsége.

Elén járt a külföldi gyűjtésnek Bécs városa, a monarchia székhelye. Egyrészt, mert ott élt a királyi család s a vezető arisztokrácia, másrészt, mert igen sok magyar is élt Bécsben. Egymást érték a különböző hangversenyek, színi-és egyéb előadások, sorsjátékok, kiállítások, amelyek egytől-egyig a magyarországi árvízkárosultak segélyezését szolgálták. Elmondhatjuk, hogy a monarchia fennállásának ideje alatt soha nem tanúsított olyfokú együttérzést, mint a humitárizmus gondolatának jegyében a pesti árvíz után! A Bécsből, Alsóausztriából, Cseh- és Morvaországból, Galíciából, Stájerországból, Tirolból. Lombardiából, Dalmáciából, Horvátországból stb. begyűlő összegek a hatalmas birodalomnak egészen szokatlan együttérzéséről tettek tanúbizonyságot.

Április folyamán a magyar lapok tele vannak a bécsi és egyéb külföldi jótékony ünnepek beszámolóival. Az ilyen alkalmak méreteiről fogalmat alkothatunk magunknak, ha tudjuk, hogy *Metternich herceg estélye* 74.000 forintot jövedelmezett a célnak.²⁷⁾ Annak a *bécsi sorsjátéknak*, amelynek szabályait Ferdinánd már március 23-án jóváhagyta s amelynek nyereség tárgyait az udvar és az arisztokrácia, valamint a nagykereskedelem adta össze, az április 22-én megtartott húzás után 58.817 forint 42 kr. tiszta jövedelme maradt.²⁸⁾

A *Honművész* hasábjain olvassuk, hogy *Bécsben az árvízkárosultak javára* április 1-én két hangverseny is volt. Az egyik a nagy redut-teremben s azon a hazai és külföldi arisztokrácia tagjai működtek közre s megjelent a királyi család több tagja is. Ugyanezen a napon a tudományegyetem nagy termében is volt hasonló célú hangverseny. Április 3-án a bécsi hangászegyesület nagytermében úgynevezett »concert spirituel« volt az árvíz-károsultak javára. 5-én a Burgszínházban volt jótékony hangverseny, amelyen maga a király, az özvegy királyné s a királyi család számos más tagja is jelen volt. Ugyanezen a napon a hangászegyesületben is volt egy hasonló célú hangverseny. Szintén 5-én volt a »Sperl« termében a leopoldstadti színház sűgójának hangversenye szintén erre a célra. Nem maradt ki az alkalmi előadást rendezők sorából a wiedeni színház sem. 9-én nyitotta meg a jótékony célú virágkiállítását Held József gazdasági és műkertész (Rennweg 551), mely kiállítás a hó végéig naponta reggel 8-tól délután 6-ig volt nyitva a szent cél szolgálatában. Liszt Ferenc 18-án tartotta meg páratlan anyagi és erkölcsi sikerrel bécsi hangversenyét a magyar árvízkárosultak javára. De a vidék sem maradt hátra: a kis Linz színháza például már március 30-án a magyar károsultak javára tartotta meg aznapi előadását.²⁹⁾

Ez a kis ízelítőként bemutatott program a maga zsűfoltsággal Jól szemlélteti, hogy mennyire mindenki ügye volt a katasztrófát

követő napokban Ausztriában az árvízkárosultak ügye. Minden ilyen vállalkozásnak akadt látogatója és volt megfelelő jövedelme, ami mindennél többet mond.

Említettük, hogy április 1-én a bécsi egyetemen is volt egy hangverseny. Ennek kibocsátott felszólítása ezeket mondta:

»Legszebb diadala a művészetnek, ha munkálkodása által ínség könnyeit törli le s a nyomorban védangyalként jelen meg. Toll elégtelen rajzolni, mi keményen sulytá a sors keze Magyarország fővárosait, Pestet s Budát. A fellázadt elem dühe pusztítóig rombolt a régi királyok lakhelyének klasszikus földjén s a kereskedés és művészet által gazdag Pestnek ereje megtörött. Sok lakos elveszte vagyonát, sokan még többet, férjet, atyát, testvért s barátot. Özvegyek könnyeznek s a hullámsírba eldölt romok alatt árvák keresik szülőiket. Ausztria lakói egy birodalom népe a szomszéd magyarokkal, egy császár s király alattvalói s így a magyarokat súlytott veszély minden polgártárs szívet egyaránt dúlja. Erős rokon-lánc, a történet folyamata által megszentelt, kapcsol minket magyar polgártársainkhoz, kik Bécsről a vész borús napjaiban soha meg nem feledkeztek.«³⁰⁾

A monarchia egységének eleven érzése mellett kicsendül a kor egyik jellemző gondolata, hogy a művészeteknek is az ad csak létjogosultságot, hogy az emberiségnek javát és örömét szolgálják, hogy az emberiség eszközei lehetnek. Ezért sietett már március 29-én hangversenyt adni a magyarok javára a bécsi konzervatórium az osztrák zenekedvelőkkel karöltve³¹⁾ s ezért kíséri hangverseny, színelőadás, szavalóest, irodalmi művek jótékony célú kiadása, a gyűjtést Németországtól kezdve Itálián át végig Erdélyig mindenütt. Még talán az a bűvész is így vélte kóklermesterségét művészetté magasztosítani, aki április 16—17-én két előadása jövedelmét is az árvíz özvegyeinek és árváinak javára ajánlotta fel a bécsi redut nagyterméből.³²⁾

Hangversennyel áldozott a célnak április 21-én Lemberg. Ünnepi előadást tartott a prágai színház. Ferdinánd születésnapján Znaimban volt zeneestély. Négy nappal utóbb, április 22-én Brünnben adott 300 műkedvelő hangversenyt. Természetesen

egymást érték a hangversenyek az olasz tartományokban is. De mindeniket felülmúlta az április 15-én, a Majna melletti Frankfurtban tartott templomi hangverseny, mikor Haydn Teremtését egy 800 személyes ének- és zenekar adta elő a Katalin-templomban s mely hangverseny a tetemes költségek levonása után is 4010 frfc 20 kr. tiszta jövedelmet hozott.³³⁾

Nincs terünk a felsorolás folytatásához, de ennyinek bemutatása is elég annak szemléltetésére, hogy milyen eszközök mozdították meg a külföldi tömegeket az eredményes áldozathozatalra.

Az egyéni adományok felsorolására nincs helyünk. Azoknak a neveit, akik 100 forintnál nagyobb összeggel járultak a gyűjtéshez, Trattnernek előadásunk folyamán többször idézett alapvető könyvében meg lehet találni.³⁴⁾ A kisebb összeget adakozóinak az egykorú napisajtó hasábjairól való összeállítására még a helyvel sokkal inkább rendelkező Trattnernek sem volt tere.

Egyik legkorábbi magyarországi vidéki gyűjtési kezdeményezés volt gróf *Desseffy* Antalnak, a Magyar Tudós Társaság igazgató- és tiszteleti tagjának március 24-én kelt felhívása, amely - az egyesült két kassai kaszinót felszólította, hogy az egész ország számára való példaadásul lehetőleg már április 1-én rendezzen egy jótékonycélú bált. Felszólításában többek közt ezt írta:

»Az oly észrevehetőleg emelkedni és virágozni kezdő Budapestnek hazánk fővárosának szívzakasztó sorsa az egész országé. Ami minden hazafi szívet méltán megrázott, az minden honfi kebeltől balzsamot óhajt. Illő, hogy a Felföld fővárosa, bármi szorultak legyenek felvergődése kútfejei, az egész ország fővárosa iránt viseltetett oly igazi szomorúsága közepette buzgó érzeitet tettel és példaadással mielőbb nyilatkoztassa ki . . . Ha példánk után az egész hazában minden város lakói méltán fogják érezni a főváros rettentő szerencsétlenségét, már maga e részvétük kimutatása is enyhülést szerzend a sok bús veszteség alatt szenvedő s hanyatló fővárosiaknak.«³⁵⁾

Az országos gyűjtést Magyarországon és Erdélyben nemcsak a hivatalos szervek végezték, hanem *magánosok* is kezdeményeztek

gyűjtést. Bár Erdélyben a főkormányzék a gyűjtést már március végén megindította,³⁶⁾ a kolozsvári *Vasárnapi Újság* április 8-án »Felszólítás«-sal fordult olvasóihoz, amelyben ecsetelvén a pesti katasztrófa nagyságát, a császári család és a bécsiek nagy áldozatkészségét, maga is gyűjtést hirdetett:

»Bizalommal szólítja fel tehát a Vasárnapi Újság szerkesztősége is olvasóit, hogy adományait, bármi keveset is, ezen irgalmas végre hozzá beküldeni méltóztassanak, hol is minden fillérről nyugtató fog adatni s az adakozó neve, hanem ha megtiltandja, közzé tétetik.«³⁷⁾

Más újságok is indítottak gyűjtést. A *Regélő* hasábjain többször olvashatjuk, hogy mennyi gyűlt be a lap szerkesztőségéhez. November 1-ig a *Regélő* gyűjtése 249 forint 24 krajcárt tett ki ezüstben, mely összeget a lap a választottságnak be is fizette.³⁸⁾

A *Honművész* egymást követő számai hónapokon át emlékeznek meg a két haza különböző helységeiben történt jótékony célú bálokról, hangversenyekről, színi- és egyéb előadásokról. Kolozsvárt április 8-án a redutban adatott hangverseny a pesti károsultak javára, mely majdnem 360 váltó forintot hozott. *Temesvárott* április 19-én az alispán és a polgármester kezdeményezésére volt hangverseny e célra. A műkedvelő gárda szerepelt s a színházban a belépőjegyek ára a szokottnak kétszeresére volt emelve. *Kassán* a társalkodási egyesület május 8-án tartott a városi táncteremben táncvigalmat, melynek jövedelme 2.137 forint és 50 kr. volt. *Temesvárott* a német színház igazgatója már április 6-án az árvízkárosultaknak ajánlotta fel az aznap előadott »*Krisztina, svéd királyné*« bevételeit. *Pécsett* április 19-én volt nagy jótékony táncestély a »Hattyú« termeiben, amelyen a katonazenekar is ingyen játszott, 26-án pedig a pécsi székesegyház zenekarának két szólistája adott hangversenyt a cél érdekében. *Tordán* 16-án volt táncestély, amely azonban nem sikerült valami kitűnően, mint az egykorú tudósító fanyarul megállapítja. Azonban a május 25-iki színielőadás jövedelme helyrehozta az előző csorbát. *Nagvára*don a nemzeti casino

május 6-iki hangversenyének 1000 forint tiszta haszna volt. *Iglón* már április 16-án lezajlott a helybeli zenetanár hangversenye. *Ungvár* ott a megye műkedvelői külön társulatot alakítottak, amely több előadást tartott az árvízkárosultak javára. *Aradon* május 31-én a színházban »az ott divatos magyar, német, romlott francia és oláhnyelven« tartatott ötszáznál több pengőt jövedelmező estély. Megmozdultak a *szebeni* szászok is, akik április 25-én filharmonikus hangversenyt tartottak. A kis *Szilágysomlyó* casinója Ferdinánd április 19-iki születésnapján sorsjátékkal egybekötött táncvigalmat rendezett, amely összesen 310 váltóforintot jövedelmezett.³⁹⁾ Hasonló estélyek voltak *Győrben*, *Földváron*, *Nagyenyeden* s a két haza számos más helységében is.⁴⁰⁾ Ki is tudná most száz év távolából valamennyit megemlíteni.

A szórakozva adakozás láza ép úgy megmozdította a két magyar haza lakóit is, mint azt a külföldön láttuk.

Több *irodalmi estély* is volt, a bécsi *Saphir* is eljött Pestre előadást tartani.⁴¹⁾ Különösen nagy volt a jótékony céllal kiadott irodalmi művek száma. Sőt jelentek meg egészen közömbös, az árvízről független tartalmú művek is, amelyeknek jövedelmét a szerző, vagy a kiadó a gyűjtés gazdagítására szánta. Ezekről könyvünk külön fejezetben számol be, felsorolásukat tehát mellőzzük.

A hevesen feltámadt adakozási láz a nyár közepe felé kezdett elcsendesedni. A közönség kimerült s lassan elfásult. Ez vetett véget, nemcsak az egymást követő táncmultságoknak, hangversenyeknek és előadásoknak, de a jótékony célú könyvkiadásoknak is. Két tucatnál is több jótékony célú könyv és műlap megjelenése után volt néhány, amely már a közöny miatt nem jelenhetett meg, mint például gróf *Dessewffy* József tervezett »Bajenyhítő egyveleg«-e,⁴²⁾ a *Hírnök* c. újság tervezett könyve: »A Duna pusztításai Magyarországon 1838«⁴³⁾ és Alistáli *Mátyus* N. János könyve: »A lótudomány«.⁴⁴⁾ A *Hírnök* tervezett vállalkozásának az az érdekessége, hogy míg számos olyan megye volt

amelyből egyetlen előfizető sem jelentkezett, addig az erdélyi Küküllő vármegyéből 227 előfizető akadt.

Bár a személy szerinti adakozókat a két magyar hazából sem tudjuk hely hiányában felsorolni s a vagyoni helyzetüknél fogva nagyobb adományokat tevők kiemelése igazságtalan volna, mégis meg kell egyetlen esetet említenünk: *Lenkey főhadnagyét*, akinek 1848-ban hazajött századát Petőfi oly szépen énekelte meg. *Lenkey János főhadnagy* a galíciai Chodorowban állomásozott 1838. tavaszán alig 80 főnyi escadronának legénységével. Lenkey ötletére a kis csapat tisztei 17. a sovány zsoldú legénység pedig 15 pengőt gyűjtött össze a rászoruló otthoniak segélyezésére, az escadron trombitása pedig a kis Brzezany városában hangversenyt adott erre a célra.⁴⁵⁾ Ez a kikapott példa mutatja, hogy mennyire mindenkit áthatott a segítség vágya itthon és idegenben egyaránt.

Az általános adakozási kedv nemcsak készpénzadományokban nyilvánult meg, hanem egyébben is. Egy bécsi nagykereskedő például elengedte annak a pesti adósának több mint ezer forintnyi első helyen betáblázott tartozását, akinek házat az ár ledöntötte s kis üzletét megsemmisítette. Egy bizonyos pesti polgár az árvíz előtt félévvel vett egy pesti házat, amelyre még 6.000 forint adósága volt. A hitelező elengedte a tartozás harmadát, meghosszabbította önként a fizetési határidőt s leszállította másfél százalékkal a fizetendő kamatot. A bécsi tűzkárbiztosító társaság már március 25-én, a trieszti biztosító társaság pedig április 9-én közhírré tette, hogy azoknak, akik az árvíz általi károsodásukat igazolni tudják, visszafizeti az 1838. évi biztosítási díjat.⁴⁶⁾

Egyesek fizetésüket adták vissza a köznek, hogy annak terhein könnyítsenek. A 84 éves id. *Báthory Gábor* dunamelléki ref. superintendens, aki a pesti ref. egyházat 42 éven át szolgálta s aki magas kora ellenére is, amikor az árvíz a lakását ledöntötte, minden igyekezetét az ott őrzött egyházkerületi levéltár megmentésére fordította, az árvízkor szerzett betegségében elyöngülve

a nyár folyamán lemondott hivataláról. Ugyanekkor azonban lemondott hátralékos fizetéséről, 2250 ezüst forintról az árvíz által tetemesen megkárosult pesti ref. egyház javára.⁴⁷⁾ Az óbudai plébános, pécsújfalusi *Péchy* Ferenc apát, szintén elengedett az évi fizetéséből 1000 váltó (400 ezüst) forintot, amiért nem késett Óbuda mezőváros bírāja, tanácsa és közönsége szíves köszönetet mondani.⁴⁸⁾

Jellemző a támogatás sokoldalúságára, hogy Pest vármegye jegyzői hivatala a megye két alispánjának közbenjárására készséggel elengedte annak a 450 darab kötelezvénynek betáblázási díját, amelyet az óbudaiaknak kellett kiállítaniok a király által nekik hitelezett 50.200 pengő forint kölcsön fejében.⁴⁹⁾

Hogy az *iparosok* ismét megkezdhesék iparukat, sürgős szükség volt arra, hogy az árvíz alatt tönkrement, vagy elveszett eszközeik minél előbb pótoltsanak. A pesti városi tanács már az árvíz utáni első napokban igyekezett ennek eleget tenni, de mellette segítségére sietett az iparosságnak a legtöbb hazai és számos külföldi iparos cég is, amelyek részben eszközökkel, részben eszközök beszerzését szolgáló anyagi támogatással siettek a kártvallott pesti szaktársak segítségére.⁵⁰⁾ Április elején az alsó-ausztriai csász. kir. kormányzék hivatalosan is felszólította a birodalom kézműveseit, hogy nélkülözhető műszereiket osszák meg a budapesti szerencsétlen iparosokkal, kiktől azokat az ár elragadása miatt nem kereshetik meg kenyerüket.⁵¹⁾

Igen nagy szükség mutatkozott az árvíz után *felső- és alsó-ruhákban*. Ezért igen jelentős ruhaadomány is érkezett hazánkból is, külföldről is. Ennek összegyűjtése s utóbb szétosztása terén nagy szerepe volt a *budai és a pesti jótékony asszony egyesületeknek*. Pedig a pesti jótékony asszonyegyesület nagy kár érte, mert a több mint 700 szegényt ellátó pesti szegény intézetét, melyet a nádor rendelete értelmében a város 1833-ban vett volt át, az árvíz ledöntötte s most elsősorban arra kellett törekednie, hogy

ezeket a szegényházi szegényeket tudja felsegíteni.⁵²⁾ Mind a pesti, mind a budai jótékony asszonyegyesület derekasan kivette a részét a szegények ellátásából és a ruhaakcióból, amint erről a két egyesületnek június végén kiadott jelentése részletesen beszámol.⁵³⁾ Igen kedves ötlete volt a két asszonyegyesületnek az, hogy decemberben a hírlapok útján felszólított mindenkit, miszerint újévi jókívánatait ezúttal pénzzel váltsa meg. Az így összegyűlő összeg azután az árvíz utáni első tél viszontagságaitól szorongatott szegények felsegélyezésére fordítatik.⁵⁴⁾

Az előadott vázlatos ismertetés is meggyőz arról, hogy igaza volt a kortársnak, amikor ezeket a feljegyzéseket hagyta örökül ránk:

»Az egész április kiváltképen Ausztriában és Németországban *egy közönséges nagy szakadatlan emberszeretet ünnepe* vala, milyent Európa még soha nem ünnepelt ... A történettár ily közönséges *a legnemesebb emberszeretet* idegen nyomorúság iránti cselekedetek által bebizonyított *részvételének* példáját nem mutatja. Mint rendkívüli volt a szerencsétlenség, *oly rendkívüli volt a segedelem*, mely azoknak, kiket ez ért, adatott. Nagy szerencsétlenség nagy erényeket szül, csillagok az égen setét éjjel tündöklenek legfényesebben. És a jötevőségnek forrása még nem száradt ki, közel is, távol is, mindég folyvást bugyog.«⁵⁵⁾

Láttuk, hogy a végleges kárbecslés összege 28,540.000 pengő forint volt. Kezdetben, amíg csak hozzávetőleges becslések voltak, a kárt sokkal nagyobbra becsülték. Egy március 24-iki bécsi hírforrás a kárt még a valóságosnak közel háromszorosára becsülte:

»Bécs. Március 24. A budapesti iszonyú csapás miatti kárt e két fővárosban hozzávetőleg 70,000.000 pengő forintra becsülik! Mint-halljuk, a mi nemzeti bankunk két millió pengő forintot fog az itteni kereskedő-kar jótállása mellett a pesti kereskedőségnek kölcsönözni 2% kamatra.«⁵⁰⁾

Március 29-én már közölték a pesti lapok, hogy a kereskedőség kára számbavétegetett s mintegy 4,000.000 pengő forintra becsül

tetett.⁵⁷⁾ Ebből a kárból a választottság a gyűjtésből — amint láttuk — Budapest kereskedőinek 43.760 forint 15 krajcár térítetett meg, tehát alig többet, mint 1%-ot. A gyorsan talpraálló kereskedőosztály inkább kölcsönt és áruhitelt vett igénybe.

Általános részvét kísérte a könyvkereskedőket az őket ért kár miatt. Több lapban olvastuk az alábbi résztvevő sorokat:

»Azon intézetek közt, melyek a budapesti áradáskor tetemesen szenvedtek, megemlítendő: *Heckenast*, *Hartleben* és ifjabb *Kilián* könyvkereskedései, de mindenike közt legkíméletlenebbül dühöngött a pusztító elem *Heckenast* úr könyv- és rakházaiban. Hiteles tudósítások után mondhatjuk, hogy az ő gazdag tárának $\frac{7}{8}$ -da semmivé lett. S ez annál fájlatóbb, minthogy ő igen tetemes megbízási cikkelyein kívül Pesten a legerősb s legvállalkozóbb kiadó volt (ez utóbbi kivált a magyar újabb belletristicára nézve) s ennél fogva igen sok kész, mind Írónál, mind nyomtatónál már kifizetett s legközelebb szétküldendő munkája veszett el.«⁵⁸⁾

Heckenaston maguk a magyar írók igyekeztek segíteni s az ő javára szerkesztette gróf *Majláth* János és a *bécsi* Saphir Zsigmond az »Iris« című német nyelvű zsebkönyvet, majd báró *Eötvös* József az emlékezetes »Budapesti árvíz-könyv«-et.⁵⁹⁾

Megemlítünk egy-két érdekes esetet, amikor a károsult iparos, vagy kereskedő a sajtó útján igyekezett a közfigyelmet magára vonni.

A *Pesther Handlungszeitung*-ban jelent meg április 7-én *Argauer* Antal pesti polgári nőiszabómester nyílt levele, akinek üzeme a Váci-utcában a 412-es számú, a 3 gráciához címzett Mocsonyi-házban, a második emeleten volt. *Argauer* előadta, hogy mivel a Duna kiöntése miatt házáat és vagyonát elvesztette s nagyon segítségre szoruló helyzetbe jutott, kérni kénytelen vásárlóit, akik még tartoznak neki, hogy kötelezettségüknek tegyenek eleget. Az »adós fizess« felszólítást azonban reklámra is felhasználta, mert egyúttal ajánlta bécsi és párisi modelljeit is.⁶⁰⁾

Tomola Ferdinand műkereskedő május végén 10 féle, francia velin papirosra nyomott műlapot bocsátott közre az árvízről. Amikor ezt szélteben-hosszában hirdette a lapokban, üzleti hirdetését mindenütt ezzel a lirai bevezetéssel toldotta meg:

»*Tomola* Ferdinánd pesti műárus boltja, mely a borzasztó árvíz okozta kárai miatt folyó évi március 13-ról zárva volt, folyó május 24-én ismét megnyitván, azt a t. t. közönség pártfogásába tulajdonosának e nyomasztó állapotjában annál inkább ajánljuk, mert *Tomola* úr már 13 év óta ismeretes azon fáradhatatlan szorgalmáról, áldozatokról, melyekkel a serdülő szépművészetek honi vállalkozatok kivételében magának némi érdemet szerzett, e mostani gyász körülményekben pedig, fájdalom! szinte egész vagyonát elveszte.«⁶¹⁾

Ugyancsak a lapok hirdetési mellékletein jelentette be *Lenesé* úr, a »Honi Cimerlap« kiadója, hogy

»miután nemcsak kész edzett köveimtől, több risma papirosomtól; hanem majd mindenemtől megfosztván, »Honi Cimerlap« című munkám is, mely magyar, horvát és társországok ns. megyéinek címereit magában foglalja, az árvíz kártékonyága miatt Józsefvásárra meg nem jelenhetett.«⁶²⁾

De biztosítja az előfizetőket, hogy pénzüik nem vész el, mert a mű szeptember elsejére még is meg fog jelenni.

Igen kedves az a hirdetés, amelyben novemberben egy virágkereskedő hívta fel magára és áruira a figyelmet:

»UTASÍTÁS. *Virág- s gyümölcsfa eladás.* Az árvíz által megrongált Pest fölsegélésére jóltevőleg munkál csaknem egész Európa; maga a nemes Magyar nem leend részvétlen. Férjem minden keresetét és saját hozományomat, egy virág-tenyésztő intézet alapítására fordította. — Milyen állapotban, tudják azon szép érzetű honfiak, kik nemcsak szemlélői, hanem készpénzfizetéssel gyámolítói is voltak az árvíz előtt. Ez, mint sok más ezreket, ezt is semmivé tette. Szomorú romok állottak, hol előbb mosolygott a természet: de Isten, a jó emberek s magam megerőltetése új életre hozták, mit a mostoha hullámok örökre el akartak enyészetni. Intézetem, csak kedvelői ne

felejtsek, újra kedveskedhetik mindazokkal, melyek előbb gyönyörködtették. Van ott nevezetesen Camilla 97 fajta, mind virágzó . . . (Stb. stb.) Ezek azok, melyeket s melyek által magát a nemes nemzet bizodalma aláztatosan ajánlja Pesten a király utcában

Ns. *Bene Gergely* özvegye
egy virág-tenyésztés s gyümölcsfa-
eladás tulajdonosa.«⁶³)

A házomi ásókról az első megfelelő becslés március 24-én jelent meg. Ez a következőképen számol be:

»Utcáinkon szomorító tárgyakkal egyebet nem lát a szem. A külvárosokban temérdek ház hever halomba dőlve, a Belvárosban is sokféle romladozott épületek s repedezett falakat támasztó gerendák tűnnek elő; némely utcán a járás sem bátorságos. A ref. egyháznak semmi baja sem történt. A vármegye házának régibb része, a Nemzeti Színház, a kir. Curia épülete, a Károly-kaszárnyának egy része, a növendék papság laka és egyeseknek kitünőbb épületeik tetemesen megrongálódtak. *Pesten összesen 2281 ház dőlt le.* Ennyi romlás igen hihetővé teszi, hogy a bős hullámok dúló erejét földrengés is neveié, mit némelyek március 15-én négy és öt óra közt, tompa morajjal, ismét éjfélkor, érezték, sőt Esztergomból is írják e tünemény jelentkezését.«⁶⁴)

»A belvárosi nagyobb épületek közül — *írja egy március 28-iki lap* — legtöbbet szenvedte a kir. Curia épülete, egy része a növendék papság lakának és a megyeháza régi szárnya. Nemzeti Színházunk csak kevés ideig állott vízben s így az ottan okozott kárt aránylag nem mondhatni szerfölöttinek. A légszuszvillágítás mindazon által sokat szenvedte (főleg a gasometer), mivel a műépület alatti pince beroskadt.«⁶⁵)

A pontos *házromlási statisztika* március végére került nyilvánosságra. Eszerint a *Belváros* 695 háza közül erősen állt továbbra is 456, nagyon megsérült 167, bedőlt 70. A *Lipótváros* 394 háza közül sértetlen maradt 256, nagyon megrongálódott 67, bedőlt 71. A *Terézváros* 1381 háza közül sértetlen maradt 166, nagyon meg-

rongálódott 404, bedőlt 811. A *Józsefváros* 1255 házából sértetlen maradt 249, erősen megrongálódott 115, beomlott 891. A *Ferencvárosban* az 529 ház közül csak 19 maradt épen, 72 rongálódott meg s 438 omlott be. Tehát *Pest* 4254 háza közül sértetlenül csak 1146 maradt, 827 nagyon megrongáltatott s 2281 össze is omlott. A budai oldalon a *Tabán* 927 házából épen maradt 879, megrongálódott 27, beomlott 21. A *Vízivárosban* 773 ház közül sértetlen maradt 595, megrongálódott 150, beomlott 28. Az *Országúton* és az *Újvárosban* a 789 ház közül 549 maradt sértetlenül, megrongáltatott 85, beomlott 155. Tehát a *budai keleti külvárosok* 2489 házából 2023 sértetlenül úszta meg az árvizet, 262 megsérült és 204 össze is dőlt.

Óbuda mezőváros 767 házából csak 91 maradt épen, 274 nagyon megsérült és 397 beomlott.

Pesten, Budán és Óbudán az ár eltakarodása után tehát 2882 háznak a romja s 1363 erősen megrongált ház mutatta a lefolyt árvíz rettentő romboló erejét.⁶⁶⁾

A tömeges házomlást az egykorúak azzal magyarázták, hogy a szegényebb külvárosokban, ahol a legtöbb házomlás volt, a házak nem égetett téglából, hanem vályogból épültek; hogy az ár oly erővel zúdult a mélyebben fekvő külvárosokra, hogy azok házait valósággal tövükben mosta ki; hogy a víz által hozott jégdarabok a házaknak vágódva valóságos faltörő kosként hatottak; hogy a talaj főnyes lévén, a talajvizet igen nagy mértékben átengedte s így a ház alulról könnyen s idő előtt átázott, így aztán az alapjában meggyöngült ház nagy terhénél fogva összerogyott. Különben a csatornák is valósággal felrobbantak, mert különböző helyről nyomulván beléjük a víz, a közbekerült levegő nem tudott magának különben utat találni. Az alulról jött nyomás nem egy boltozatot megrongált, ami magával hozta természetesen a fölötte levő ház beomlását is. Így omlottak be házak az ártól menten maradt területen is.⁶⁷⁾

A megrongált pesti házak felbecsült kárösszege a következő volt:

a Belvárosban esett kár	1,071.040 forint
a Lipótvárosban	545.706 «
a Terézvárosban	3,686.334 «
a Józsefvárosban	3,198.557 «
a Ferencvárosban	1,999.087 «
összesen.....	10,500.724 forint

váltóban.⁶⁸⁾ Ebből a kárból megtérítették a gyűjtésből 682.480 és fél ezüst forint. Figyelembe véve a váltó és az ezüst forint közötti értékkülömböt, a pesti háztulajdonosok összkárának közel 15%-a térített meg.

Történtek házomlások még a víz eltakarodta után is, például április 24-én egyszerre két helyen is:

»A veszedelem napjai még nem lebegőnek el egészen Pest városa fölött — írta az eset kapcsán az egyik hírlap —. Mindenütt hallani düllőfélbeni vagy lerokadt házakról beszélni, melyek eddig erős alkotmányuknál fogva minden veszéllyel dacolni látszanak. Ugyanis április 24-én, épen déltájban, az írj világ-utcai (Simmelweis-utca) Sas-vendégfogadó egyik része leomlott, a másik tetemesen megrongálódott. Ugyanezen nap egy másik ház is összerokadt a belvárosban, melynek pincéjéből a vizet már egészen kiszivattyúzták. Méltó aggodalom foglalja el szívét sok házbirtokosnak, ki eddig támaszokkal hive védhetni házáat az álnok elem ereje ellen.«⁶⁹⁾

Még október 21-én is volt házbeomlás, mely két kőműves inast agyonütött s egyet súlyosan megsebesített. A Csekonics-ház egyik boltíve omlott be, amikor ép megerősítésén dolgoztak. Mint utóbb kiderült, a Kecskeméti-utcán a Csekonics-ház előtt az arra haladó kocsik túl sebesen mentek s ez a rázkódtatás okozta, hogy a beázott alapfalak bedőltek.⁷⁰⁾

A nádor által kinevezett *királyi biztos* már az árvíz alatt nagy tevékenységet fejtett ki. Ennek volt köszönhető, hogy az életben

maradt lovak és szarvasmarhák még az árvíz alatt kivitettek a városból s hogy 17-étől kezdve a Kemnitzer-háznál kikötő gőzhajókkal bárki átmehetett Budára. Azoknak, akik Pestről nem Budára, hanem valamely egyéb közeli helységbe akartak menni, a királyi biztosnál kellett előbb jelentkezni.⁷¹⁾ *Lányai* — mint elmondtuk — hivatalát az árvíz alatt a megyeházán, azután a szervitáknál tartotta.

V. Ferdinánd már márciusban felhatalmazta a nádort, hogy szabadon rendelkezhet nemcsak a magyar kir. kamarával, hanem akatonaságot is szabadon felhasználhatja a netáni közmunkáknál.⁷²⁾ A nádor és *Lónyai* éltek is ezzel a felhatalmazással s az olcsó és serény katonai munkáskezeknek igen nagy szerepe volt abban, hogy Pest szinte alig hihetően hamar visszanyerte régi arculatát.

Egyik legfontosabb teendő volt egy *szükségkórház* felállítása. *Szász* Mátyás pesti tanácsnok és *Appel* József százados polgár ezt a feladatot pompás gyorsasággal hajtotta végre. 36 óra alatt állítottak fel egy tábori kórházat 600 beteg számára, amelyet március 25-én már át is lehetett adni a városi polgári kórház-ügyelőnek. *Lónyai* a nádor főherceg megbízásából már március 25-én közölte írásban a nádor magas megalégedését a két érdekelttel. A nádor az újonnan felállított tábori kórház igazgatójává *Stahly* Ignác kir. tanácsos, egyetemi tanárt nevezte ki. Csakhamar 300 betegét ápolták itt az árvíznek. *Stahly* mellett *Csausz* Márton segédkezett az igazgatói teendők ellátásában. Főorvos *Pongrácz* Mihály és *Dietrich* Lajos lett, akik mellett 2—2 alorvos működött. A kórházban gyógyszerterát is állítottak fel, amelyben egy igazgató és egy segéd dolgozott. A tábori kórház felállítására azért volt szükség, mert az árvíz a kórházak nagyrésztét is tönkretette. Bár csak 25-én lett teljesen kész a berendezés, de már 21-én megkezdte működését.⁷³⁾ Április 11-én meglátogatta a kórházat a nádor felesége, fiának *István* főhercegnek társaságában. Ekkor már 328-an feküdtek az öt teremben. Ugyanezen a napon meglátogatta

a nádorné és fia a Ludoviceumban elhelyezett anyákat és csecsemőket is.

A *Ludoviceumban* nagyon sok hajléktalanná vált maradt a víz eltakarodta után is. Ezért *Lányai* böjt 5-ik vasárnapjának előestéjén arra kérte a es. kir. tábori lelkészséget, hogy a Ludoviceumban lévő házikápolna szenteltessék fel. *Czigler* Ignác tábori főpap még azon éjjel elő is készítetett mindent s másnap felavatta a kápolnát s nagymisét celebrált benne. A katonai zenekar egyházi zenedarabokat adott elő. A szentbeszédet *Müller* könyvárus saját költségén kinyomatta s a hallgatók közt kiosztotta.⁷⁴⁾

A tömegszállításokon az összegyűlt tömeg fegyelmezése nem kis feladat volt. Szeptemberben a *Nemzeti Lovardá-ban* elhelyezett hajléktalanok közül egy nő veszekedés közben egy városi poroszlót egy paradicsomos fazékkal úgy fej bevágott, hogy az nyomban szörnyethalt.⁷⁵⁾

A *katonaság munkaerejének kihasználására* már azért is szükség volt, mert egyes iparágakban nagy *munkáshiány* mutatkozott. Az *egyik újság* március 22-iki száma arról panaszkodik, hogy kénytelen két számot egyben és képmelléklet nélkül adni, mert a munkások a nyomdából elszéledtek s elveszett javaikat keresgélnek s így a lapot alig lehetett előállítani.⁷⁶⁾ A *Nemzeti Színház* még májusban is panaszkodik, nemcsak azért, hogy látogatói közül sokan elhagyták Pestet, hanem azért is, hogy a díszletfestők és a díszletmunkások még most sem álltak valamennyien munkába.⁷⁷⁾ Az alsóausztriai es. kir. kormányzék már április legelején közölte hirdetményében minden ausztriai *kőművessel és áccsal* Budapest siralmas állapotát s felszólította őket, hogy akinek nincs munkája, siessen oda, mert ott bő keresetre van alkalom.⁷⁸⁾ Azonban még ez sem volt elegendő, mert *Lányai* királyi biztos június elején hirdetményt tett közre, amelyet minden hazai újság leközölt s ebben felszólította az országot valahány *kőműveslegényét*, hogy jöjjön Pestre s álljon ott munkába, mivel

»a sok építésre igen számos magát jól értő kőműveslegény kívánatik, kik itt az építőmestereknél jelentkezés után azonnal munkát kapandnak. Hazánk hatóságai kéretnek tehetségük szerinti nyilvání-tásaért ennek a körülménynek.«⁷⁹)

Kedves szövegezése miatt álljon itt egy hirdetmény, amely *szabólegényeket* keresett:

»UTASÍTÓ. *Felszólítás szabólegények iránt.* Miután a pesti nagy árvíz eltakarodott, a legénységnek nagyobb része is, a vizet követvén. Pestről elutazott, mégpedig oly nagy számban, hogy a mesterek felette nagy szűkében vannak a legényeknek, — s többek között alulírott is, vidéki kegyes pártfogóit illendően ki nem elégíthetvén — felszólíttatnak általa ezennel a hazánknak minden városában létező asszonyi szabólegények, kik magukat munkáikban tökélyeseknek érzik és kedvük volna nálam munkába állani, minden halasztás nélkül Pestre jönni ne késedelmezzenek. Tízennyolcat elfogadhatok. *Jegyzés:* Vándorkönyveikbe mindjárt helyben lehet beiktatni, hogy egyenesen hozzám indultak. — Lakásom Pesten a váci utcában a három Gráciánál igen is ismeretes Moesonyi házban 412. szám alatt az első emeletben. Pesten 1838-ki május 18-án

Keresztessy Sámuel s. k.
polg. asszonyi szabó
mester.«⁸⁰)

Az árvízszűjtotta Pesten, ha nem is az azelőtti méretekben, de hamar megindult az élet. Ha az árvíz alatt a pánik és a pillanatnyi kilátástalanság borúlátóvá is tette a jövőbe tekintő embereket, ezt a sötétenlátást csakhamar derűs bizakodás váltotta fel. A Pozsonyban megjelenő *Hírnök* pesti levelezője már március 22-én bizakodó hangú jelentést küldött lapjának:

»A vízőzön által okozott károk korántsem oly iszonyúak, mint ezt az apály előtt hittük s mint talán a nagyobbuló hír országszerte kürtöli. A szilárd anyagú épületek közül még egy sem omlott össze; repedezések azonban sokon mutatkoznak, annyira, hogy némelyeket dúcokkal is támogatni kell; ha nem mellőzhetetlen szükségből is, legalább óvatosságból. Pest néhány év múlva ismét kiforrandja e csapást, sőt *már most is oly élénk*, oly sürgő népü, hogy *belső élete épen*

semmi elakadást vagy csökkenést nem gyanított. A vásári nép, mely nem remélhetett számmal jelentkezik, félelem nélkül tapossa a támogatott elejü ház kövezetét, legkevésbé sem aggódva képzel veszélyen, melytől a félénk városiak némelyike minden pillanatban retteg. Úgy látszik, Pestnek még szebb jövődjé van, mint minőt eddigi emelkedésének irányából következtethetünk: s e szép jövődjő gyorsabb felvirradtál alkalmasint leginkább mostani balesete fogja eszközölni.«⁸¹⁾

Egy .Bécs-ben március 28-án kiragasztott *felhívás* szintén osztozott ebben a derülátásban:

»A magyar nemzet, — írta a kiáltvány — de az egész birodalom lakossága biztos kezesek nekünk arra nézve, hogy minden áron azon lesznek, miszerint Pest nem csak régi alakját fogja visszanyerni, hanem *phönixként új dicsfényben fog kiemelkedni romjaiból*. Nem! Pest nem fog megszünni Magyarország dics- és fénypontja lenni.«⁸²⁾

Már április 1-én felröppent egy jelszó, annak az öse, amely a szegedi árvíz kapcsán Ferenc József szájába adva közmondásossá lett: »*Pest még szebb lesz mint volt*«. Ez volt annak a hírlapi cikknek a címe, amely, miután bőségesen elmélkedett az általános részveétről, új tervekről, ezzel fejezte be mondanivalóit:

»Azonban akármi történnék ez elpusztult külvárosainkkal, annyi bizonyos, hogy *Fenséges Nádorunk fővárosunkat újra és szebbé fogja alkotni*. Adjon az ég, a minden dicsőítésen felülálló Főherceg-Nádorunknak e nagy munkához hosszú kort és ifjú erőt.«⁸³⁾

Az árvíz megadta a lökést ahhoz, hogy a közvélemény felismerje azt *a helyzeti erőt*, amelyet *Budapestnek földrajzi fekvése ad*. Sokaknak az adott biztos reményt Budapest jövőjére nézve, hogy felismerték annak hatalmas geopolitikai energiáját. A *Der Spiegel* már március 31-én hangot ad ennek: hangsúlyozván, hogy *Budapest földrajzi helyzeténél fogva szíve Európának*. Amellett, hogy a közepén fekszik a Monarchiának, partjain fekszik egy hatalmas folyónak. Klímája egészséges stb.⁸⁴⁾

A *Társalkodó*-nak egy májusi cikke határozottan meg is jelöli, hogy mi Budapestnek a feladata. »Budapest jövődjé« írja többek

közt, »még a nemzeti kereskedelem terén túl is szép kilátású, mert fekvése, ifjú pezsgő ereje s világkereskedelmi tekintetben már is fontossága, azon szerepet látszanak számára kijelölni, hogy a Középeurópa és a Kelet közt rakodó hely legyen«. Hangsúlyozta ez a cikk, hogy az országnak törekednie kell arra, miszerint a világkereskedelemben visszatérjen Pest iránt az a bizalom, amely megvolt az árvíz előtt.⁸⁵⁾ Ez a cikk is hangsúlyozza, hogy milyen jó lett volna a vész napjaiban az állóhíd. Reméli, hogy most végre meglesz.

Ez a reménykedés, hogy egész sereg függő kérdés fog most megoldatni, általános volt. *Jankovich* Antal ekkor megjelent Budapestről szóló könyvének ismertetése kapcsán *Schedel* Ferenc sietett is leszegezni ezt a reménykedést:

»A dunai közlekedésről szólóban szerző az állóhíd minél előbbi létesülése iránt fejezvé ki buzgó óhaját, nem lehet referálónak ez alkalommal aggodalommal nem érdekelnie, miképen a márciusi katasztrófa által annyi más közügy, intézet, üdvös javítás s általán jóléti s műveltségi haladásunk több időre való visszalökésével, ezen teljesüléséhez már oly közelítő reménységünkben is néhány időre talán vissza vagyunk vetve. Nem tartozik ide, arról elmélkedni, hogy miképen alighanem jobb fordulat vészen a ránk borult veszély, ha egy, bár hídoszlopon, mint megannyi hatalmas jégtörőn a Duna félelmes fagyömegei összetörődnek vala s referens nem is competens e tárgyban; de azt bárhol és helyén lenni hiszi, felkiáltunk: *Ne csüggedjünk el!* sőt osztozzunk azok érzelmében, kik most annál élenkebben reménylik a haza atyái bölcs gondoskodásától, hogy a *Duna szabályozása* egészben munkába vétetvén, a *budapesti állóhíd* annál biztosabb alapon emelkedve fogja az elválasztott két várost a haza javára és dicsőségére összeforrasztani.«⁸⁶⁾

A levegő egyszerre tele lett megoldást követelő feladatok emlegetésével. »Töltés, csatorna, állóhíd« foglalta össze három szóban tömören a megvalósítandó feladatokat az egyik hírlap, követelvén, hogy készíttessenek el ezek tervei s a kormány azok megvitatására, hívja össze az ország rendjeit.⁸⁷⁾ De a megyegyűlések is ezt vissz-

hangozták s egyik felirat a másikat követte, amelyben követelték Budapest árvízvédelmének megszervezését s a fenti munkák elvégzését. *Budapest sorsa egyszerre országos érdeké lőn*, az ország osztatlan közvéleményének érdeklődési terébe lépett.

A Parisban megjelenő *Journal des Débats* is megemlékezett a pesti katasztrófáról s ez a lap is reménykedve írt Pest jövőjéről. Ez a lap Budapestben a liberalizmus modern szellemének keleti bástyáját s közvetítőjét látta kelet felé. Hitte, hogy a katasztrófa, amely vizsgálja az ország áldozatkészségének, hamar a feledés homályába fog elmerülni. Remélte, hogy az ország erejének ragyogó bizonyosságát fogja adni s *nem is sokára szerencsés jövőt fog Pest megérni.*⁸⁸⁾

A *külföld bízott* Pest jövőjében. A *magyarok rajongani* kezdtek Pestért. Egymást érték a tanácsok, hogyan és miképen lehetne Pestet szebbé tenni. A *Hírnök* május elején pesti levelében egész sereg szépítési tanáccsal szolgált:

»Több kívánságai volnának a pesti közönségnek *városunk szépsége eszközlése tárgyában*: így a fő országos utakat, úgymint a váczit, kerepesit, üllőit és magát az országutat (tehát a belső körutat, a Rákóczi- és az Üllői-utat) *sorfákkal kellene beültetni*, ezen felül még egy *külön sétatért* alkotni. Erre legalkalmasabb volna a nagy piac (Erzsébet-tér). Végképen el kellene itt pusztulni a vásári sátoroknak. Igaz ugyan, mostan az utolsó szerencsétlen vásárkor jó szolgálatot tettek ezen sátorok, de Isten mentsen meg, hogy még ily szolgálatot tehessenek. Ezen sátorok tűzveszéllyel fenyegetik a város ezen részét, ezenfelől a gyönyörű tért elrontják.«⁸⁹⁾

Szemere Bertalan tanulmányzerű cikket írt május elején »Pest jövődjéről szépítési tekintetben«. Cikkében összegezte külföldi tanulóútjainak eredményét s jellemezte Londont, Parist, Bécsot, Berlint és a hollandiai városokat építészeti sajátságaik szempontjából. Majd olyan terveket szó Pest jövőjét illetően, amelyek csak igazán fanatikus kebelben születhettek meg. *Pest jövődje*

oly nagy, állította, *hogy túllépi a legcsapongóbb fantázia határait is.* A lelkes cikket így végezte be:

»Ily elemekből lenne Pest szép, roppant és csudálandó várossá. Eként lenne a magyar szellemnek teljes kifejezője s képviselője az országnak ...

Így támadna egy pompás arcú város, melyet az idegen nemzeteknek Fekete-tengerbe siető hajói ágyúikkal s lobogóikkal csudálkozás közt üdvözlőnének.«⁹⁰⁾

Hogy milyen érzelmeket váltott ki a magyarság lelkéből a Pestet ért katasztrófa, azt a szemtanú s az érzelmeket átélt báró *Podmaniczky* Frigyes foglalta össze legtömörebben s legjellemzőbben naplótöredékeiben:

»Az 1838-ik évi vízáradás Pest városát majdnem tönkretette. — írja. — A veszély sohasem gyanított vagy bekövetkezhetőnek képzelt azon fokot érte el, melyen túl csak a végmegsemmisülés lehetséges; sokan azt vélték, hogy Pestből, a tapasztaltak után Ítéelve, sem a kereskedelemnek, sem az iparnak, sem a jólétnek s gazdagságnak biztos menedéke nem lehetend soha többé s mégis *az a vészteljes évszám alapította s gyökeresítette meg tulajdonképen a magyar nép szívében a főváros iránti érdeklődést s előszeretetet*, melynek a negyvenes évek folyamában annyi bátorító anyagi és szellemi eredményeit szemléljük. Mikor végigvillant százazrek lelkén ama borzadály telj es gondolat: hátha Pestet végleg elsepri vala az ár; — csak akkor kezdették megérzem a hazának milliói, mit vesztek volna az ország központjának végpusztulása következtében. Lázás kíváncsisággal kísérték azontúl mindazon intézkedéseket, melyet Pest biztosítása érdekében nagyjaink s a hatóságok által kezdeményeztetek s legtöbnyire, az akkor létező állapotokhoz viszonyítva, csodálatos gyorsasággal végre is hajtottak. A magyar rendszerint gyorsan feledi az őt ért csapásokat. Alig változik jobbra sorsa s már is mosoly ül ajkain a nemrég hullatott könnyek helyében. Pest vőgpusztulásának csak képzelete is népünk ez ősi jellegét, a fővárosban történők körüli érdeklődést tekintve, teljesen megváltoztatta. Ki-ki akart s tudott is valamit tenni, gondolni, eltúrni, vagy javasolni, amiből az ő hite szerint legalább Pest jövőjére remény s áldás sugározhatik. Hogy Pest népéről mint magyarról szólok, teszem azért, mert rendszeren a hozzánk letelepülők első sorban gyengéink s fogyatkozásaink elsajátításai által egyesülnek s válnak velünk egyvé.«⁹¹⁾

Ilyen közhangulat közben indult meg az ár eltakarodása után a romokban álló Pest újjáépítése. *József nádor*, akinek Pest annyi sokat köszönhet, maga járt elől a munka elindításában s kitűnő segítséget kapott szerencsés kézzel kiválasztott munkatársában, Lónyaiban. Már március 21-én elrendelte a *Múzeum* épületének további építését, gondoskodván a napszámosok és iparosok élélmézéséről. A nádor személyesen győződött meg arról, hogy mi kárt tett az árvíz az építkezésben s meg is neheztelt *Pollákra*, hogy nem találta őt és munkásait az épületben. *Pollák* március 24-iki jelentésében szinte elkeseredve írja, hogy a nádor őt azért nem látta, mert a vízzel még fedett részen dolgozott, hogy a víz és iszap lefolyásának utat csináljon. Munkásai viszont a régi múzeum-épületen dolgoztak a veszély elhárításán. Különben az árvíz az alapokban nem okozott különösebb kárt, *Pollák* azonban biztonságból két lábbal mégis emelte a földszinti szobák padlóját s ezért alacsonyok a múzeum földszinti helyiségei.⁹²⁾

Igen fontos kérdés volt az átázott lakrészek újra lakhatóvá tétele. Ezért sietett a *Hasznos Mulatságok* már március 31-én külön cikkben kioktatni az embereket, hogy »mire kell vigyázni, hogy a lakrészek vízáradás után az emberek egészségének ne ártsanak?«⁹³⁾ Hogy a megingatott alapú házak kíméltessenek, a királyi biztos azonnal eltiltotta az utcákon a sebes hajtást. Erre az intézkedésre az összeromlott csatornák és a behorpadt úttegek miatt is szükség volt.⁹⁴⁾ Április elején köttetett meg a szerződés *Turteltaub* és *Ullmann* pesti hajótulajdonosokkal, hogy a kárvallott pesti háztulajdonosok részére Pozsonyból Pestre nagyobb mennyiségű téglát szállítsanak, 1000 darabonként 8 pengő forintnyi viteldíj mellett. A két hajótulajdonos önként elengedett 1000 darabonként a szállítási díjból 3 pengő forintot s 5—600.000 téglát szándékoztak ezrenként a 8 forintnyi viteldíj helyett 5-ért Pestre lehozni. A nádor a nemes tett felett azonnal kifejezte magas megelégedését s a két vállalkozó nemeslelkűségét közhírré is tétette.

Április elején Pestre jött *Förster* Lajos bécsi építész, aki, a károsultakon segítettő, közhírré tette, hogy 6-tól 20-ig, amíg Pesten tartózkodik, készséggel áll mind tanáccsal, mind tettel azok rendelkezésére, minden honorárium nélkül, akiknek házait a Duna áradása kapcsán kár érte.⁹⁶⁾

A középületek közül még meg kell futólag említenünk a *vármegyé-éi* a *városháza* renoválását. A megye április 29-én tartott közgyűlésén határozta el székháza leromlott régi szárnya helyett új kétemeletes szárny építését. A határozatot gyors kivitel követte. Július közepén egyik hírlap már így örvendezhetett:

»Azon épületek közt, mellyek víz általi megromlításuk után új alakban, csínnal, nagyszerűséggel emelkednek fel, különösen említést érdemel a megyeházának granátos-utcai (Városház-utca) része. Ennek szétbontásán naponként számos kéz dolgozik, mely az újvilág-utcai (Simmelweis-utca) résszel összehangzólag fölépülvén, a tisztviselőségre kényelmet, városunknak pedig dísz fog kölcsönözni.

A pesti városi tanács 1837-ben visszatért az 1807-es határozathoz, hogy a városháza a helyén marad, de második emeletet építenek rá. 1838 február 21-én jött meg a helytartótanács hozzájárulása, de közbejött az árvíz s a »királyi szépitő bizottság« ezért 1839-ben végre új építési szabályzatot adott Pest város számára. Ennek az elgondolásnak a régi terv nem felelt meg. A bizottság erősebb falakat, az épület alatt pincét és magasabbra emelt padlózatot kívánt. Ez vont a maga után a boltozat s az pedig az egész épület emelését. A falak megkívánt vastagsága miatt le kellett bontani a régieket s ezért a régi terv kivitele lehetetlenné vált. így bízott meg *Kaszalik* Ferenc építész, hogy dolgozzon ki egy új tervet. A tér alacsony fekvése miatt a közgyűlés ugyan el akarta vetni az átépítés tervét, de az végül is diadalmaskodott. Az átépítés kapcsán telekszabályozás is történt s bár a régi épület falainak egy részét beillesztették az újjáépítési tervbe, a kivitelezés után a városházát mégis egészen új épületnek lehetett tekinteni.⁹⁸⁾

Éppen azért, mert Pesten *építkezési szabályzat* gyanánt tulajdonképpen az 1788-as tűzrendészeti szabályzat szolgált, az árvíz tanulságait érvényesítendő a házak újjáépítése május 14-éig tiltva volt. Ekkor oldatott fel az építkezési tilalom. A szépitő bizottság ekkor előírta, hogy az építkezésnél miket kell okvetlenül betartani. Minden építeni akaró köteles volt tervét a bizottságnak bemutatni, hogy az intézkedhessen különösen az oly építkezéseknél, amelyek az utcák és terek szabályozási terveit érintek.⁹⁹⁾

A hatalmas méreteket öltött építkezés és renoválás, amelynél a királyi biztos a katonaság közreműködését is igénybe vette, nagyon sok téglát használt fel s ezért szükség volt egy *téglagyárra* is. A téгла árának nagyon is érezhető emelkedése egyrészt lassította az építkezések előhaladását, másrészt csökkentette az építési kedvet. A konjunktúrát kihasználható állított tehát fel *Miesbach* Alois, nagy bécsi téglagyáros Pesten is téglagyárat, amely évi 15—18,000.000 darab téгла előállítására rendezkedett be. Mivel az árvíz óta a tűzifában nagy hiány mutatkozott, az új gyár a kiégetésnél nem fát, hanem kőszén alkalmazott. A vállalatot *Görlich* Károly vezette. A nádor és Lónyai örömmel látták az új vállalkozást, már csak azért is, mert az már a téglagyártás megkezdése előtt is többszáz szegény embernek nyújtott munkaalkalmat s így megélhetést. Június utolsó napjaiban a nádor és a királyi biztos meg is látogatták az új vállalat színhelyét s ott a nádor tetszését fejezte ki a látottak felett s *Görlichet* további szorgalomra buzdította.¹⁰⁰⁾ A *nagy építkezés felhajtotta az építőfa árát* is. November végén bejárta a sajtót a következő helyzetkép:

»A pesti sok építés hatása a haza távolabb részeiben is érezhető vala. A faeszközök ára mindenütt emelkedik, mivel a főbb áruhelyekről tömegesen szállítanak és szállítanak épületfákat Pestre. Az építőmunkások pedig országszerte úgy megritkultak, hogy több helyen a megkezdett építéseket nem végezhetek be. Mennyiben ez némi káros befolyású volt, annyiban az építetöket kivéve a nagyobb pénzforgás haszna kiegyenlítő a hiányt.«¹⁰¹⁾

Nem lesz érdektelen, ha néhány szemtanú felsorakoztatunk s idézzük tapasztalataikat arról, hogy milyen volt 1838-ban az épülő Pest. A *Rajzolatok* munkatársa *május legelején* járta be a külvárosokat, legfőbbképen a Terézvárost s megírta tapasztalatairól a magyar hírlapirodalom első színes riportját. Ez a két folytatásos lírai hangú beszámoló még csak romokról tud beszámolni.¹⁰²⁾ Bezzeg egészen más a tapasztalata, amikor a *június közepi állapotról* számol be:

»Városunk a munkásság színhelye. Az építő katonaság valóban köztiszteletre méltó munkásságot fejt ki; *az általuk épülő nagy mennyiségű ház, jobbadán már fedél alá jó.* A házak ablakai csaknem oly magasra emelvék, mily magas külön helyeken a víz volt s e szerint *a telkek is feltöltettek.* Az *utcák magasbra emelésével* is számos kéz foglalatoskodik. Az *országút* egész hosszában majd félőlnyire töltetek fel. Bécsből néhány *szobaszárító* került városunkba, kik a szobában vaslemezeken széntüzet élesztenek s napközben égésben tartják.«¹⁰³⁾

A július közepi állapotról így számol be a *Hírnök*:

»A beköszöntött hónapok rekkenő melegségét valamennyire enyhíté a tegnapi virradón hullott permeteg: ez azonban csak oly parányi volt, hogy alig áztatá keresztül az *iszonyú portömeget*, mely a két város Duna-részét s Pestnek *feltöltött utcáit* naponként fölleg gyanánt lépé. Lehetetlen volt sajnálkozás nélkül tekinteni a hőség által megizzasztott s a szél sodorta homok által szinte beiszapolt arcú munkásokat. De hiában, ennek így kell lenni. Használni kell az időt, míg nem késő. S valóban használtatik is mindenfelé. *Már száma sincs a tető alá jutott új házaknak.* Nemzeti Múzeumunk építése is annyira haladt, hogy rövid időn az óépület lerontására kerül a sor s így az abban lévő mindennemű ritkaság és kincs a Ludoviceába fog kihordatni s ott időközileg felállíttatni.«¹⁰⁴⁾

Október végéről is van egy bőséges beszámolónk, amely annak idején a *Rajzolatokban* jelent meg:

»Pest, a víz által annyira szétrombolt Pest, most újra él: *villámsebességgel épülnek, rövid idő alatt most mindenütt szebb, rendesebb, erősebb házak.* A Duna-parton a »*Vidra*« erősen munkálkodik, mely

merítése 14 kocsit rak meg homok, sár s kövekkel. Ezen tisztításnak kettős haszna van: *mélyebbé ássa a Dunát, a felhozott anyaggal a partot emeli magasabbra.* A Leopoldváros mindig elevejobb. Azt gondolta volna az ember, hogy az áradás majd lenyomja az építési kedvet, de még jobban buzdítá azt. Az órjási új *Múzeum*, mely erősségében és nagyságában ezredek múlva is hirdetni fogja, hogy ezt a hazának egy nagy Nádora emelő, napról-napra magasabbra emelkedik. — Az ágyúsok kaszárnyáján felül három hónap alatt emelkedett fel Lichtl nagyszerű, pompás *cukorgyára*. Ez is Pollák úr munkája, mely párját keresi. Azon szerencsétlenekek, kiknek télire nincs lakásuk, a most újonnan épült házakba osztják el, valamint a Ludoviceumban 11 száz embernek még a télen szabad lakás van megengedve. Szapáry Ferenc gróf a kerepesi-úton egy nagy épületet emeltete, melybe 50 szerencsétlen háznélküli családot fogadott. Hála és köszönet az ily nemes emberbarátoknak! A nemzeti lovagló-iskola is a víz által károsultaknak még folyvást lakul szolgál.«¹⁰⁵⁾

Érthető, hogy a nagy fellendülésben már május elején *felment a házak ára*. Egy házért a Király-utcában, amelyért az árvíz előtt árverésen is csak 36.000 forintot lehetett elérni, most 40.000 felül ígértek. Némely teljesen leroskadt ház telkéért a venni szándékozók többet ígértek, mint amennyit az árvíz előtt az egész házért adtak volna.¹⁰⁶⁾

Az újabb *árvízveszedelmet elhárító intézkedések* létrejötte is a nádor erélyének köszönhető. Majdnem ezer embert rendelt ki a határra s rövid idő alatt elkészíttette a váci gátat, amely aztán Pestet 1876-ban meg is védte az árviztől.¹⁰⁷⁾ Október közepén már írják a lapok, hogy a nádor intézkedésére óriási munkával elkészültek már a töltések: *egyik* a Duna mellett az alsó fapiactól a tábori kórház felé a vámház mellett a Ludoviceum felé fekvő temetőig, a *másik* a váci út melletti puskaporraktártól a temető mögött a vámház mellett, a régi s most egy öllel felemelt töltéssel egyesülve a cukorgyár felé halad s ott találkozik a töltéssel együtt szintén felemelt országúttal. Mindkét védőtöltés oldala ki van gyepezve s teteje fővenyes lévén, kellemes sétaút. A városi

házak alsó végsorától a vámházig a Soroksár felé vivő töltésnek dunai oldala kövekkel rakatott ki s a végén volt vámház kivitetett a határkocsmáig.¹⁰⁸⁾

Részletesen beszámol erről a nagy tevékenységről naplótöredékében *Podmaniczky* is:

»Mikor néhány hóval a vízáradás után Pestre érkezénk, javában folytak a biztosítási munkálatok s mi keservtől kísért érdeklődéssel szemléltük meg naponta, mint emelkedik itt vagy amott egy gát, feltöltött út, vagy tér, mely Pest városának kétségbeejtő lejtmereti viszonyain könnyíteni s javítani van hivatva. Így emelkedett lázas gyorsasággal az úgynevezett váczi-gát, azon útdarab, mely most az osztrák-magyar államvasút indóházától a kis sörccsarnokig terjed. Ugyanakkor készült e gáttal összeköttetésben az a töltés, mely a Lehel-utcán végig az Aréna-útig látható most is, de amely rövid időn mint már szükségtelen el fog tűnni. A Váczi-körút, valamint a Károly-, Múzeum- és Vámházi-körutak, nemkülönben a Kerepesi-, Üllői- és Soroksári-utak felszínének emelése s a soroksári gátnak megalkotása ugyanakkor nemcsak kezdeményeztetett, de József nádor Ő Fensége erélyes s mindenre kiterjedő tevékenysége s érdekeltsége folytán végre is lőn hajtva. Rövid néhány hónapnyi időköz alatt Pest városa az erődítések által mintegy körülsáncoltan, a közelében hömpölygő áldásdús, de veszélyes szomszéd előtt bevehetetlen védelmi állapotba helyeztetett. Ama néhány ledőlt s roskadozni kezdett ház részint eltávolított, részint tatarozás által oly állapotba juttatott, mely az első emeletig ért vízszin borzadályait képes volt elfeledtetni. Mi roppant kár, mi milliókra menő veszteség háramlott azáltal fővárosunkra, hogy akkoron uralkodó viszonyoknál s a reánk súlyosodó körülményeknél fogva még nem valánk azon helyzetben, legalább a tabularasa-t mutató városrészekben egy a Lipótvárost megközelítő végleges szabályozást vihetni keresztül.«¹⁰⁹⁾

Hogy az említett nagyszabású építkezés megindulhatott, azt a kiosztott segély mellett *kölcsönök* tették lehetővé. A *bécsi Nemzeti Bank* a bécsi kereskedőség garanciája mellett kétmillió pengő forint kölcsönt adott 2% kamatra a pesti kereskedőségnek. *Rotschild* báró pedig egymillió váltó forintot ajánlott fel 4% mellett bizonytalan idejű visszafizetésre magának Pest városnak.¹¹⁰⁾

A feltámadt építkezési kedvet néhány számadat mindennél jobban szemlélteti. 1834—1837 közt Pesten a pesti és a vidéki építőmesterek összesen 237 házat építettek. 1842 és 1845 között pedig összesen 343 ház került tető alá. Ezzel szemben az árvízet követő négy év alatt ezek az építőmesterek (az építő katonaság munkája nincs beleszámítva) 1164 házat építettek: mégpedig 1838-ban 424-et, 1839-ben 435-öt, 1840-ben 176-ot s 1841-ben 129-et.¹¹¹⁾ Tudván azt, hogy Pestnek az árvíz előtt 4254 háza volt, melyből 2281 dőlt be s tekintve azt, hogy az új házak a leomlottaknál nagyobb méretűek voltak, látjuk, hogy Pest az épületeit ért csapást már négy év alatt ki is heverte s a további négy év alatt azt túl is haladta.

Említettük a fenyegető *tűzifa-hiányt*. Ezt részben a kisebb felhozatal okozta. A környékről a hetivásárookra szekereken 400—500 öllel hoztak kevesebbet a szokottnál. Másrészt a nyári nagy és szokatlan használat is, mert a téglá- és a mészégetés szokatlan tömegű tűzifát használt fel. Október közepén a fa ára drágulni kezdett s ekkor a hatóság intézkedett, hogy hozassék elegendő tűzifa Pestre és Budára. Az »Erős« nevű gőzös november közepére két uszály fát hozott Pestre. Ezenkívül Buda november 7-én, Pest pedig november 14-én elhatározta és közhírré is tette, hogy akik 1838 folyamán még tűzifát szállítanak Pestre, akár hajón, akár más eszközön, azoktól sem rakhelyi, sem egyéb díj fizetése nem fog kívántatni.¹¹²⁾

Hogy az árvíz idejében kihirdetett *statárium* alkalmazására sem Budán, sem Pesten nem került sor, főleg annak köszönhető, hogy a hatóságok megfelelően gondoskodtak a szegény nép ellátásáról és foglalkoztatásáról. Azonban, dacára a nagy építkezési és renoválási láznak, az 1838/39-es télnek még igen sokan mentek saját hajlék nélkül neki. A hajléktalanokról tehát még ezen a télen is kellett gondoskodnia a királyi biztosnak. Mint azelőtt is, úgy most is megfelelő intézkedéseket téve, oldotta meg feladatát.

Ezekről az intézkedésekről a *Hazai és Külföldi Tudósítások* december 31-iki száma az alábbiakban számolt be:

»A *nádor* Őfensége *Lányai* János helytartósági tanácsnok és kir. biztos nrat egy külön *beszállító választmány* alkotásával bízta meg, hogy a vízáradás által hajlékuktól megfosztott személyek a tél közeledtével, tágas, száraz, fűthető helységekbe szállíttassanak. E választmány áll *Patachich* József Pest városi tanácsnokból, *Ferdinándi* s *Gazda* Emánuel választó polgárokból és *Georgievich* Mihály jegyzőből; üléseket naponként délelőtt után tart a városkapitányi új épületben az *Auguston* féle házban s a szállásért folyamodókat felfogadja, így a *Ludoviceum* épületében, hol *Pistory* Jakab városi tanácsnok a főügyelő, okt. 1-ke óta 180 férfi; 180 asszony; 77 özvegy; 10 éven alul levő gyermek 105; 10—16 éves 93; 16 évünel idősb ifjú 76; összesen 264 család, vagy 711 személy vétetett fel. Itt vön magának lakást *Klinkó* orvostanár úr is, kire e nép fölötti orvosi felügyelés bízott. Mellé városi kerületi biztos és szükséges őrcsapat van rendelve. Hogy azonban az élelmezés, fűtés, világítás és egyéb szükségek költségei legalább némi részben visszapótoltassanak, minden férfi, asszony s 16 éven túli ifjú hetenként 10 p. krajcárt fizet a lakásért és fűtésért, a 10—16 évesek pedig 5 p. krajcárt, a 10 éven alul levő gyermekek felmentvék a fizetéstől. A *nemzeti lovaglóiskolában* is okt. 4-én 137 férfi; 103 asszony; 54 özvegy; 118 tíz éves gyerek, 10—16 éves 87 és 17-nél idősebb ifjú 44, összesen 223 család, vagy 532 személy szállíttatott be, kik ugyanazon arányban, mint a *Ludoviceum*-beliek, 6 és 3 krajcárt fizetnek hetenként lakás és fűtésért. A rend fenntartására egy városi biztos lakik a lovaglóiskolában, a főfelügyelést pedig *Székényessy* Endre városi tanácsnok viszi. Tűzveszély eltávoztatása és az egészség s tisztaság fenntartása tekintetéből a városi tanács ide is, mint a *Ludoviceumba* vendéglőt rendelt, ki szabott ár szerint, az ételek jóságaérti szoros felelősség mellett, melyek egyébiránt naponként különös ellenőrzés alatt vannak, ételt szolgáltatni köteles. A *Ludoviceum* és a lovaglóiskola lakosai számára külön konyhában mosnak s egy-egy család egyszeri mosásért alig fizet 3 váltó krajcárt. A *katonaság által épített házakban* is sok családnak adatott szállás, melyek 1 szobáért s konyháért általában csak 12 pengő krajcárt fizetnek hetenként a háztulajdonosnak és pedig egész Sz. György-napig, mert a *bérbeadási jog azontúl visszamegy a háztulajdo-*

nosokra. Az *Oláh-féle majorban* is, melyet a tulajdonos mindjárt eleinte a hajléktalanok számára ajánlott, sok kézműves találta menedékét s hogy készítményeiket a városban eladhassák, naponként ingyen kapnak szekereket a városba és vissza. A város költségen számos ügyefogyott szegény tartatik, kikről *Eicholz* János polgármester és *Stajfenberg* gyámnok visel gondot. így hárrítatott el a nádor gondoskodása által a vízáradás egyik legi élelmesebb következése, elegendő téli szállások hiánya. A biztosság munkásán jár el emberbaráti hivatásában, a szenvedők iránt gyöngéden érző s jólétükért fáradatlanul munkáló kir. biztos *ta. Lányai* János úr különös gondot fordítván arra, hogy e jótékony intézetből egy szűkölködő se zárassék ki. Egyébiránt az ekép szállással ellátott személyek, mint kézművesek és napszamosok, naponként reggeltől estig dolgoznak s így helyzetük nemcsak tűrhető, de takaróosság mellett még jövődjére is gyűjthetnek magoknak valamicskét. Végül kir. biztos úr vallási szűkségük kielégítése s gyermekeik neveléséről is célszerűleg intézkedik.«¹¹³⁾

Szűk terünkhöz mért vázlatossággal megrajzoltuk azt az ezer alakban jelentkező cselekvő és alkotó részvétet, melynek annyit köszönhetett az újra éledő Pest. Most még pár vonással vázolnunk kell, miként tért vissza az élet a katasztrófától sújtott városba.

Említettük már, hogy az első *istentisztelet* 19-én volta szerviták templomában. Most már a többi templomok is felszabadultak s 22-től 24-ikéig minden katolikus templomban hálaadó áhítatosságok voltak s azután három vasárnapon át reggel 6-tól este 6 óráig imaórák tartattak, amelyek iránt végig nagy és általános volt az érdeklődés. 25-én délelőtt tartatott meg az evangélikus templomban a tót nyelvű hálaistentisztelet. A vak gyerekek itt is énekeltek s ismét Füredy László vezényelte őket. A magyar evangélikusok április 1-én fél kilenctől tízig, a német ajkúak pedig utánuk tartották meg a maguk »Te Deum«-át az árvízről való megmenekülés felett.¹¹⁴⁾ Március 13-át a pestiek ettől kezdve mint fogadalmi ünnepet évről-évre megülték egészen 1848-ig. Akkor a rendkívüli szellemi és politikai áramlatok a tíz év előtti vízár emlékét is feledésbe taszították s ettől kezdve az árvíz

miatti fogadalmi ünnep megtartása elmaradt, helyet adva a másik március emlékünnepének.¹¹⁵⁾

Az árvíz közvetlenül a *József-napi vásár* előtt történt s így derékban törte a vásárt s elodázott egész sereg közgyűlést és több társadalmi eseményt, mert ezeknek időpontja rendszerint egybeesett az egész országot úgyszólván Pestre gyűjtő vásárok időszakával. A pesti kereskedőség nevében ugronyi *Robitschek* József elnök és *Bozda* Naum másodelnök hivatalos jelentésben számoltak be arról, hogy az árvíz miatt a vásár hivatalosan felfüggesztettet s ezért semminemű jelentősebb vásárkötés nem is volt. Így a szokott vásári árjegyzéket sem lehetett közreadni. Az áruk nagy része az árvízkor tönkrement, megsemmisült. Ami kevés gyapjú azonban száraz maradt, az iránt nagy volt az érdeklődés s az ár így a tavalyinál jobb lett.¹¹⁶⁾ A vásárt megzavaró árvíz miatt mozgalom is indult meg, hogy a tavaszi vásár ideje tétessék át későbbre. *Bujanovich* Eduard az indítvány mellett így érvelt:

»Az első, vagyis józsefnapi vásárra nézve a jelen évi szomorú tapasztalás, miszerint ugyanekkor valamennyi vásári vendég oly tetemes károkat szenvedett, e vélemény helyességét a leggyászosabb módon igazolja, ha ezt maguk a korábbi évek eseményei, t. i. a majd óvenkint ez időtájban megújulni szokott jégzajlasi veszélyek, vagy legalább a meggátolt hajóhid-beállítás s a sokféleként megnehezült közlekedések, oly igen világosan nem tüntetnék ki! S így különösen most, midőn minden ismét a *bizalom helyreállításától* függ, már csak ezen egyetlen egy ok miatt is elkerülhetetlennek látszik, legalább e tavaszi vásárt módosítani. A józsefnapi vásár képét a két testvérváros javára ön valamennyi vásári vendég emlékezetéből minél előbb kitorleszteni óhajtom.«¹¹⁷⁾

Az árvíz után nem lehetett azonnal megkezdeni a *tanítás folytatását* sem. Már március 20-án kiadatott a 9837. és 9838. számú rendelet, amely a Duna áradása miatt a pesti egyetemen és a gimnáziumban az oktatás folytatásának megkezdését április 23-ára tűzte ki s ennek megfelelően a tanév végét augusztus végére tolta ki.¹¹⁸⁾

Szintén már március 20-án közhírré tette a *Magyar Tudós Társaság* is, hogy üléseit bizonytalan időre felfüggeszti s ezért a beérkezett pályaműveket hivatalosan letette a levéltárába. Majd az április 2-án tartott ülés úgy határozott, hogy a március 19-én és 24-én lejárt pályázatok határidejét a közbejött rendkívüli viszonyok miatt május 1-re ki tolja.¹¹⁹⁾

Az élet rendes kereteinek visszatérését elsősorban a *hajóhíd* beállítása jelentette, amely március 31-én történt meg. Az egykorúak feljegyzik, hogy soha még nagyobb örömet nem okozott a Pest és Buda közti gyalogközlekedést biztosító hajóhíd felállítása, mint ebben az esztendőben.¹²⁰⁾

Április 10-én megtartotta elmaradt félévi vizsgáját az *angol-kisasszonyok intézete*.¹²¹⁾ Majd kevéssel utóbb valóságos reklámhadjáratot indított ez az iskola, mert a legtöbb lapban közreadta az alábbi hirdetésszerű hírt:

»UTASÍTÓ. A pesti angol kisasszonyok nevelő intézete azon szülők megnyugtására, kik a közelebb Pesten dúlt árvíz miatt az intézetben levő gyermekeik iránt netalán aggodalomban voltak, tisztelettel jelenti: hogy erős alkatú háza, mely sérelem nélkül maradt a pusztító veszélyben, nemcsak az intézethez tartozókat minden bajtól megóvva, hanem másoknak is biztos menedékül szolgálhatott. Az élelmiszerekben sem látott az intézet szükségét: mert részint önellátása, részint ő. es. kir. főnséges kegyelmes nádorunknak atyáskodó gondoskodása s több emberbarát segélye eleve elhárítja azt. A nyilvános vizsgálat, mely ép március 14-re volt kitzúve, ekkor ugyan meggátoltatott, de a veszély után azonnal folytathatván minden tanulmányok, a közvizsgálat is folyó ápril hó 10-én már megtartott. Midőn tehát ez intézet az illető szülőket ezekről tudósítaná, magát további bizodalrnukba ajánlja.«¹²²⁾

A sokat hányatott *vakok intézete* is révbe jutott. A nádor rendeletére addig, amíg pesti intézetük újra felépül, átvitettek Budára a krisztinavárosi Horváth-kertbe, ahol április közepétől a vak növendékek élete ismét a rendes mederbe került s ettől kezdve minden hó utolsó napjának délelőttjén bemutatták tanulmányaikban való előhaladásukat a nyilvánosságnak.¹²³⁾

Jellemző Pest életkedvére, hogy Lónyai megbotránkoztatás nélkül átírhatott a Gazdasági Egyesülethez s kérhette azt, hogy az egyesület a *pesti lóversenyeket* ebben az évben is tartsa meg. Lónyait erre a lépésre maga Pest város tanácsa kérte fel. A kérés indokolása az volt, hogy az árvíztől sújtott lakosságnak minél több kereseti lehetőséget kell nyújtani. Az egyesület március 29-én tartott választmányi ülése örömmel vette ezt a megkeresést s azt annál is inkább teljesítette, mert »abban saját nézetének előítélettől megszabadult elismerését örömmel látja.« Ennek következtében május 31-én meg is volt az első 1838. évi versenynap.¹²⁴⁾

Április közepére megújultak Pesten az árvíz előtti *szórakozási lehetőségek is*. Április 16-án nyitott mind a magyar, mind a német színház. A *német színház* a »Teli Vilmos« c. operával nyitott s az előadás előtt *Kalisz-Padjera* öngyása elszavalta J. B. *Oppenheimer* 80 soros alkalmi prológját.¹²⁵⁾ A *magyar színház* megnyitása többszöri eltolást szenvedett, de 16-án mégis megtörtént. Ez alkalommal *Csató* Pálnak »Fiatalkor házasságai« c. vígjátéka került színre.¹²⁶⁾ A budapesti *hangász egyesület* április 22-én délután tartotta meg évi III-ik előadását, mikor is *Haydn* »Teremtés«-e került műsorra. Ugyancsak 22-én kezdődtek meg a déli órákban a *Casino* szokásos hangászati mulatságai.¹²⁷⁾

A magyar színház kárának megtérítésére több adakozó jelentkezett s mikor visszatért ősszel Pestre a közönség s a színház októberre az elromlott légszuszulágítását is rendbehozta, kiheverte az árvizet. A német színház azonban belebukott az árvízbe, mert helyreállítása után is oly nedves volt, hogy annak kellemetlensége hosszú időn át távoltartotta közönségét. A magyar színház pedig igen helyesen az operát is művelte s ezzel a németajkú közönséget is falai közé szoktatta. A magyar és német színjátszás vetélkedésének történetében az árvíznek jelentős szerepe volt a magyar színház javára.¹²⁸⁾ Csakhamar megkezdődött az *idegenforgalom is*. Április 3-án érkeztek Pestre a »Zrínyi« gőzösön *Rifat* bey bécsi török követ és

Kiamil basa berlini török követ 34 főnyi kísérettel s megszálltak a Vadászkiirtben azzal a céllal, hogy néhány napig Pesten töltsék az idejüket. *Rifat* bey még május 5-én is Pesten volt s folyvást látogatta a város nevezetességeit s nyilvános intézeteit.¹²⁹⁾ Pest ekkor már gondoskodni tudott az idegenek szórakoztatásáról.

Április 30-án az *ítélőtábla* is megkezdte működését a Hatvani-utcában (Kossuth Lajos-utca) levő Grassalkovich-házban, előbb ünnepélyes *Veni Sanctet*et tartva a ferenceseknél.¹³⁰⁾

Alig akadt olyan valaki, aki látva Pest újjáéledését, ne bízott volna most már a dolgok jobbrafordulásában. Ritkaság az oly eset, mint aminőről a *Honművész* egyik tavaszi számának hírdetése szól:

»UTASÍTÓ. *Tótné asszony nevelő intézete.* A köztisztviselőben levő Csáforti Tótt született Stepanovits Theresia asszonyság leánynevelő jeles intézetével a pesti szerencsétlen vízáradás óta Eger városába költözött, nevelőnői pályáját ott folytatandó.«¹³¹⁾

Sőt akadt olyan hivatalos beszámoló, amely azt jelentette, hogy *az árvíz használt!* A magyar bortermelő egyesület jelentette, hogy közraktárában a Duna áradása alig tett kárt, sőt azokat a hordóbéli borokat, amelyeket azelőtt törésük miatt nem lehetett palackba lehúzni, a három héten át történt jeges, hideg vízben állás annyira feltisztította, hogy tiszták és lehúzhatók lettek.¹³²⁾

Nagy lendületet vett az élet s már egész nyugodt arca volt Pestnek a nyári, a *Medárd-napi vásárkor* (június 8). A vásárról a *Jelenkor* többek közt így számolt be:

»Az idei Medárd-napi sokadalom gyalogvására sokkal silányabb volt, mint remélték az idei semmi József vásár után. Okozá pedig az adásvételi léhaságot részint a pénz szüksége, részint pedig azon körülmény, hogy általánosan tekintve sokkal kevesebb idegen jelent meg e vásárra, mint máskor és pedig főleg azért, mivel a víz rombolásairól oly túlzó hírek keringenek ország szerte, hogy sokan helyet sem véltek találni Pesten, hová utazás terheitől elfáradt fejüket nyugalomra hajthassák. S valóban sokan, midőn a már ismét régi

fényben díszlő gyönyörű Váczi-utcán végig ménének, bámulva tekintgetének egymásra s egyik túlságból másikba esve, *azt sem akarok hinni, hogy e falakat f. évi március 14—16-dikáig csapongó hullámok ölelték.*¹³⁵⁾

Még érdekesebben számol be Pest fellendülő helyreállításáról a *Hírnök* azon cikke, amely *az ősz*, a János fővétele napján (aug. 29) tartott vásár sikerét ismerteti:

»A János fővételi sokadalom messze felülhaladta a várakozást. Múlt márciusban a gyászos emlékű árvíz miatt nem volt vásárunk. Medárdkor sok távolabb lakó nem mert fővárosunkhoz közelíteni, a mindent nagyító hír következtében puszta romhalmot vélvén találni; mi természetes tehát, mint, hogy most mindenfelől *hosszú karavánokban érkeznek a vevők*, még pedig, mint fönnebb említünk, duzzadt tárcával s erszénnyel, mert a gyapjú jól fizete s néhány vidékét kivéven hazánk-nak, a gabona sem engedé magát gúnyoltatni, a dohány pedig csakugyan derekason kitett magáért. Az első vásárhót elején már egész Budapesten *nem lehet vendégfogadóban szállást kapni* és az érkező magányos házaknál valának kénytelenek pénz- és jó szóért lakást keresni, minek következtében több szegényebb sorsú polgár s kézműves összehúzván magát 3—4 szobából egybe, annyit szerze magának vásárosoknak kiadott szobáiból, hogy az egész évnegyedi lakbért is kifizethette belőle.«¹³⁴⁾

A *tavasszal elmaradt közgyűlések* nagyrésze a Medárd-napi vásár idejében tartatott meg. Június 1-én reggel tartotta közgyűlését a *Kisdédóvó Egyesület*; a *Nemzeti Casino* 3-án reggel; a *Gyapjútár Egyesület* 5-én reggel; a *Gazdasági Egyesület* 6-án reggel; a *Magyar Színház Egyesülete* ugyanazon nap délután s a *Borismertető Egyesület* 7-én reggel.¹³⁵⁾

Az élet nyárra minden vonalon visszatért a szokott kerékvágásba s az utolsó rendkívüli jelenség az volt, hogy az *iskolák évváró vizsgálatai* augusztus 9. és 25. között tartattak meg.¹³⁶⁾ Ettől kezdve, a nagy építkezési, útfeltöltési, gátemelési munkáktól eltekintve, semmi sem emlékeztette az idegent arra, hogy márciusban Pest városa fennállásának legnagyobb megpróbáltatásának esett keresztül.

A megrongálódott *szállodák* és *kávéházak* egymás után hirdették már április eleje óta, hogy kapuikat újra kitárták a vendégek előtt. Már április 4-én jelentette a *Der Spiegel*, hogy a *Nádor-szálló* I—II. emeleti szobái fogadókészek, hogy a *Vadászkiürt*, a *Magyar királyné*, a *Hétféjedelem*, a *Zrínyi* vendégfogadók nagyrészt már üzemben álltak. Április 21-én jelentette a lapokban a Szél-utcában levő (Nádor-utca) *Tigris vendéglő*, hogy a szolid s erős építés miatt kibírta az árvizet s ajánlá kitűnő konyháját. Május 16-án hirdeti a *Kemnitzer-házban levő régi kávéház*, hogy árvíz által tönkretett berendezését kicserélte s most megújulva áll a közönség rendelkezésére. A *Nádor vendégfogadó* az elterjedt vész hírek leküzdésére május végén építőmérnök igazolásával hirdette a lapokban, hogy a legnagyobb árvíz alatt is üzemképes volt. Október 25-én hirdette *Privorszky*, hogy igen látogatott kávéházát az Üri-utcában (Egyetem-utca) helyreállította, Bécsből négy új billiárdasztalt hozatott s kávéházát légszesszel világította meg.¹³⁷⁾

Nem lehet meghatottság nélkül olvasni azt a hírt, amely arról számol be, hogy a debreceni református kollégium felső osztályainak azon tanulói, akik Pesten át szoktak Debrecenbe utazni, 94 forintot küldtek annak a pesti vendégfogadónak ajándékba, amelyben meg szoktak szállani.¹³⁸⁾

Nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a közvéleményben Pesttel szemben a bizalom elég korán helyreállt, hogy Pest város tanácsa a lapokban már április derekán erélyesen szembeszállt azokkal a híresztelésekkel, hogy Pesten *egészségtelen állapotok* volnának s az árvíz megfertőzte volna a várost. Hivatkozott a városi orvosok megállapítására, amely szerint a város egészségi állapota tökéletesen megnyugtató s a halálozás semmivel sem nagyobb, mint máskor szokott lenni.¹³⁹⁾

Az *elismerés* azok számára, akik az árvíz alatt emberbaráti készségükkel különösebben kitűntették magukat, nem késett. A sajtó igyekezett minél teljesebben összeállítani azok névsorát,

akik érdemesekké váltak arra, hogy nevük megörökíttessék. Jellemző, hogy az emberek nem akartak *érdemtelenül* elismeréshez jutni. A *Jelenkor* megemlítette Dessewffy Emilt is azok közt, akiket dicséret illet, mire *Dessewffy* levelet intézett a lap szerkesztőségéhez, amely aztán a lapban meg is jelent:

»Tisztelt Szerkesztő Úr! A budapesti veszély alatt engem családi kötelezettségek előbb pesti, később budai szállásomon tartóztatván, nevem a *Jelenkor* 23-ik számában azok közepette, kik embertársaik életét menteni tettel buzgólkodtak, nem helyesen jelenék meg. Amennyire fájdalom, hogy ennek így kellett történnie s legmelegebb részvétel tanúsításával veszély utánra szorítottam, épen annyira ellenkezőnek úgy velem, mint a történeti igazsággal, ha ezt elhallgattam volna, mind a szerénységgel, ha olyasmit akarnék bitorlani, mire érdemem nincs. Egyébiránt szavahihető férfiak előadása után állíthatom, hogy kegyed említett hírlapjából több veszély alatt serényen munkált emberbarát neve tudomásom szerint maradt ki: ilyen gr. *Szapáry* Sándor, gr. *Gebrian* Ferenc, gr. *Graskovich* Károly, br. *Brüderl* Lajos. Kérem kegyedet, ne sajnálja ezen sorokat a legközelebbi *Jelenkorba* igtatni, egyszersmind kitűnő böcsülésem bizonyítását elfogadni. Pest. mart. 23-án 1838.

gr. *Dessewffy Emil*¹¹¹)

Pest város tanácsa március 28-án fejezte ki köszönetét mindenkinek az árvízkor tanúsított viselkedéséért. A nyilvános köszönetnek, amelyet a már halálosan beteg polgármester helyett *Eichholtz* János főbíró, a későbbi polgármester írt alá, szószerint így hangzott a szövege:

»Azon nagy szerencsétlenség közepette, mely ezen várost s annak nagyobb számú lakósit éré, a minden részről közvetve s közvetlenül érkezett segítség nemes példái elannyira szívemelők, hogy minden egyesnek s a város összes lakosinak keblei a legforróbb s érzékenyebb hála érzelmeivel vannak eltelve s minél előbbi kiömlés után vágyódnak. Ezen közérzelmeknek csak némi tolmácsolására is alulírt városi Tanács, nemkülönb a választott Polgárság kötelességének tartja, mindazon *nagylelkűeknek*, kik tulajdon életük veszélyeztetésével az idegent megmenteni siettek; valamint az ország *legfelsőbb s felsőbb Kormányzékeinek*, melyek kegyes s atyai gondoskodással mind a

létező ínség-enyhítést, mind pedig a következhető baj lehető eltávolítása végett a legbölcsebb rendeleteket tevék; a cs. kir. *Katonaságnak*, mely a személyes bátorság- s rendfenntartással s az elhagyottaknak fedél- s élelemadással résztvevőleg keztenyújtának; továbbá tekintetes *nemes Pest Vármegyének*, mely mindennemű munkálatot s intézkedést a leggyorsabban előmozdítani segített, mind *az Ország*, mind pedig *a Birodalom azon Testületeinek s Hatóságainak*, melyek a bekövetkezett közszükséget pénz- és éleleményi küldemények által hathatósan enyhíteni ügyekeztek; s végre mindazon *egyes szentélyeknek* is, kik netalán tulajdon személy s szükségeiket sem tekintvén hasonló forró hálát érdemlő adományokat nyújtottak, az egész szenvedő emberiség nevében ezennel előlegesen s ákalányosan alázatos κ mély köszönetünket nyilvánosan kijelenteni s kérni, hogy ezen méltó megismerésüket nagylelkű Jóltevőink iránti nagy adósságunknak némi lefizetésére szolgáló törekvésök csekély tanujelölül venni méltóztatnának. Mely hálás köszönetét alulírt városi Tanács s választott Polgárság azon nyilatkozással fejezi, hogy amint a még szüntelenül minden részről küldött kegyes adakozások tökéletesen s egyenként tudva leendenek, azokat minden egyes adakozó megnevezésével tovább hálás érzéssel nyilvánítani fogja. Pesten, mart. 28-án 1838. sz. kir. Pest város Tanácsa s választott Polgársága. «¹⁴¹⁾

Április 8-án külön levélben köszönte meg *Pest* városa *Pest vármegyének*, hogy a közelmúlt rendkívüli árvízveszedelmében a *megye* minden tisztviselője s minden egyes tagja oly emberbaráti részvétéről tett eleven bizonyosságot s ezért nekik háláját nyilvánította.¹⁴²⁾

V. *Ferdinánd* április 4-én meghagyta a fő hadikormányzék elnöknek, hogy *Br. Lederer* parancsnokló lovassági tábornoknak nyilvánítsa királyi legfelsőbb megelégedését szemességéért s kezdeményezésteljes munkálataért, valamint, hogy az illető parancsnokokkal, katonasággal s hadi tisztviselőkkel tudassa általános s a parancsnokló tábornok útján személyenkénti megdicsérés formájában a tetteik felett való legfelső tetszést. Ugyanakkor 10.000 pengő forintot adományozott arra a célra, hogy az a megkárosodott katonai személyek közt osztassák ki.¹⁴³⁾

A *polgári személyek erkölcsi megjutalmazását* Pest vármegye vette a kezébe. Április 30-án tartott közgyűlésén kifejezte köszönetét a *királynak, a nádornak, István főhercegnek*, majd jegyzőkönyvébe iktatta a következőket:

»Hogy tudják az utódaik is azon egyes férfiaknak a neveit s érdemeiket, kik ember- és polgártásaik veszedelmén önéletük kockázatása által is segíteni, szükségeiken enyhíteni bátor, elhatározott lélekkel s órtékökbeli nevezetes áldozatokkal törekedtek, ezen nemes lelkű hazafiak neveit a jegyzőkönyvbe jegyeztetni rendelték oly hozzáadással, hogy bár az önmagának mindenkor elég érdem külső fénylésre nem vágyik is, mindazáltal például szolgáljon az utókornak. Ilyenek: br. *Wesselényi* Miklós, br. *Prónay* Albert, gr. *Szapáry* Ferenc, br. *Podmaniczky* János, gr. *Ráday* Gedeon, *Landerer* Lajos, br. *Eötvös* József és Dénes, gr. *Károlyi* György, kik személyesen önvészélyeztetésükkel hajókra ülven igen számosnak életét mentették meg; gr. *Károlyi* István, gr. *Beleznyay* János, táblabíró *Patay* József, *Kubinyi* Ferenc, néhai *Földváry* Miklós özvegye, táblabíró *Dercsényi* Pál, *Tahy* Károly, *Domaniczky* Antal Vácról és számosnak, kiknek neveik nyomtatásban is közönségesítették, a szűkölködő lakosoknak élelem és ruhabeli tárgyokban segédeimül voltak.«¹⁴⁴)

Elhatározta a megyegyűlés, hogy utasítja követeit, miszerint a legközelebbi országgyűlés iktassa díjfizetés nélkül a honfiak sorába *Pfeiler* Alois bécsi nagykereskedőt, aki nagy érdemeket szerzett az árvíz napjaiban, Kérte a megyegyűlés *Eckstein* Adolf hites ügyvéd nemesítését, aki kirendelt biztosí minőségében igen szorgoskodott s életét is többször kockáztatta, mialatt számosakat megmentett.

Különös elismerését fejezte ki a megye *Soroksár, Monor, Cegléd, Kecskeméti Körös* helységeknek, amelyek elől jártak Pest élelemmel való megsegítésében s *Palotának*, amely segítsége értékének megtérítését visszautasította.¹⁴⁵)

Országszerte ünnepelték a megyék *Wesselényi* Miklóst, de a személyét ekkor osztatlanul ölelő ünneplésnek talán az volt az egyik legkiemelkedőbb pontja, amikor május 13-án a Nemzeti

Casino termében adott hangászati mulatságon *Lendvayné* asszony elszavalta a jelenlevő nagyszámú gyülekezet élénk tapsától kísérvé *Vörösmarty* új románcát, az »*Árvízi hajós*«-t.¹⁴⁶⁾

Június 23-án Pest városa fűskuti *Landerer* Lajost a vízáradásnál mutatott emberszeretete, fáradhatatlan munkássága s rettenthetetlensége elismerésül polgári joggal tisztelte meg.¹⁴⁷⁾ Ugyanekkor a nádor parancsára meghivatott a gyűlésre *Oláh Elek* pesti polgár, szíjgyártó mester s a gyűlésen közölte vele a nádor elismerése afelett, hogy 15 szobát ajánlott fel a laknélkülieknek.¹⁴⁸⁾ *Oláh* különben nagy ajándékkal segítette a vakok intézetét is. A gyűlésen a két héttel utóbb polgármesterré választott *Eichholtz* János üdvözölte *Oláht*, aki meghatott szavakban köszönte meg az ünneplést.

Július folyamán díszpolgársággal tisztelte meg Pest városa *M. G. Saphir* urat, a bécsi »*Humorist*« szerkesztőjét, aki Pesten és Bécsben is nagyjövendelmű felolvasást tartott volt az árvízkarosult pestiek javára.¹⁴⁹⁾ Ugyancsak díszpolgárává választotta külön Buda és külön Pest városa is *Bäerle* Adolfot, a bécsi »*Theater-Zeitung*« szerkesztőjét, aki szintén nagy szerepet játszott a pesti és budai árvízkarosultak javára indított gyűjtés szép sikerében.¹⁵⁰⁾

Nem lehet megemlíteni nélkül hagyni, hogy míg a két testvér-város magyar és németajkú polgárai közt az egész idő alatt semmi ellentét sem merült fel, *a tótok többiben is megpróbálták nemzetiségi különállásukat demonstrálni.* Még az árvíz alatt külön gyűjtést rendezett a pozsonyi líceumban *Borik* Dániel Miroszláv és *Húrban* József Miloszláv tót hittudományi hallgató s 100 kenyert és 60 font sajtott vitt Pestre *Kollár* pesti tót evangélikus lelkésznek, hogy ő azt a pesti tótnyelvű lakosok közt ossza szét.¹⁵¹⁾ Megjegyzendő, hogy *Húrban* 1848-ban egyik vezetője lett a tótok magyarellenes megmozdulásának s *Kollár* János pedig egyik legnagyobb apostola volt a tót nemzeti ébredésnek. A líceum többi hallgatóit megbotránkoztatta ez az eljárás s külön gyűjtést rendez-

tek, amely már nem ismert nyelvi különbséget a felségelezendők között.

Utóbb *Kollár* egy olyan cikket írt egyik prágai folyóiratban, amely méltán váltott ki Pesten felháborodást. A *Figyelmező* december 8-iki számában olvashatjuk:

»A Prágában »*Kwety*« (Virágok) cím alatt megjelenő, belletristicai foglalatú hírlapban (1838. 43. sz.) *Kollár* János pesti ev. paptól áll: Pest, October 14-ről szóló leveléből kivonva. Árvíz borította városunk varázserővel emelkedik romjaiból. Új házak, új utcák állnak elő, mint egykor Thebában Orpheus sípja által. Morvák, tótok s részben csehek is legnagyobb szorgalommal dolgoznak s a katonaságon kívül ezeknek leendenek legkitűnőbb érdemeik az új Pest felől. Magából Prágából néhány ács és kőműves tartózkodik itten, kik templomunkat s prédikációinkat igen szorgalmasan látogatják, örvendvén lelkökben, hogy Pesten a Józsefvárosban cg\külön cseh-tót templom fog építtetni. Tót beszédet most szültében s nyilvánosan lehet hallani az utcákon, a hidon, a kávéházakban, a deákok és jurátusok ajkairól, honnan e nyelv, mi előbb szokatlan volt, bátran és tartózkodás nélkül harsog le. Nemzetünknek külső nagysága egy idő óta némi belső nagylelkűséget s magas önérzetet kezd szülni. *Kollár János.*

A névtelen cikkíró felháborodva jegyzé meg, hogy az építendő templom nem tót, hanem »második evangélikus templom« nevét viseli s hogy a közös pénztárból építendő templomban a gyülekezet kifejezett akarata szerint koronként német és magyar nyelven is fog az ige hirdettetni, mert a pesti evangélikus gyülekezet magyarokból, németekből és tótokból is áll. Cikkét így végezte be:

»Elvárjuk egyébiránt a levélíró válaszát arra: miféle nemzetet és ifjakat ért ő, a magyar törvények alatt élő magyar polgár, nemzetünk és ifjaink alatt? s vigyázzon, hogy ne feledje, mikópen *Magyarországnak* eddig egy *királya* s egy *nemzete* volt, *bármennyi népet* tápláljon a vendégszerető földje.«¹⁰²⁾

A Pestet ért katasztrófa feletti részvétnek volt még egy meg nyilatkozási formája, amelyről lehetetlen bár pár szóval meg nem

emlékezni. Az embereket elfogta a tanácsadási láz, hogy bár ötleteikkel segítsenek Pest jövőző életén. A tanácsadások sorát az ismert *Novak* Dániel nyitotta meg, aki a *Pesther Handlungszeitungban* március 31-től április 28-ig adta közre zavaros elme-futtatását. Megállapításainak s tanácsainak értékét azonban *Vásárhelyi* Pál júniusban teljesen semmivé tette az *Athenaeum* hasábjain.¹⁵³⁾ Nem fukarkodott tanácsaival *Jassik* Menyhért sem, aki a *Társalkodóban* fejtette ki véleményét. Szükségesnek tartotta, hogy jövőre mórtéglából és vályogból házak, főleg emeletesek ne építtessenek. Az alapzatba építsenek be kemény köveket az eddigi morzsékonyak helyett s a jövőben az épületeket pincékkel s földalatti istállókkal ne gyöngítsék. Ajánlotta velencei mintára a cölöpökre való építkezést. Lándzsát tört az állóhíd és a duna-szabályozás mellett.¹⁵⁴⁾ Szintén még áprilisban szállt síkra gondolataiért, hasonlóképpen a *Társalkodóban*, *Ballá* Károly. Különösen azt hangsúlyozta, hogy a város mélyen fekszik s a part eddig csak szemétdől növekedett. A város lassan betolakodott az ártérbe s így a Dunát 160 öllel szorította vissza. Régen az ár a bástyáig kalandozhatott, ma már ott a várost találja. Végül a Dunában 13 olyan pontot sorolt fel, ahol szerinte a pesti sziget felső végétől kezdve jégtörököt kell felállítani a hasonló veszély meggátlására.¹⁵⁵⁾ Balla cikkét is utólérte a végzet, mert *Vásárhelyi* az ő megállapításait és tanácsait is ízekre szedte az *Athenaeumban*,¹⁵⁶⁾ melyből aztán egész polémia keletkezett.

A külföldi sajtóban is hangzottak el tanácsok. Az *Oesterreichischer Beobachter* azt ajánlotta április eleji cikkében, hogy szabályoztassék a Duna; emeltessék állandó híd Buda és Pest közé; építtessenek az új házak a homokos pesti talajon cölöpökre. Szükségesnek tartja, hogy a Duna bal ága Pest alatt zárassék el s a megmaradó jobb ág mellett emeltessék a legnagyobb vízállást legalább 4 lábbal meghaladó gát Thököly, Szigetújfalu és Makád előtt, azonban a tulsó parttól legalább 1900 láb távolságban.¹⁵⁷⁾ A *Deutsche Allgemeine*

Zeitung főleg a több kőlabon álló állandó hidat tartja fontosnak, melynek lábai jégtörő szerepet játszanának.¹⁵⁸⁾ Nyilatkozott ugyanebben a lapban Rennie György angol mérnök is, aki az állóhíd tervezése kapcsán mint érdekelt fél az előző év őszén járt Pesten és tanulmányozta a Dunát. Szerinte a Gellérthegy és a Csepel-sziget közötti zátonyok okozzák a jég megtorlódását.¹⁵⁹⁾

Amonyi mérnök felelevenítette III. Károly vízszabályozási terveit s felveti a kérdést, hogy az könnyítene-e az állóhíd felépítésén s elodázná-e az árvízveszélyt? Kívánatosnak tartja a legkülönböző csatornák építésének megkezdését, márcsak azért is, mert az »árkoknak kiásására az ország most pihenő fegyveresei legcélszerűbben alkalmazhatók volnának s azáltal a haza kebelében a kereskedés életet nyerendene.«¹⁶⁰⁾ A csatornaépítés gondolata többször felbukkant. Miskolczy István egyenesen tiltakozott a védőgátak emelése ellen, amelyek szerinte igen drágák. Ehelyett a Duna—Tisza csatorna megépítését ajánlja, amely a Dunát a váci töltéstől a Ludoviceum mellett vezetné el Szeged irányába. Szerinte ez elvinné a Duna feleslegét s emellett nagy kereskedelmi hasznot is jelentene.¹⁶¹⁾ Egy másik cikkíró azt ajánlotta, hogy építtessék Pesttől keletre egy Duna-csatorna. Ez azért volna fontos, mert ez felvenné a Pesttől keletre húzódó dombokról Pest felé igyekvő talajvizet. A szerző szerint ugyanis a sok házomlást az okozta, hogy a nagytömegű hó elolvadása után nagymennyiségű talajvíz húzódott keletről a Duna felé s az ásta alá a házak alapzatát.¹⁶²⁾

A már egyszer említett Ballá Károly egy újabb cikkében nem kevesebbet ajánlott, minthogy oda, ahol most árvíz volt, a jövőben ne építkezzenek. A Belváros és a külvárosoknak magasabb fekvésű s jó épületekkel bíró részei maradjanak ugyan meg a mai állapotukban, de az új építkezés történiék az úgynevezett *tábor téren*. Ez a pesti-soroksári vámvonaltól a gubacsi csárdáig terjed s párhuzamosan halad a Dunával. Fekvése magas. Vize jó. Emellett

közel van a pesti kőbányákhoz. Azt állította, hogy rövid idő múlva itt lenne a terménykereskedők fészke. A régi Pest megmaradna hivatal- és iskolavárosnak s ott lagnának majd az iparosok. Az új kereskedővárosrész azonban szerinte 50 év múlva messze felül fogja haladni a mostani Pest szépségét, erejét, hírét, nevét.¹⁶³⁾

A citált s még sokszorozható többé-kevésbé dilettáns ötlet-özönön akart segíteni gróf *Andrássy* György, aki, amikor beiktatták Gömör és Kishont vármegye főispáni helytartójának, tiltakozott az ellen, hogy beiktatását sok pénzbe kerülő külsőségek közt tartsák meg s az így megmaradt pénzen a megyével *pályázatot* íratott ki erre a két kérdésre: Mi kárt tett a Duna a legrégebbi idők óta Magyarország városaiban s mi lenne a legcélrányosabb építési mód Pest és Buda városaiban. A pályázat határideje 1840. március 1-ére tűzött ki s annak eredményét a bírálatra felkért *Magyar Tudós Társaság* 1845-ben külön kötetben ki is adta.¹⁶⁴⁾

Amint tudjuk, az *1840. IV. törvénycikk* kiküldött *egy országos választmányt*, hogy az tárgyalja le a Duna és egyéb folyók szabályozására, valamint a Budapest elemi csapás elleni védelmére készült adatokat, rajzokat, terveket, melynek elkészítésében *Vásárhelyi* Pálnak jutott a legnagyobb szerep s a legközelebbi országgyűlésen tegyen ennek alapján a teendőkről jelentést. A véleményes jelentést elkészítendő a választmány támogatására s a szükséges felvilágosítások megadására *Vásárhelyi* Pál hajózási felügyelő s igazgató-segéd küldetett ki.¹⁶⁵⁾

Ezzel eljutottunk addig a pontig, amikor a kérdést az ország legilletékesebb szerve, *az országgyűlés vette a kezébe*. Ezen a ponton le is kell zárunk előadásunkat, mely ha a tér szűke miatt végig vázlatos is maradt, de mindenütt *kortársakat szólaltatott meg* s így a szemtanuk közvetlenségével talán mégis sikerült plasztikus és eleven képet hoznia az olvasó elé.

Az árvíz az *elemek kitörése* volt, a részvét az *emberek lelkéből* fakadt, de legalább olyan elementáris erejű volt, mint az elemek

lázadása. Az árvíz pár nap után elmúlt, de az emberek lelkében fakadt s ezer alakban megnyilvánult részvét építő, alkotó lett s így következményeiben még ma is hat. *Hisz a mai Pestnek is egyik legfontosabb talpköve az 1838-ban megnyilatkozott elemi erejű emberi részvét építőeredménye.* És ameddig ez a város él, virágzik, mindig abba a talajba ereszti le erkölcsi gyökereit, amelyet az emberiség érzésének örök diadalát jelentő 1838. évi egyetemes részvét munkált meg termő jövődjé számára.

Ezért nem lehet az árvíz történetét előadni anélkül, hogy a vele szervesen összefüggő részvét körvonalai is fel ne rajzoltassanak. Annál is inkább, mert hiszen ma már az árvizet csak ez a részvét közvetíti hozzánk. Annak az eredményei maradtak maradandóak és örökre hatók. Az árvízéi régen megsemmisültek . . .

Jegyzetek.

¹⁾ A. J. cikke: Pestnek vízár-elleni biztosítása ügyében. *Társalkodó* 1838. 44-ik szám, június 2., 169. lap.

²⁾ *Gasparich* Kilit: Egyházi Beszéd ... az ... 1838-diki árvíz elmúltával a kesergő Pestiekhez ... Pest. É. n. 28—29. lapok.

³⁾ *Magyar Hazai Vándor* 1839., 60. lap.

⁴⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23-ik szám, március 21., 169. lap és *Trattner* i. m. 285. lap.

⁵⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* u. o. és *Trattner* i. m. 286. lap.

⁶⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 24-ik szám, március 24., 177. lap; német szöveg *Vereinigte Pester Ofrier Zeitung* 1838. 24-ik szám, március 25., 225. lap.

⁷⁾ *Honművész* 1838. 25-ik szám, március 29., 190. lap., *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838., 22-ik szám, március 18., 206. lap.

⁸⁾ *Wesselényi* naplója. *Szilágyi* i. m. 51—56. lapok.

⁹⁾ *Horváth* Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. III. kiadás. Bp. 1886. II. köt., * 59. lap.

¹⁰⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 24-ik szám, március 24., 178. lap; *Jelenkor* 1838. 24-ik szám, március 24., 91. lap.

¹¹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 25. szám, március 28., 187. lap.

¹²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 27. szám, április 4., 202. lap és *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 28. szám, ápr. 8., 277. lap.

¹³⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 38. szám, május 12., 289—290. lapok. A választottság jegyzőkönyvei ezen kívül minden lapban megjelentek.

¹⁴⁾ Ugyanott.

¹⁵⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 39. szám, május 16., 297—298. lapok.

¹⁶⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 44. szám, június 2., 338—339. lapok.

¹⁷⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. fele. 12—13. számok, aug. 11—14., 89—90. és 97—98. lapok.

¹⁸⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. fele, 17. szám, augusztus 29., 129—130. lapok.

¹⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. fele, 45. szám, december 15., 377—378. lapok.

²⁰⁾ Az 1838-dik évi dunai áradás következtében Pesten alakított segedelemosztó választmány munkálódásáról. *Hazai Magyar Vándor* 1840. (Pest, é. n.) 41—46. lapok.

²¹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 28. szám, április 7., 207. lap.

²²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 44. szám, június 2., 337. lap.

- ²³) *Vereinigter Pester Ofner Zeitung* 1838. 33. szám, április 26., 337. lap.
- ²⁴) Ugyanott.
- ²⁵) *Jelenkor* 1838. 47. szám, június 13-án, 185. lap.
- ²⁶) *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár) 1838. 36. szám, május 5., 144. lap.
- ²⁷) *Vasárnapi Újság* (Kolozsvár) 1838. 208. szám, április 15.
- ²⁸) *Trattner* i. in. 263—265. lapok.
- ²⁹) *Honművész* 1838. 28. szám, ápr. 8.,; 29. szám, ápr. 12.,; 31. szám, ápr. 19.,; 32. és 36. szám (215., 223., 227., 228., 230., 231., 239—240, 248., 287—288. lapok).
- ³⁰) *Honművész* 1838. 28. szám, ápr. 8., 215. lap.
- ³¹) Ugyanott.
- ³²) *Honművész* 1838. 33. szám, április 26., 256. lap.
- ³³) *Trattner* i. m. 267. lap.
- ³⁴) *Trattner* i. m. 280—339. lapok.
- ³⁵) *Társalkodó* 1838. 27. szám, április 4., 101. lap.
- ³⁶) *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár) 1838. 27. szám, április 3., 113. lap.
- ³⁷) *Vasárnapi Újság* (Kolozsvár) 1838. 207. szám, április 8.
- ³⁸) *Regélő* 1838. 33., 83., 87. számok, április 26., október 18., november 1., 254., 654. és 686. lapok.
- ³⁹) *Honművész* 1838., 31., 33., 36., 37., 38., 39., 46., 47., 48., 58. számok, 240., 256., 279., 280., 287., 288., 296., 304., 358., 366., 375. és 456. lapok.
- ⁴⁰) *Trattner* i. m. 271. lap.
- ⁴¹) *Honművész* 1838. 45. szám, június 7., 352. Lap.
- ⁴²) *Figyelmező* 1838. 27. szám, július 3., 444. hasáb.
- ⁴³) *Hírnök* (Pozsony) 1838. 74. szám, szeptember 13.
- ⁴⁴) *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. félév, 35. szám, szeptember 31. és *Hasznos Mulatságok* 1838. II. félév, 2. szám, július 7.
- ⁴⁵) *Vereinigter Pester Ofner Zeitung* 1838. 47. szám, június 14., 513. lap.
- ⁴⁶) *Trattner* i. m. 289—290. lapok.
- ⁴⁷) *Jelenkor* 1838. 57. szám, július 18., 225. lap.
- ⁴⁸) *Jelenkor* 1838. 62. szám, augusztus 4., 246. lap.
- ⁴⁹) *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. félév, 41. szám, szept. 21., 324. lap.
- ⁵⁰) *Trattner* i. m. 261—262. lapok.
- ⁵¹) *Jelenkor* 1838. 32. szám, április 21., 126. lap.
- ⁵²) *Jelenkor* 1838. 51. szám, június 27., 201. lap.
- ⁵³) *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. I. félév, 51—52. szám, 395—396. és 402—403. lapok; II. félév 6. szám, július 21., 42. lap.

⁵⁴⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. félév, 48. szám, dec. 15., 378. lap; *Jelenkor* 1838. 100. szám, dec. 15., 397. lap; és *Regélő* 1838. 10.1 szám, dec. 20., 798. lap.

⁵⁵⁾ *Trattner* i. m. 279. és 336—337. lapok.

⁵⁶⁾ *A bécsi hírt a Hírnök* közvetítésével átvette az *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár), 1838. 27-ik szám, április 6., 113. lap.

⁵⁷⁾ *Rajzolatok* 1838. 24-ik szám, március 29., 192. lap.

⁵⁸⁾ *A Hírnökből* átvette az *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár) 1838. 37. szám, május 8., 148. lap.

⁵⁹⁾ *Figyelmező* 1838. 27. szám, július 3., 444. hasáb és 41. szám, október 700. hasáb.

⁶⁰⁾ *Pesther Hanglungszeitung* 1838. 14. szám, április 7., 56. lap.

⁶¹⁾ *Der Spiegel*, 1838. 28. szám, április 7., 224. lap.; *Rajzolatok* 1838. 44. szám, június 8., 344. lap; *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 41. szám, május 23., 316. lap, *Honművész* 1838. május 31., 43. szám, 336. lap.

⁶²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 34. szám, április 28. Hirdetések.

⁶³⁾ *Honművész* 1838. 91. szám, november 15., 720. lap.

⁶⁴⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 24. szám, március 24., 177. lap.

⁶⁵⁾ *Jelenkor* 1838. 25. szám, március 28., 96. lap.

⁶⁶⁾ *Trattner* i. m. 161. lap és valamennyi egykorú hazai hírlapban.

⁶⁷⁾ *Novak* Dániel: *Dunaáradás* 1838-ban. *Hasznos Multságok* 1838. 37. szám, május 7.

⁶⁸⁾ *Regélő* 1838. 64. szám, augusztus 12., 502. lap.

⁶⁹⁾ *Rajzolatok* 1838. 33. szám, április 29., 264. lap.

⁷⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 77. és 80. szám, szeptember 26. és október 6., 305. 316. lap.

⁷¹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 21—22. szám, márc. 13—17., 164. lap.

⁷²⁾ *Vasárnapi Újság* (Kolozsvár) 206. szám, április 1., 104. lap.

⁷³⁾ *Jelenkor* 1838. 28. szám, április 7., 109. lap; 29. szám, április 11., 114. lap; 31. szám, április 18. 121. lap.

⁷⁴⁾ *Jelenkor* 1838. 36. szám, május 5., 142. lap.

⁷⁵⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. félév, 24. szám, szeptember 22., 189. lap.

⁷⁶⁾ *Regélő* 1838. 22—23. szám, március 22., 176. lap.

⁷⁷⁾ *Jelenkor* 1838. 37. szám, május 9., 145. lap.

⁷⁸⁾ *Jelenkor* 1838. 28. szám, április 7., 110. lap.

⁷⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 46. szám, június 9., 335. lap.

⁸⁰⁾ *Honművész* 1838. 41. szám, 320. lap.

⁸¹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 27. szám, április 2.

- ⁸³⁾ *Fővárosi Lapok* 1872. 188. szám, 818. lap.
- ⁸³⁾ *Rajzolatok* 1838. 26. szám, április 1., 199. lap.
- ⁸⁴⁾ *Der Spiegel* 1838. 26. szám, március 31., 206—208. lapok.
- ⁸⁵⁾ A. J.: Pestnek vízár-elleni biztosítása ügyében. *Társalkodó* 1838. 40-ik szám, május 19., 153—155. lapok.
- ⁸⁶⁾ *Schedel F.* ismertetése Jankovich könyvéről. *Figyelmező* **1838. 17.**, 20. és 22. számok. Idézett rész a 268. lapon.
- ⁸⁷⁾ A. J.: Pestnek vízár-elleni biztosítása ügyében (II. cikk). *Társalkodó* 1838. 44-ik szám, 269—170. lapok.
- ⁸⁸⁾ *A Journal des Débats* cikkét teljesen közölte a *Der Spiegel* 1838. 37. szám, május 7., 294—296. lapok. A cikk jelzete: St.—M.
- ⁸⁸⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 37. szám, május 7.
- ⁸⁹⁾ *Szemere Bertalan*: Pest jövődjéről szépítési tekintetben. *Társalkodó* 38. szám, május 12., 145—147. lapok.
- ⁹¹⁾ *Podmaniczky Frigyes* br.: Naplótöredékek 1824—1886. Bp. 1887. I. köt. 226—227. lapok.
- ⁹²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 24. szám, március 24., **177.** lap; *Jelenkor* 1838. 23. szám, március 21., 86. lap; *Szalay Imre* id. tanulmánya XXVI. lap; *Lechner Jenő*: A Magyar Nemzeti Múzeum épülete 1836—1926. Bp. 1927., 29—30. lapok.
- ⁹³⁾ *F. L.*: Mire kell vigyázni, hogy a lakházak vízáradás után az emberek egészségének ne ártsanak? *Hasznos Multságok* 1838. I. félév, 26-ik szám, március 31.
- ⁹⁴⁾ *Regélő* 1838. 22—23. szám, március 22., 176. lap.
- ⁹⁵⁾ *Jelenkor* 1838. 30. szám, április 14., 119. lap.
- ⁹⁶⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 29. szám, április 11., 219. lap.
- ⁹⁷⁾ *Jelenkor* 1838. 37. szám, május 9., 145. lap; *Rajzolatok* 1838. II. félév, 4. szám, július 15., 32. lap.
- ⁹⁸⁾ *Schmall Lajos*: A pesti régi városháza története. Bp. 1902., 67—69. lapok.
- ⁹⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 40. szám, május 19., 308. lap; *Trattner* i. m. 227—233. lap.
- ¹⁰¹⁾ *Jelenkor* 1838. 52. szám, június 30., 205. lap.
- ¹⁰¹¹⁾ *Erdélyi Híradó* (Kolozsvár) 1838. II. félév, 48. szám, december 10., 182. lap; *Jelenkor* 1838. 95. szám, november 28., 378. lap.
- ¹⁰²⁾ *Rajzolatok* 1838. 36—37. számok, május 6. és 9., 279. és 285—6. lapok.
- ¹⁰³⁾ *Rajzolatok* 1838. 49. szám, június 21., 384. lap.
- ¹⁰⁴⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 60. szám, július 26.
- ¹⁰⁵⁾ *Rajzolatok* 1838. II. félév, 33. szám, október 25., 256. lap.
- ¹⁰⁷⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 37. szám, május 7.

¹⁰⁷⁾ Gööz József: Budapest története. Bp. 1886. 167—168. lapok.

¹⁰⁸⁾ *Regélő* 1838. 83. szám, október 18., 654. lap.

¹⁰⁹⁾ *Podmaniczky Frigyes* i. m. 227—228. lapok.

¹¹⁰⁾ *Trattner* i. m. 225—226. lapok.

¹¹¹⁾ *Bierbauer* Virgil: Pesti építőmesterek munkássága 1809—1847.

Tanulmányok Budapest múltjából I. 82—83. lapok. (Bp. 1933.)

¹¹²⁾ *Jelenkor* 1838. 84., 88., 90., 92. számok, okt. 20., november 3., 10., 17.; 333., 349., 357., 361. lapok. A tűzifára vonatkozó híreket átvette az *Erdélyi Híradó* is, 1838. II. félév, 34., 39., 40., 42. szám.

¹¹³⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. II. félév, 52. szám, december 31., 409. lap.

¹¹⁴⁾ *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 25. szám, március 29., 239. lap és 26. szám, április 1., 253. lap; *Jelenkor* 1838. 25. szám, március 28., 95. lap.

¹¹⁵⁾ *Fővárosi Lapok* 1876. 61. szám, márc. 15., 284. lap. (*Höké* Lajos: Árvíz-tárca.)

¹¹⁶⁾ *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 25. szám, márc. 29., 240. lap; *Pesther Handlungszeitung* 1838. 12. szám, márc. 24., 47. lap; *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 26. szám, március 31., 197. lap.

¹¹⁷⁾ *Századunk* (Pozsony) 1838. 51. szám, június 25., 406—408. hasáb. *Bujanovich* Eduard: A pesti országos vásárokról.

¹¹⁸⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 24. szám, március 24., 180. lap.

¹¹⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 23. szám, március 21., 171. lap és 27. szám, április 4., 203. lap.

¹²⁰⁾ *Regélő* 1838. 27. szám, április 5., 206—207. lapok.

¹²¹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 29. szám, április 11., 221. lap.

¹²²⁾ *Honművész* 1838. 33. szám, április 26., 256. lap.

¹²³⁾ *Honművész* 1838. 29. szám, április 14., 227. lap.

¹²⁴⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 27. szám, április 4., 202—203. lapok.

¹²⁵⁾ *Der Spiegel* 1838. 31. szám, április 17., 244—246. lapok.

¹²⁶⁾ *Honművész* 1838. 31. szám, április 19., 237. lap.

¹²⁷⁾ *Honművész* 1838. 31. szám, április 19., 240. lap.

¹²⁸⁾ *Kádár* Jolán: A pesti és budai német színészet története. Bp. 1923» 62. és 75. lapok.

¹²⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 28. és 36. szám, április 7. és máj. 5., 213. és 277. lapok.

¹³⁰⁾ *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 36. szám, május 6.

¹³¹⁾ *Honművész* 1838. 40. szám, 312. lap.

¹³²⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 35. szám, május 2., 267. lap.

¹³³⁾ *Jelenkor* 1838. 46. szám, június 9., 181. lap.

¹²³⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 72. szám, szeptember 6.

- ¹³⁵⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 39. szám, május 16., 201. lap.
- ¹³⁶⁾ *Jelenkor* 1838. 64., 66., 67. számok, augusztus 11., 18., 22., 233., 261. és 265. lapok. *Der Spiegel* 1838. 70. szám, szeptember 1., 566. lap.
- ¹³⁷⁾ *Der Spiegel* 1838. 27. szám, április 4., 216. lap és 39. szám, május 16., 311. lap; *Pesther Handlungszeitung* 1838. 16. szám, április 21., 64. lap; *Hírnök* (Pozsony) 1838. 44. szám, május 31.; *Rajzolatok* 1838. II. félév, 33-ik szám, október 25., 256. lap.
- ¹³⁸⁾ *Vereinigte Pester Ofner Zeitung* 1838. 60. szám, július 29., 566. lap.
- ¹³⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 32. szám, április 21. 246. lap.
- ¹⁴⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 24. szám, március 24., 91. lap.
- ¹⁴¹⁾ *Jelenkor* 1838. 26. szám, március 31., 102. lap; *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 26. szám, március 31., 187. lap; *Vereinigte Ofner Pester Zeitung* 1838. 26. szám, április 1., 254. lap.
- ¹⁴²⁾ *Jelenkor* 1838. 31. szám, április 18., 121. lap.
- ¹⁴³⁾ *Jelenkor* 1838. 30. szám, április 14., 117. lap.
- ¹⁴⁴⁾ *Jelenkor* 1838. 38. szám, május 12., 290—291. lapok.
- ¹⁴⁵⁾ Ugyanott.
- ¹⁴⁶⁾ *Honművész* 1838. 39. szám, 304. lap.
- ¹⁴⁷⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások*
- ¹⁴⁸⁾ Ugyanott. 1838. 52. szám, június 30., 401. lap.
- ¹⁴⁹⁾ *Der Spiegel* 1838. 59. szám, július 25., 472. lap.
- ¹⁵⁰⁾ *Jelenkor* 1838. 77. szám, szeptember 26., 305. lap és (Kolozsvár) 1838. II. félév, 5. szám, július 17., 18. lap. *Erdélyi Híradó*
- ¹⁵¹⁾ *Hírnök* (Pozsony) 1838. 29. szám.
- ¹⁵²⁾ *Figyelmező* 1838. 51—52. szám, december 18., 904—905. hasáb.
- A cikk aláírása: Wxx.
- ¹⁵³⁾ Nóvák Dániel: Technische Betrachtungen über die Hochwässer, mit besonderer Rücksicht auf die letzte Ueberschwemmung. *Pesther Handlungszeitung* 1838. 13—17. szám, március 31—április 28. *Vásárhelyi válasza* megjelent az *Athenaeum* 1838. 47. számában. Megfelelő hely a 738-ik hasábon.
- ¹⁵⁴⁾ *Jassik* i. cikke: *Társalkodó* 1838. 30. szám, április 14., 115. lap.
- ¹⁵⁵⁾ Ballá Károly: A budapesti Duna jégárjairól s kármentőjéről. *Társalkodó* 1838. 33. szám, április 25., 125—128. lapok.
- ¹⁵⁶⁾ *Vásárhelyi* az *Athenaeum* 1838. 48. számában a 753—762. hasábon felelt.
- ¹⁵⁷⁾ *Társalkodó* 1838. 30. szám, április 15., 115. lap.
- ¹⁵⁸⁾ *Honművész* 1838. 32. szám, 245—246. lapok.
- ¹⁵⁹⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 34. szám, április 28., 261. lap.
- ¹⁶⁰⁾ *Amonyi* mérnök: Vizek szabályozása hazánkban. *Hasznos Mulatóságok* 1838. I. félév, 29. szám, április 11.

¹⁶¹⁾ *Miskolczy* István: Egy-két szó Pest Buda fővárosoknak a Duna árjától jövődjére megmentések ügyében. *Regélő* 1838. 65. szám, augusztus 16., 509—511. lapok.

¹⁶²⁾ *A. J.* i. cikke: Társalkodó 1838. 44-ik szám, június 2., 169—170. lapok.

¹⁶³⁾ *Ballá* Károly: Ötlet a pesti építésmód iránt. *Társalkodó* 1838. 55. szám, július 11., 213—215. lapok.

¹⁶⁴⁾ *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1838. 47. szám, június 12., 361. lap. A kiadott pályamunkák a következő című kötetben jelentek meg: *Budapest-*

nek árvíz ellen megóvásáról. G. Andrásy György jutalmaira érkezett pályázatok, az azokra kelt véleményekkel, valamint Gáty István és György Sándor acad. tagok e tárgybéli külön értekezéseikkel együtt. Pest, 1845.

¹⁶⁵⁾ *Gonda.* Béla i. m. 34. lap és 36—37. lapok.